AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

GRAĐA

KNJIGA XIV

ODJELJENJE ISTORIJSKO-FILOLOŠKIH NAUKA

Knjiga 10.

MEMOARI ŽIVKA CRNOGORČEVIĆA

PRIREDIO ZA ŠTAMPU MILENKO S. FILIPOVIĆ

SARAJEVO
1966

MEMOARI
ŽIVKA CRNOGORČEVIĆA
[IZ TUZLE]

O ŽIVKU CRNOGORČEVIĆU

1951, na godinu dana pre svoje smrti, poslao mi je na poklon moj prijatelj i mecena, pok. dr Risto Jeremić, poznati lekar, naučni i kulturni radnik (1869—1952), rukopis pod naslovom »Memoari Živka Crnogorčevića«. Na moju molbu, pok. dr Jeremić dao mi je i neka obaveštenja o ličnosti autora i o tome kako su nastali ti »memoari«.

Pok. dr Jeremić bio je neobična ličnost za naše prilike, dobro spreman i odličan lekar, a u vreme kad su u Bosni lekari bili retkost, on ne samo da se bavio lečenjem bolesnika nego je svugde gde je boravio i radio učestvovao i pokretao razne kulturne i nacionalno-patriotske akcije, a i sam se bavio intenzivno proučavanjima, i to ne samo na polju medicine nego i u oblasti istorije, geografije i etnologije. Tako je radio po Bosni, a tako i u Vojvodini, u kojoj je takođe službovao niz godina između dva rata. Kao što je u samoj Tuzli pokrenuo i pomagao razne akcije šireg značaja, on je podstakao i uputio Živka Crnogorčevića, bivšeg trgovca, da napiše svoje memoare. U vreme pisanja memoara, Živko je živeo veoma oskudno, jer je imao samo skromnu penziju kao bivši tuzlanski podnačelnik (potpredsednik opštine). Znajući ga kao dobra čoveka i želeći da ga pomogne, dr Jeremić je, našao načina da ga materijalno pomaže a da time ne povredi njegovu osetljivost. Kako je Živko bio čovek odličnog pamćenja i mnogo video i pamtio o događajima iz prošlosti Tuzle i čitave severoistočne Bosne u kojima je neposredno ili posredno učestvovao i o kojima je često i živo pričao svojim poznanicima po Tuzli, dr Jeremić ga je pozvao svojoj kući, posadio ga za sto sa perom, mastilom i kancelarijskom hartijom, rekavši mu da zapiše ono što priča svojim poznanicima po čaršiji. Živko je to radio duže vremena, a dr Jeremić ga je novčano pomagao dajući mu tobože dnevnice. To je bilo maja 1910, kako je to označio dr Jeremić objavljujući 1919. jedan odlomak.

Rukopis je čuvan u porodici dra Jeremića sve do 1951, kada ga je dr Jeremić meni poklonio. Iako je porodica dra Jeremića u oba rata mnogo prepatila i mnogo pogubila od svoje imovine, zahvaljujući naročitom staranju gde Jeremić rukopis se sačuvao u potpunosti. Na žalost, on više nije potpun. Rukopis je bio u jednom izdavačkom preduzeću, koje se

interesovalo za tu vrstu literature, i vraćen mi je bez 20 stranica! Da se takvo što ne bi desilo i ubuduće, smatrao sam da će biti najbolje da ga sam pripremim za štampu i objavim.

Nije to spis od neke velike vrednosti, za koji će biti interesovanja i izvan Bosne: u spisu se ne govori mnogo o krupnim događajima i ličnostima, ali se govori o tom kako su se krupni istorijski događaji odražavali u jednoj bosanskoj kasabi u poslednja tri decenija turske vladavine.

Živko Crnogorčević, od prirode bistar, ljubopitljiv i okretan, sticajem prilika, aktivno je učestvovao od svoje mladosti u tim zbivanjima u svojoj kasabi, poznavao mnoge ljude u njoj i drugim mestima, a imao razgranate poslovne i srodničke veze sa drugim mestima. Nema kod njega nikakvih dubokih misli ili krupnih opservacija: on sasvim jednostavno, ali epski opširno i na način naših seoskih guslara, opisuje svoje sugrađane i zbivanja u kasabi, kako one sitne tako i one koji su njom stvarno gospodarili. A bosansku kasabu kao Tuzla bila je zaista zanimljiva po složenosti života: tu su različiti mentaliteti i težnje pojedinih grupa stanovništva, različitih po veri i po društvenom položaju. Iz kazivanja Živkovih, često naivnih, naziru se društveni sukobi ne samo između konfesionalnih grupa nego i u okviru tih grupa. I to u vreme kada turska vlast u Bosni propada, a kasaba Tuzla postaje u to i takvo vreme sedište mutesarifa i kao upravno središte višeg ranga smenjuje Zvornik. Živko priča o trgovini i trgovcima, o begovima i kmetovima, o učiteljima, popovima i vladikama, itd. Tu je obilje podataka o samoj Tuzli: o njenu izgledu, topografskim prilikama, epidemijama kolere itd., o načinu trgovanja i putovanja, o životu u kući i čaršiji, o poslovanju turskih organa vlasti itd., itd. Ima tu značajnih pojedinosti i za prošlost Brčkog, Zvornika, Bijeljine i dr., pa i Beograda.

Ma kako ta kazivanja bila jednostavna po sadržini a skromna po obliku, jer Živko je slabo vladao književnim jezikom, ona su dragocen izvor za poznavanje lokalnih ekonomskih, društvenih i kulturnih prilika u Tuzli i susednim mestima. Kamo sreće da mi i takvih memoara imamo i više iz same Tuzle, kao i iz drugih mesta!

Živko je pisao na mahove i u njegovu kazivanju nema ni sistematskog hronološkog izlaganja: on počne da govori o nekoj ličnosti ili događaju, pa onda iznese i sve što je s tim u vezi, makar se dešavalo i mnogo docnije. O nekim zbivanjima i ličnostima govori ponavljajući se. Svoja izlaganja nije podelio na glave ili odeljke; nema ni naslova, sem što je neki put kazao »A sad da vam pričam o...« ili »Da vam i ovo pričam«. Kako se nekih pojedinosti o kojima je već pisao prisećao u toku daljeg pisanja, on ih je ispisivao na marginama ispisanih stranica ili na posebnim listovima sa naznačenjem gde da se ti dodaci umetnu, ili jednostavno ostavljajući čitaocu da ih umetne gde treba: »I ovo sam zaboravio. Treba negdi da se doda«.

Prilikom redigovanja spisa za štampu, nastojao sam da materijal sredim što je moguće više hronološki i dopune da unesem na odgovarajuća mesta, pa sam izvršio podelu na odeljke i sam im stavio naslove. Neke manje umetke koje je on bio unео u tekst ili naknadno dodao stavio sam kao beleške ispod teksta.

Pisac memoara imao je od školske spreme samo osnovnu školu, a ta škola je bila takva da ga nije snabdela osobitim znanjem književnog jezika. On je opisao živo kakvo je bilo njegovo školovanje. Živko je mnogo čitao i mnogo putovao, pa je u svoj jezik primao elemente s raznih strana. Ukoliko je pisao domaćim narečjem, ono je ijekavsko sa znatnim primesama istočnohercegovačkog dijalekta (nedelja, đed, đe itd.), ali on u isto vreme upotrebljava i mnoge ekavske oblike, pa i izvesne ikavske. Pravopis je, može se reći, njegov sopstveni. Rečenica mu je veoma dugačka, red reči često tako ispreturan da kvari jasnost misli; rečenice vrlo često počinju s »Poslje toga«, »Elem« (= dakle), »I« i »Te«. Nastojao sam da zadržim što vernije dikciju i stil pišćev, ali sam, vodeći računa o potrebi jasnoće i preglednosti, glomazne rečenice delio, izostavljao — ne uvek — pomenute pleonazme. Spis nije veran odraz lokalnog tuzlanskog govora u Tuzli, pa sam smatrao da nije potrebno ni sasvim verno ga reprodukovati, osobito pošto se radi o govoru iz 20. veka (1910. godina), kada već postoje i naučna obaveštenja o narodnom govoru. Ima jedna osobina u govoru koja je sigurno narodna, a koja se u spisu često susreće i na koju obraćam pažnju: Živko upotrebljava neobično često imperativ u funkciji narativnog prezenta ili aorista. Zatim, u duhu epske tradicije, Živko izlaže opširne dijaloge, ali često tako da pola kazivanja nečijeg navodi u obliku neupravnog, a pola u obliku upravnog govora. Ukoliko bi neki od stručnjaka za jezik želeo da se s jezičke strane koristi ovim spisom, preporučujem mu da se posluži originalom koji se sada nalazi u Akademiji nauka i umetnosti Bosne i Hercegovine u Sarajevu.

Na ovom mestu treba da pomenem da Živko i naše muslimane srpskohrvatskog jezika redovno naziva »Turcima«. Ja to nisam menjao, jer je među muslimanima o kojima on govori bilo i Turaka, a sami bosanski muslimani u to vreme su sebe obično i nazivali Turcima.

Svaki autobiografski spis nosi izvesna lična obeležja i težnju autora da svoju ličnost istakne ili opravda. Toga, očigledno, ima i kod Živka, jer je on i kao relativno mlad čovek uspeo da stekne znatan ugled u društvu i da učestvuje u javnim poslovima kao predstavnik tuzlanskih Srba i u turskoj i austro-ugarskoj upravi. Iz njegovih kazivanja može se zaključiti samo to da je bio čovek snalažljiv i vešan, a da je, kao predstavnik šire, vodio oportunističku politiku. On je i sam u tursko vreme imao čiftčije i, preme tome, pripadao omrznutom sloju aga. On nije bio svestan svog klasnog položaja niti značenja klasnih razlika i sukoba. To se vidi najlepše iz njegovih kazivanja o seljačkoj buni 1858, o čemu on izveštava kao novinski reporter: izlaže šta je lično video i doživeo. Ali, on očigledno nije ni protivnik seljaka. On je, ipak, predstavnik liberalnih težnji, širi od svojih sugrađana Srba koji su bili bogati trgovci, i stoga ga konzervativni elementi nisu trpeli.

Služi Živku na čast njegova objektivnost, naročito kad govori o svojim sugrađanima muslimanima i katolicima, sa kojima je održavao najbliže veze i pisao zaista sine ira et studio, pa nam ostavio lepe i značajne informacije o tim odnosima.

Šteta je da Živko nije opisao svoje doživljaje u toku celog života: on je opisao svoje doživljaje do 1878. kada se stvarno u istoriji njegova kraja i čitave Bosne završava jedan, a počinje drugi i drukčiji period razvitka; ipak, dao je poneko saopštenje i o zbivanjima posle 1878, među kojima

je zanimljivo njegovo kazivanje o progonu mitropolita Dionisija Ilijevića, te markantne i zanimljive ličnosti, koja zaslužuje da joj se posveti posebna monografija.

Pojedini delovi »Memoara« su ranije objavljivani. Najpre je dr Jeremić u podlisku tuzlanskog lista »Oslobođenje« br. 27—31 od 16, 19, 26. i 30. aprila i 3. maja 1919. objavio kazivanje Živkovo o okupaciji Tuzle 1878. Zatim, u tuzlanskom časopisu »Sredina«, br. 2 iz 1927, na str. 28—30, pod naslovom »Iz uspomena Živka Crnogorčevića«, izvod kazivanja o poreklu Crnogorčevića. Najzad, u »Prilozima za književnost, jezik, istoriju i folklor« X, sv. 2 (1930), na str. 213—216, objavljen je odeljak pod naslovom »Iz poluprošlosti: učitelji u Tuzli od 1850—1875«.

Pok. Jeremić, koji se kao pisac odlikovao »telegrafskim stilom«, iznosio je samo glavnu sadržinu iz odnosnih odeljaka Živkovih memoara: on je u stvari »prevodio« Živka na književni jezik i ne samo izostavljao pojedine suvišne reči i rečenice nego i pojedinosti koje mu se nisu činile važne. Stoga, a pošto su i pomenute publikacije, osobito prve dve, postale velika retkost, ja sam pripremio za štampanje »Memoare« u celini, tj. uzimajući u obzir i te odeljke, a, razume se, bez onoga dela koji je »nestao«. Taj deo je obuhvatao oko 20 stranica autorovog rukopisa (nepun jedan autorski tabak). Izostavio sam, odnosno znatno skratio, kazivanje Živkovo o boravku sultana Aziza u Beču u leto 1867, jer to kazivanje nema nikakvog značaja za poznavanje naših prilika u to vreme.

Deo koji je »nestao« sadržavao je, pored ostalog, živ, opširan i veoma zanimljiv opis boravka jedne turske artističke grupe u Tuzli. Jedan pelivan iz te grupe pozivao je na megdan. Izišao mu je na megdan jedan Srbin i pobedio tog pelivana. Nešto nečuveno za to vreme. Pretila je opasnost da izbije sukob između muslimana i hrišćana, ali je neki muslimanski prvak svojim razumom i ugledom to sprečio. Toga kazivanja se vrlo dobro sećam. Nisam pak siguran, čini mi se da je i u tom delu bilo kazivanja o hadži-Lazaru Jovanoviću, svaštaru, koji je prikazan kao hohštapler.

Živko je u svojim Memoarima prikazao opširno svoje poreklo, svoje školovanje i svoj rad do okupacije Bosne. Posle okupacije Bosne bio je duže vreme »podnačelnik« grada Tuzle, a poslednje godine života proveo je kao penzioner. Umro je 26. februara 1914. u Tuzli, gdje je i sahranjen.

Mil. S. Filipović

MEMOARI ŽIVKA R. CRNOGORČEVIĆA

POREKLO CRNOGORČEVIĆA

Ded moj Živko sa svoja dva brata Lukom i Jeremijom i ostalom porodicom doselio se iz Drobnjaka, današnje Crne Gore, na Glasinac kod odžaka Šainpašića u selo Vidriće, kotar Rogatica. Naravski da ih je u isto selo dotjerala nužda i nevolja, pošto je to uvjek bivalo: kad izda godina, onda tojagu i ponjavu na nju, pak ajde u Bosnu da se izrane. Te ako im se dopadne, i ostaju Hercegovci đe su i došli, a ako [im] se pak ne dopadne, onda vraćaju se natrag odakle su i došli. Dakle, pošto su tude smjestili se, onda se je i porodica staložila i smirila.

Elem, moj otac Risto rodio se u istom selu Vidrićima, te pošto umrije Jeremija, najmlađi dědov brat, a za njim kroz vrijeme umre i moj ded Živko, onda Luka sa svom porodicom preseli se u Crnu Rijeku, kotar sarajevski, to jest opet kod svojih rođaka, što su onđe naselili se. Te pošto je upravo kao seljak obogatio se, imao je 300 ovaca i 10 konja, i ostale marve. Vrlo je zločesto gledao svoje bratiće i bratične. Moj otac Risto, pošto je bio tjelesno slab, rad mu je bio da čuva stoku (ovce) sa amidžinim sinom Stevanom, a moga oca brat Milovan i amidžin sin Nikola, a i Jeremina tri sina, Trivko, Jovan i Kosta, radili su težački posao. Od Luke nema danas nikaka sina ni šćeri, osim unuka, i to od šćeri. A od Jeremije imade jedna unuka, Milka Stjepanović, Kostina šćer, u Bosanskom Brodu, i unuka Anđa Tasovac, Jovanova šćer, u Biogradu.

Da kažem kako je Luka bio zločest i postupo sa njima, odnosno sa svojim bratićima Trivkom, Jovanom, Kostom i Milovanom. Mada je imao 14 konja tovarećih, opet je Milovana terao u mlin 4 sata daleko od kuće da nosi na sebi 40 oka šenice i da samelje i kući brašno na sebi donese, a on, u jesen, kad se nakupi dosta sira, masla i skorupa, po 10 tovara nosio je u Sarajevo i prodavo, te oni, pošto vide kako on s njima postupa, pitaju ga: »Ima li, amidža, štogod našega mala?« On im reče: »Sve je vaše, čekajte dok ja umrem, pak onda dijelite sa mojim sinovima na tri iseta (dijela)«. Nikada nije im dao sa sobom sjesti za sofru osim na Božić, uvjek su obaška ručali i večerali, i on bi, amidža Luka, često puta rastopio masla pak, kako može trpit vruće, zaljevao bi se. Jednoč na Božić za sofrom sjedeći udari Milovana kamišom i gvozdenom lulom na kamišu u čelo, te ga zalije krv.

Onda Milovan pobjegne nekom svome rođaku Peji u istom džematu, selo Sabanci, a Pejo je bio otac nekoga Jove, slavnog ovđe, a đed Mare Česarevića i Vaje Đukića, ovđe, te Pejo dade Milovana u službu u istom džematu nekakovom Motiki: godina — 60 groša. Te pošto moj otac vidi da kod amidže nema nikaka selameta, onda on i Jeremina tri sina, Trivko, Jovan i Kosta, odu svi Peji i on se o njima poče brinuti. Elem, i njih trojicu — Jeremine sinove — dade u selu da služe, to jest za težake, a moga oca dade u Sarajevo na samardžijski zanat kod nekoga Jove.

Muj otac služio je u Sarajevu četiri godine, otprilike do 1827. godine, a iste godine udario je Kara Mahmud-paša na Bosnu i Sarailije razbio je na Palima, i moj otac odniu je ljeba majstoru Jovi na Pale da mu dade. Kako ih je Kara Mahmud-paša razbio, moj otac pobjegne u Sarajevo ne našav ni maistora, a ni ljeba mu ne dade, i bježeći izgubi jedan opanak s noge a jedan donese kući u Sarajevo.

Služivši 4 godine, odmah poslje toga dođe u Kladanj. Kad je došo u Kladanj, uzeo je 100 groša džaminskije para na interes 15% te otišo u Sarajevo i kupio robe za samare što mu je trebalo. U Kladanj je došo na poziv, i onđe zateče Jovana i Kostu, rođake, kao samardžije, te i on, kako mu je maistor Jovo poklonio nešto od alata, otvori dućan i poče graditi samare. U isto doba dobavi Milovana, brata, u Kladanj da s njime zajedno radi. Milovan naloži rđavo samar jednom kiridžiji i kroz nedelju dana vrati se kiridžija i kaže da mu je samar ubio konja u leđa i počne ga proklinjati. Milovan pobjegne u Crnu Rijeku i onđe, pošto se zaašikovo sa jedinicom jednog seljaka, nekakoga Miće, curu ukrade i s njome se vjenča. I rodi dijete prve godine, Petru, ovdašnjega Jove R. Đukića mater. Poslje nekoga vremena umre ista Milovanova žena, te njega punac Mića oćeru i pokloni mu nješto od haljina. Poslje toga on počne trgovat po selima, uzimati zvjerku, sitnu kožu i vosak i nositi u Sarajevo i prodavati.

U tom vremenu Jovan i Kosta dođele se iz Kladnja u Tuzlu te otvore trgovinu. Pošto su Jovan i Kosta bili jednu godinu dana u Kladnju s mojim ocem, onda moj otac iza njih ostane 2 godine te se oseli u Zvornik i bude godinu dana. Ne dopadne mu se u Zvorniku i opet dođe u Kladanj i bude godinu dana. Zbilja, da kažem kako je živio u Kladnju. Uzme lonac i tri kašike te je kuvo grah i iz lonca jeo, a proju zapreće u lug pak mu bude po tri dana. Mesa se nije okrom ako mu koji seljaka doncse mesa kaka ili sira. Svijeću lojanu kupi za 20 para pak kad oće da večera, onda zapali i čim večera, odmah ugasi pak u mraku sjedi, ako ne može spavati. Kad mu zatreba drva, uzme od kakoga age konja te ode u šumu nedeljom te osiječe tovar drva i donese, mada je bio tovar drva groš.

Poslje godine dana kada se vratio iz Zvornika na poziv Jovana i Koste, dobavi Milovana i dođu u Tuzlu. Moj otac donese 2 250 groša, a Milovan 750 groša, i otvore gućan, trgovinu. To je bilo, po kazivanju moga oca, 1832. godine. I kad se namiri 3 godine, moj se otac oženi i uzme neku djevojku Anicu, moju majku, koja je doselila sa svojom materom Anastasijom, iz sela Bijelog Polja udovicom, kotar kladanjski. I eto, kako mi je bila majka bogata: uzme otac iz dućana ćilim, ponjavu od 16 groša, i tri jastuka naloži sa slamom, ibrik i leđen bakren iz dućana, te po mraku pošalje djevojačkoj kući da đoja donese ona u prćiji kad

dođe i kad se dovede. Čim je prošlo dva-tri dana iza svadbe, on odnese ibrik i leđen u dućan da se proda, a uzme leđen od gvožđa za 60 para i zemljanu testiju mjesto ibrika. Poslje toga rodi mu se prvo dijete Jovo, i drugo Vaso, i obadvoje kroz vrijeme umre, ali maleni. Ja ih nisam zapamtio. Poslje toga ja se rodim kao treće dijete, i to u nedelju 28. marta 1843. godine (sontagskind — unglih kind),[1] te meni, valjda zbog đedova imena, dadu ime Živko da više živim i da se patim.

Poslje toga oženi se moj amidža Milovan i uzme nekakvu Anu Đuskinu ovđe iz varoši, koju ja nikako ne pamtim, koja umre. Iza toga, pred Omer-pašin dolazak, oženi se treći put i uzme Anđu nekoga Stanka Rajica, trgovca, ščer i sa Anđom rodi Dimšu i Joku pokojnu, majku gazde Đorđe i Riste Jovanovića i Anke Stokanovića. Pamtim kao danas kad je došla. Bilo mi je sedam godina.

Amidža Luka je raščero sve svoje bratiće i ostao sa svoja dva sina, Stevanom i Nikolom. Kako je bio bogat seljak, kupio je dva zelena konja svojim sinovima i dva jednaka takuma (pribora) konjska, a tako i njima jednako odijelo, jednako oružje, te kad bi došli crkvi Lovnici, koja i danas postoji u vlasaničkom kotaru, svijet sabran o Velikom gospojinu gledao bi njih dvojicu i govorio: »Eno, ono su dva brata Pejovića«. Odakle je to nama prezime, ja ne znam. Ja sam raspitivao: imade Pejovića u Crnoj Gori čitavo jedno pleme, ali oni služe krsnu slavu svetog Nikolu, a naša je slava Joaćim i Ana, što uvijek dolazi na dan 9. septembra. Ja mislim da je nekada moj neki stari bio u službi kod Pejovića, te su ga prozvali po njegova gazde prezimenu Pejovićem, a moj otac i amidža potpisivali su se Živković, a obično svijet ih je zvao Crnogorac. Pošto su se Jovan i Kosta, Jeremijini sinovi, ovđe naselili tri godine prije od mog oca, njih su prozvali Crnogorcima. A moj učitelj Ilija Pavasović zapisa mene i Anđu, Jovanovu ščer, Crnogorčević, i tako osta do danas. Isti očev amidža Luka, pošto je sve imanje izgubio i sinovi mu pomrli okrom dvije udate ščeri Stane i Gospave (prozvane Gara), dođe u Tuzlu 1853. godine pred jesen. U petak ja ga vidim gdje sjedi u kući na malom stočiću i pije kafu i puši. Meni mati veli: »Ajde u čaršiju i kaži ocu da je došao njegov amidža Luka«. Ja odem i kažem ocu. On odmah dođe kući i s njime se ispila i viđe. Pred večer dođoše Jovan, Kosta, amidža Milovan i moj otac. Svi sjede u kući na stolovima na divanani u gornjem boju. Jovan poče da govori: »Amidža, evo deset godina kako si ti ostao bez imanja, bez kuće i bez sinova te po selima ideš od kuće do kuće i nas sramotiš. Dakle sad si došao ovđe među nas. Odavlen nećeš nikud više ići. Ovđe ti valja i živjeti i umrijeti. Ova je kuća Ristina i Milovanova, a ja i Kosta podijeljeni smo, u nas su dvije kuće. Dakle, đe je tebi volja, onde ćeš živjeti«. Ja sve služim rakiju i slušam. On onda veli: »Ja najvolim kod Riste«. — »Jok, ako hoćeš, budi kod Riste mjesec, a kod Koste mjesec, kako ti je volja«. On opet reče da će ostati kod Riste i Milovana, i tako đed osta. Otac ga presvuče i poče već đed živiti. Ništa nije radio, uvijek mu je bio kamiš u zubima. Išao je u crkvu. Otac ga pita: »Možeš li, amidža, stajati u crkvi?« On veli: »Mogu ja stajati tri dana, mene noge ne bole, samo pop zadugo čita. Da mi je izići iz crkve da zapalim, pak bih se ja

[1] Sonntagskind — Unglückskind.

Kad su prešli Drinu na Kurjačici, učinili su dogovor i raspored kako će ratovat. Dakle Risti nije se njihov, one dvojice, plan dopo, te on kaže svom društvu: »Ko će sa mnom, neka ide za mnom«. I Risto se odmah vrati odakle je došo, a ona dvojica udare na manastir Tavnu. Turci brže-bolje skoče na noge te ih dočekaju prvo Zvorničani i Bijeljenci, te i odavde se dignu i iz Gornje Tuzle. (Ovđe imade i danas jedan živ koji je skido bakar sa zvonare u misli da je pozlaćen.) Njih 68 [ustaša] dovedu ovđe povezane, a već slučajno po Hercegovini i po Krajini u Bosni veliki je ustanak, osobito u Crnim Potocima sa Golubom Babićem i Petrom Pecijom. Imali su generala Petra Despotovića u Tiškovcu.

Kad njih [zarobljene ustaše] poslje podne vezane kroz čaršiju provedoše, eto ti uvečer jednog zaptije meni u magazu, veleć: »Sutra u toliko sati zove te zaptijanski binjbaša Ibrahim-efendija u konak«. — »Koga još zove?« ja pitam. On neće da kaže. Boga mi, ja se zabrinuk. Dođo kući, te odem da kažem pokojnom Jovi Maksimoviću i njegovom bratu Kosti. Kosta reče da su i njega zvali i reče mi: »Ja ću da idem da raspitam jesu li još koga zvali«. Kosta ode i pita, a ja kod Jovine kuće sjedim, dok Kosta dođe i donese haber da nisu nikoga zvali. Te mi sutra binjbaši u njegovu sobu (gdi je danas šumarnik). Utome nas pozvaše pred Muslufu-pušu. Kad mi pred njega i s nama binjbaša, ali sjedi Mcaga Imširagić i Muhamed-beg Hadžijašaragić. Onda nam paša veli: »Oni ustaši što su jučer dovedeni od manastira Tavne biće ispitivani. Eto, binibaša biće predsjednik, a vi četvorica članovi. Catib biće Sulejman-efendija, zvani Zvorničanin, a upravo Užičanin«. On je bio tumač kod Okružne oblasti i kod Okružnog suda. Sobu nam dadoše gdi je sada kancelarija poreznog inšpektora, te ti mi zasjedavši, a oni jednog po jednog počeše dovoditi i Sulejman-efendija ispitivat i pisat njihov ispit od riječi do riječi. A i mi ih ponešto pitamo. Bilo ih je odsvakle. Bila su dva Turčina, jedan iz Vasojevića, a jedan iz Bijeljene, i dva katolika: jedan iz gradačkog kotara, jedan iz našega sela Lipnice. Mlogi su se bili prepali, a jedan je bio ranjen, te ga ovđe izleči turski hirurg od vojske (džera) što je bio u vojničkoj bolnici. Isti ranjeni bio je rodom iz Valjeva, a po zanatu bio je sarač. Svi su bili strpati u jednu magazu, te jedan po jedan izvođeni na preslušanje. Čim bude preslušan, a zaptija s puškom vodi ga nazad, i to u drugu magazu, da nisu zajedno, nego da su rastavljeni. A i kaluđere doveli su sutradan. Vodili su ih u Brčki. Kako koji od Turaka, bašibozuka, vatali ih [ustaše] po planini Majevici i tako ih dovodili. Dvojica su naplivali na Savu, te su ih na vodi i ubili. Neki su govorili da su došli ovamo kao bajagi da suše šljive, a neki su pravo kazivali što su prešli. Dođe jedan povisok u pantalonama, u fesu bez kićanke, i fes skide s glave. Sulejman-efendija reče mu da sjedne, jer je bio stol nasred sobe. Sulejman-efendija okrenuo je nama leđa i sjedi za stolom, a on će siest sproću Sulejman-efendije za stol i okrenuti vratima leđa. A mi četvorica sjedimo s binjbašom na divanu i gledamo ustašu u oči, a Sulejman-efendiji u leđa. U jedno reče Sulejman-efendiju da metne fes na glavu. On kaže da se pred sudom ne smije biti pod kapom. Naposljetku obuče kapu i sjede. Prvo pita ga odakle je i kako mu je ime i prezime. On odgovara da je iz Dalmacije, da mu je ime Nikola Tomić i da je Srbin. Onda mi pošto videsmo da se nije nimalo uplašio, pitamo ga: »Jesi l' se uplašio?«

Veli da nije: »Jerbo sam došo vlasti u ruke. Dakle, biću neko vrijeme zatvoren i, ako ne umrem, pustiću se. Ja sam se, veli, bio uplašio dok sam iz manastira dovde došo, mogo me je kakav budala Turčin ubiti, a sada se ne plašim«. — »Dakle, kad si ti iz Dalmacije, či si podanik?« Odgovara da je podanik Austro-Ugarske. »Šta si radio u Srbiji?« Veli da je bio u gradu biogradskom kod Ašir-paše sofračija, to jest posluživo kod stola kad se ruča i večera. »Kad si bio kod paše sofračija, sigurno znadeš turski govoriti?« On odgovara da ne zna. Ali, ja i danas tvrdim da je znao makar štogod, jer veli da je bio godinu dana, a moguće da je tajio, ko veli: ako mi budemo razgovarali turski, da i on može saznati. Ujedno pita ga Meaga Imširagić puši li duvan i imade li novaca. On kaže da puši, a novaca nema. Veli da je u Majevici, bježeći, spala mu torbica, mala, u kojoj je bilo okolo devet dukata, pak nije imao vrijemena da se sagne da uzme. Onda mi ukupismo okolo 20 groša te mu dadosmo i dadosmo duvana da napravi cigaretlu i da zapali. Kad se s nama već upoznao i umirio, bijaše ozbiljan čovek, star okolo četrdeset godina. Meaga poče: »Vidimo da se nisi prepo, a mislimo da ćeš istinu govoriti što ću te pitati da mi kažeš: šta je vas rukovodilo da vi pređete preko Drine i da idete u ustaše?« — »Ja mislim da ćete vi znati. Ovaj narod srpski okolo pet stotina godina trpi pod turskim jarmom, te se na tom radi da se jednoč oslobodi«. — »E, Nikola, veli Meaga, istinu govoriš. Drugo što ćemo te pitati, istinu govori, nemoj lagati«. On veli: »Ja ću istinu govoriti što god me budete pitali«. — »Đe ste uzeli puške, đe ste uzeli barut i đe ste sve ostalo što vam je trebalo?« — »Ovde smo uzeli puške, ovđe barut, ovđe olovo«. Puške su im bile belginske sa kapslom. U manastiru Čokešini u Srbiji pričestili su se i onda Drinu prešli. Neki su kazivali da su prešli u Bosnu da suše šljive, ali mi smo najbolje vjerovali Nikoli. I dovodili smo nazad iz apsa slučajno Peru, Đuru, koji je prije Nikole bio ispitan, te ga suoči sa Nikolom, i kažemo mu da Nikola drukčije kazuje, i gotovo svaki prizna onako kao što Nikola kaže. Te mi Nikolu ispitasmo i ode u aps nazad. Onda dođe Turčin u sinjgavom gunju i čakširama srbijanskim, šubara na glavi, okolo četrdesete, žute brade. »Otkuda ti?« pitamo ga. — »Došo s Tavne manastira«. — »Kako ti je ime?« — »Nurko Kurtić«. — »A šta si ti?« — »Turčin«. — »Odakle ti sa ustašima, to jest u eškiji?« — »Vala, eto, potrefio se u Biogradu, pak i ja pošo«. — »Odakle si rodom?« — »Iz Vasojevića«. — »A zašto si otišo u Srbiju?« — »Pobjego sam«. — »A zašto?« — »Ubio jedno srpsko čobanče čuvajući ovaca kod moje kuće«. — »A zašto si ga ubio?« — »Za jedno zvono što nosi prvi ovan na vratu pred ovcama (predvodnik), te onda zbog krvnine pobjego u Srbiju«. »Pak šta si radio u Srbiji?« — »Došo u Biograd pak služio kao amal. I kad sam nešto novaca prištedio, kupio sam konja i kola na dva točka, te sam nosio vodu po kućama; bio sam sakadžija«. — »Znade l' tebe kogod od ovoga društva?« — »Može biti da i znade«. Mi zovnemo jednoga iz Biograda iz njegova društva te ga pitamo: »Poznaješ li ti ovoga?« — On odgovara da ga znade. — »Šta je on radio?« — »Bio sakadžija, prodavo vodu po Biogradu«. — »Kako mu je ime, znaš li?« — »Ime mu je Svetozar«. — Elem, mi njemu: »Kako je to sada? Čuješ šta ovaj govori?« — »Vala, mene tako prozvali, pak se ja i odazivo«. Poslje i njega ispitasmo. I on kaže da je pošo u Dusnu da suši šljive. Pošto njegu ispi-

»opet u crkvu vratio«. Rakije je vrlo slabo pio. Uvečer, kad ja dođem iz škole, on meni rekne: »Deder, sine, čitaj mi štogod«. A ja uzmem pjesmaricu, što je u stihove složeno o bojevima i o Kraljeviću Marku i o Kosovu. On mene udari malo po ramenu, pak rekne: »Ako bog da, živio mi i pop bio«. A slučajno ako se desi otac, on njemu kaže: »Ne dao bog da bude pop«. On odmah počme oca da psuje što ne odobrava da budem pop. Dosta puta ja čitajući njemu pjesme, otac kaže meni: »Ustani, moli se bogu pred večeru«. A on će njemu: »Molio se, bolan, sada, sve meni čitao«.

(Luka se razbolio 1855. od kolere i umro).

POSTANAK TUZLE. PRILIKE PRIJE DOLASKA OMER-PAŠE LATASA. PRAVOSLAVNI I KATOLICI

Ovdašnji stari Turci pričali su da je ova naša Tuzla nova varoš, a Gornja Tuzla stara varoš. I ja sam slušo u našoj magazi od Gornjotuzlaka Turaka, koji su kod nas pazarivali, da se oko Gornje Tuzle pola sahata i sahat daleko nalazi u njivama nekakovije starije zidina i podruma na svod, sve od pečene ciglje, i to takova debljina ciglje kao današnje polovica. Slušao sam da oni nisu davali desetine koje im je Bajazid II (a ne kosovski) oprostio, te su oni do okupacije tako prolazili. U vreme kada dođe okupacija, počeše im tražiti desetinu, ali se oni braniše da nisu do okupacije davali kako okolo kuća u baščama, tako i u onim njivama što se oru i kose, i to sve one dokle imaju zidovi od ciglje.

Mi smo nekada svi Bosanci i Hercegovci uzimali robu u Sarajevu i po cijeloj Bosni i Hercegovini raznosili. Tu se kupovala roba bečka, trstanska, carigradska i iz sve turske države, a tako isto i zanatlijska, koja se u Sarajevu izrađivala. U Sarajevo se odlazilo, te sam i ja odlazio 4—5 puta godišnje. Dolazio sam u svako doba godine, te kad bi došo zimi, duge noći, po cijelu noć sjedi-spavaj u Đulaginu hanu. Kafana, hotela nije bilo kao danas. Iskao bi od mojih prijatelja knjigu kakovu da čitam, te pošto pročitam dok sam u Sarajevu, odmah vratim. Najviše iskao sam od pokojnog Šime Sokolovića.

Simo bijaše jedno vrijeme činovnik u turskom konaku, i to kod politike. Znao je pisati turski, persijski i arapski, i poslje bio je kod Srpske crkvene općine pisar, a iza okupacije zapopio se, i kao pop poslje okupacije umro. Jednom poiščem u njega knjigu, i donese mi, veleći da će me zanimati, pošto je, veli, od mojih krajeva. Ja počmem čitati noću u hanu. Čitajući, naiđem da je bila Gornja Tuzla velika varoš od trinaest hiljada domova i slani bunar. Isti bunar da je bio cara Dušana spahiluk, a i varoš na rijeci Jali, a niže niz Jalu jedan i pol sahat daleko da leži manastir u šumi s kaluđerima. Ja sam čito u nekoj povjesti da je ova strana zvala se Usora-Goli, to jest od Dobuja ovamo, i da je ovaj komad pod Dušanom ujedno sa Srbijom bio, a Bosna je bila pod bosanskim kraljevima i banovima. Dakle, kao što reko da je bilo 13 000 domova, morala je bit varoš razprostrta, te je bilo zidova i podruma što ih i danas ima po njivama.

Turci Gornjotuzlani, vidivši se u škripcu za desetinu [poslе 1877], iznesoše ferman sultana Bajazida i predadoše okružnoj vlasti. Tada bijaše

kod okružja tumač Aleksa Popović Sarajlija, koji jošte živi. Ja kažem Aleksi kako je bunar slani bio Dušanov spahiluk, neka vidi šta imade u fermanu. Aleksa, kad je ferman protumačio, našao je da u Gornjoj Tuzli imade 65 mahala i svaka mahala imade po ime kako se zove, što i danas svjedoči Bajazidova mahala i Bajazidova džamija. A druga jedna džamija, sa kamenitom munarom, koja postoji uz vodu gore, kazuju da je bila crkva i da je dan-danas patosana mramorom. Kad se uzme račun koliko je vremena proteklo od Dušana do Bajazida, opet nije razlika u domovima, reći ćemo, napolak. A što kaže da je ovđe bio manastir, i to se može vjerovat, jer neka nisu kaluđeri u varoši, ali opet neka su blizu varoši. Isti manastir otprilike bio je đe je danas Apelov trg, jer je do okupacije bio onđe gradić u kome je bila ona kula što je u nju grom udario, već sam napomenuo na jednom mjestu, i u ćošku od zapadne strane. Kad je gradska Općina isti gradić rušila, i kad je skidala dosta onoga materijala i nasipala i ravnala plac, nađe se u ćošku, kao što velim, jedna slavina koliko ruka debela, a polovicu dugačka kao ruka, i to duboko u zemlji. Sigurno je bila u podrumu, ostala jošte od kaluđera. Moguće da je ta slavina u Sarajevo u Muzejum poslata.

A gdi je danas oficirska kasina i gdi je general-komanda, onđe je bila šuma. Iz te se šume sjekla građa i načinjena današnja Džindijska džamija, u pred samom džamijom i danas postoji česma što nosi ime Lug. Dakle od šume Luga i česma Lug.

Tuzla paša Mahmud je potomak (po kazivanju meni Šemsibega Tuzlića, pašinog unuka) Altomanovića. Pošto je Nikola Altomanović bio gospodar Užica i užičke oblasti, a njegov brat Cvjetko Altomanović zaista će biti taj od koga je Tuzla paša potomak, Cvjetko je bio gospodar Usore i Soli oblasti. Od Cvjetka Altamanovića postoje tri, ovđe, porodice; dakle, jedna porodica — Tuzla paša, koji je za sebe zadržo zabitluk, to jest vladu, i to u tri kotara današnja: Tuzla, Brčki i Kladanj; druga porodica — Muratbegovići, koji su zadržali sebi agaluk, a treća porodica — Zaimovići, današnji Hadžitosunbegovići u Tuzli i Zaimovići u Zoviku, brčanski kotar. Šemsibeg, hadži-Emin-begov sin, Zaimović, koji je jošte živ, kazivo mi je da imade i dan-danas puvelju od Altamanovića, ali mi je nije hteo pokazati. Zaimovići su za sebe zadržali spailuke. Eno im i danas kule u Zoviku.

Zovik je negda u ovom okružju bila prva trgovačka varoš, gdi su mnogi trgovci robu makedonsku kupovali. Zovičani su bili takozvani Cincari, najviše doseljenici Kucovlasi iz Voskopolja u Makedoniji i Srbi Starosrbijanci. Čuo sam od starije Zovičana da je nekada bilo onđe dvanaest hadžija koji su išli u Jerusalim na poklonjenje grobu Hristovu, a danas je jedno prosto selo od 30 kućeraka. Istina, imadu crkvu svoju, koja je 1861. godine sagrađena i osvećena na Spasovdan. Osvetio je istu pokojni Dionisija Carigradlija, i ja sam bio na osvećenju.

Kao što sam govorio, onđe je gdi je danas Apel-plac bio manastir. Okolica bila je zagrađena šarampovima, i to počamši gdi je danas kuća Dulera doktora pak u istom redu pored Gordijanove kuće, pak do na kapiju gdi se ide u varoš gdi je Vakufski han, i odande dalje pravo gdi su kasapski dućani, te pored Trgovačke škole na Jali i pored kuće Smail-efendića na ulazu u Kožarsku ulicu, odatle do jendeka gdi su danas Ku-

nosića novosagrađene kuće, te sve onim jendekom do na staru kapiju do kuće Steve Lukača, a od Stevine kuće pored pošte do okružne oblasti i do Dulerove kuće. Između okružne oblasti i Dulerove kuće bila je kapija, a druga je bila kud se ide u varoš i u Binertovu ulicu, a treća je bila kod Jale kapije kod Trgovačke škole, a četvrta bila je kod kuće Lukačeve. Ali ja ne pamtim da je bio takozvani šarampov (palisade), okrom što je nešto bilo od strane varoši, i to drveni direci otprilike 4 metra visoki i na vrhu šiljasti. A kazuju da je bilo svukud tako, i to se unutra u kapijama zvala Tuzla, a ono ostalo forštati (predgrađa). Tu je unutra bila čaršija, konak Tuzle paše, Zaimovića kuće i Muradbegovića, a i katolički župni ured i mala jedna kapelica gdi su se molili bogu. U istoj kapelici mogao je fratar činiti bogoslužen je i jošte, valjda, pet ljudi stati, a ostali svijet — muško, žensko i djeca — klečali su ispod strehe fratarske kuće i štala.

Slušao sam da je nekada bio sa sjedištem fratar u selu Lipnici, sahat daleko od Tuzle, te je pre 80 godina premješćen u Tuzlu, a zašto, ne znam. U našoj varoši nije bilo više od 30 kuća katoličkije, to jest pre četrdeset godina, i to su sve bile zanatlije, kaldrmdžije, ćurčije, terzije i kujundžije, dunđeri, okrom jedna trgovina Štitići i Cvjetić, koji se naselio poslje u Brčkom. Naša cijela varoš bila je jedna javta, to jest porez izlazio je u jednoj okrugloj svoti i na Srbe i na katolike, te su u jednoj zajednici oporezivani: bilo je šest Srba i dva katolika, i knez Srbin, te se po mogućstvu odmjerivala poreza, takozvana tečevina. Vojnica bila je obaška. Svaka glava muška od 20. do 45. godine, to jest [u toku] 25 godina, morala je davati 1 111 para, današnjih novaca 6 kruna i 2 helera, ali i to je porezivano po mogućstvu. Pre Omera paše bio je mjesto vojnice arač takozvani, po 15 groša (današnje tri krune), i svaka muška glava bila je dužna dati, osim male djece. Pamtim kada me je otac noslo pred aračliju u kuću Stevana Džinića, i onđe je svoj đeci aračlija mjerio širinu glave preko čela unaokolo nekakvom pantljikom, pak ako izađe mjera koja se traži, onda mora dati arač, a ako ne izađe, ne mora. Boga mi, ja sam imao veliku glavu, sigurno — moro je otac plaćati.

Kao što rekoh, sa ovdašnjim katolicima svaki porez i namet u zajednici smo porezivali i plaćali po mogućtvu i, kao što rekoh, vrlo smo se dobro sa katolicima slagali i pazili, osobito sa vrlo poštenom kućom Bože, Miće i Ivana, tri brata Štitića. Božo je bio trgovac i dobar i bogat, Mićo i Ivo dobre i poštene kujundžije. I danas je ista porodica sva dobra i poštena, mada nemaju onoga imetka i trgovine, nego se bave o mehandžiluku.

U jedno doba prije 36 godina bio je najbogatiji trgovac od katolika u Bosni Mijo Cvjetić i njegov sin Božo, današnjeg Alekse Saborlije đed Mijo i otac Božo u Brčkom. Oni su svoje knjige imali pisane ćirilicom i sva pisma Božo je pisao ćirilicom, a latinicom nije znao ni pisati. Starac Mijo nije znao nikako pisati. Mijo je bio rodom iz Husina, sela Tuzle paše, jedan sat i pol daleko od Tuzle. Imao je brata Antu i Tomu i majku baba-Cvjetu, to jest Cvjeta. Imala je cvijet, biljegu na čelu, i prozvali je Cvijetom. Ona je bila kod Tuzle paše u haremu kao stara žena i kmetica te je posluživala. A njen sin Mijo bio kmet konjušar Hadži-begov

(seiz), a Anto bio terzija ovde u čaršiji, fukara. Toma ostao je kao težak na Husinu te zemlju obrađivo. Slušo sam da su njihovi stari, Petar i Pavo, doselili se iz Hercegovine, i to [kao] Srbi. Naselili se među katolike i selo katoličko te su kroz vrijeme i oni primili katoličku vjeru i tako postali katolici, a i danas u matrikulama kod fratara pišu se Petrovići, a ne Cvjetići. Miju odnekuda pozove moj otac i amidža te mu dadu u onom vaktu deset hiljada groša i bude im ortak, i radili su zajedno sa gvožđarijom 11 godina dana, ali ja to ništa ne pamtim. Samo smo bili kao neki bliski rod: tako smo se pazili. Mijo je okolo pedest pete odselio se u Brčki i radnju onde otvorio, najviše uveliko sa pićem. Poslje toga sa špekulacijom sa suvim šljivama i sa ranom, a takođe i robom trestinskom, i doživio je do u okupaciju. Poslje je okupacije prvo umro Božo od šlaga, a Mijo starac kasnije.

U isto doba u haremu Tuzle pašc i Hadži bcga bila je neka Srpkinja Smiljana, koja je posluživala i što treba koje-kakove radove u varoš ženama nosila da se radi: šiti, vesti, i sve iz harema. A kad treba juvku, taranu, bungur praviti, odmah iz varoši žene zovi da to rade bez ikakove plaće. Suviše uvečer ljeti zađe Smiljana po varoši pak zove žene one koje ona oće. »Sutra lamo ljepo se obucite i dođite u harem da kuplte bue«. I, one dođu pak po dušecima gazaju s nogama, a bue prianjaju za čiste haljine ženama varoškim, i na taj način kupe bue. Jednoč donese uoči Vaskrsenija košulju Anđi Pere Pope, trgovca, kući i kaže joj da u ponedeljak do po dana mora biti gotova sašivena. Anđa pita popa, a pop odgovori: »Sinko, bog će oprostiti kad nije drukčije«. Moje matere nije nikad zvala, jer moj otac uvijek donosio bi joj po jedne dobre papuče iz Sarajeva kada ode robu kupovat, a osobito moja mati bila je seljanka, pa nije ni znala tako što ljepo šiti ni vesti. Istu Smiljanu ja sam dobro zapamtio poslje Omer-paše. Kazivo mi je Pavle Stokanović da je uvjek Ilija, knez Hadži-begov, njih iz čaršije zvao da peru konak. Veli: »Ja sam držo pačavru u dućanu, pak ajde peri konak. Jedni nose vodu i poljevaju, a drugi peru. I ajde da čistite travu po ovliji između kamenja«.

Kazivo mi je pokojni Mihailo Gajić, Panin otac, kad se je Hadži-beg oženio iz Sarajevu od Šcrifijc, onda su otišli svatovi u Sarajevo preko Kladnja, a Milak iz sela Potpeća, koga sam ja zapamtio, bio je tahterivandžija sa svojim konjima u kojim će doći đevojka. Veli: »Kad smo pošli iz Sarajeva te kad dođosmo na Baščaršiju u Sarajevu, a oni iz apsa izveli jednog Srbina te ga posjekli, te na jednoj strani glava, a na drugoj trup, i taze, pak se puši, te Milak navede konje preko trupa sa tahterivanom te mladu prenesoše. U tahterivan samo su dve ženske mogle ujcati, a dva konja nose, upravo izgledaju kao rukunice spreda i otraga, i onda se upregnu dva konja, a sa obadve strane onog tako reći sanduka imadu četiri alke te za svaku alku drži po jedan čovek da se onaj (sanduk) tahterivan ne prevrne, i redom se momci menjaju koji za alke drže.

Hadži-beg u svoja tri kotara što god je stio, to je radio: Tuzla, Brčki i Kladanj — on je bio sve, i paša i car. Dok Hadži-beg nije prirasto, kazivali su mi ljudi da nije sijedi Mahmud-paša imao gotovo s čime otići veziru u Travnik, a isto tako u Sarajevo, nego bi uvjek uzajmi od zvor-

ničkog paše, a kad je Hadži-beg prirasto, onda je on bio najbogatiji u Bosni od sviju velikaša bosanskije. On je dao Niki Krsmanoviću 4 000 dukata da budu ortaci, a zabranio je da niko ne sme osim Krsmanovića kupiti voska, zvjerke, sitne kože, ruja, samo jedini Krsmanović; i drugima je davo za ostali mal. Kad je došo Omer-paša, on je sve saznao za te Hadži-begove novce i od svije njegovih ortaka oduzeo je i potvrdu dao je kako je primio.

Muharem-aga Čatibović kazivo mi je da je neki Huso od planine Konjuha donosio vosak, i to u grudama pune kostretne bisage. Uvjek je bio u grudama vosak slabiji, a hadžija, sijedi Krsmanović, govori Muharem-agi da pazi da dobar vosak kupuje, i svakad Husi plaćaju po 2 groša skuplje po oki nego, veli, njemu. Ja mislim da oni prodaju opet Husi robu skuplje, jer Huso napuni pune bisage robe koiekakove, kao: đinđuva, crvenog i plavog pamuka i ostalo. Dakle, jedno uz drugo. Krsmanovići odseliše se u Brčki, iz Brčkog u Biograd, te, veli Muharem-aga: »Ja poče odlaziti u Biograd. Čim dođem u magazu kod Krsmanovića, odmah gazda Niko Krsmanović pita me je li živ Huso i kako je Huso, pa tek poslje toga pita za ostali svijet po varoši i po Tuzli. Jedno vrijeme ja dođo u Biograd. Gazda Niko po običaju predade mi ožđeldiju i odmah pita je li živ Huso. Ja njemu kažem: »Gazda, Huso je svijet promjenio (umro)«, a on poče plakati, sve mu suze idu niz bradu (gazda Niko Krsmanović, čim je pogino blaženopočivši knez Mihajlo, pustio je bradu), a poče vikati: »E moj Huso, e moj Huso«. Onda meni dođe pamet u glavu i ja pomislim: »E, nije ono bio sam vosak u grudama, da nije onđe bilo kake rude zlatne ili srebrne. A i bisage kad Huso donese na ramenu s voskom, nije smio nijedan od slugu primiti s ramena nego koji bio od gazđa. Dakle, ja mislim da je bilo nešta u vosku, a osobito govori se da imade nekakovi ruda pod Konjuhom. I, zašto bi plako vlah Niko za Turčinom Husom, i zašto bi on, čim ja dođem, prvo pito je li živ Huso i je li zdrav i kako je, pak onda za ostale po Tuzli i za svoju rodbinu?!«

Katolici nisu imali svoje muške škole, nego su njihova muška đeca išla u našu školu i te predmete učila kao i naša đeca. Pismo je bila ćirilica. Samo što je učitelj za katoličku djecu predavo katihizis katolički. A ženska djeca katolička učila su kod neke babe Ivke, u njenoj kući. Ta je kuća mala bila, upravo sproću naše crkve. Stara žena imala je sina Bonicu Banovića. Bonica nekada je služio u Sarajevu kod hadži-Riste Kočevića Cincarina i lep je imetak zaslužio kod Kočevića te se oženio iz Vareša od nekog Blaža i ženu doveo u Tuzlu. Bješe joj ime Janja. To je bila ljopotica između hiljade najljepša, a bila je, sigurno, 100 kila teška. Žena kroz kratko vrijeme pobolje se, i Bonica je odvede u Vareš, i tamo u Varešu od sušice skonča i umre. U tom vremenu Bonica malo-pomalo poče piti nesretnu rakiju i propade konačno i poče šiti gunjeve (abadžija) i tako živiti. Jednu večer u kući nekoga Nike Modričanina u Dugoj ulici zimi na sijelu uzeo je šargiju — i ja sam bio, ali nisam jošte bio oženjen — poče uza šargiju kucati i pjevati i plakat:

Truni, truni, moj vezen jagluče,
Trunu ruke koje su te vezle,
Trunu oči koje su gledale,
Medna usta koja su brojila,
*Sitni zubi koji su griskali.**
Moj jagluče, moja sirotinjo,
Moja Janjo, moja ljuta rano,
Umrijeću, preboljet te neću,
Moja Janjo, moja grdna rano!

Bonica pusti iz ruku šargiju i na noge skoči i reče nama: »Zbogom, braćo, laku vam noć, ode Bono da cjeliva svoje Janje grob«. U isti čas po noći ode u Vareš, 15 sahata daleko, da poljubi svoje Janje grob. Poslje se vratio iz Vareša. Imao je jednog sinčića, koji je u Varešu odrastao. Bono je ovđe iza žene brzo umro, a sin došo je ovđe, pošto je odrasto, kućicu prodo i u Brčki odselio se i onđe umro.

Ja poznajem mloge stare fratre koji su i ovđe bili na parohiji, a također u Posavini našoj, i ujedno menjali su se iz jedne parohije u drugu, i to u proleće. Smem kazati da se je svaki kod mene u magazu svraćao i nešto pazarivo. Oni su se dobro s nama do okupacije slagali. Jedno vrijeme, 1873, dođe ovđe jedan fotograf Dalmatinac i mlogo se svijeta slikalo. Tada je bio ovđe na parohiji neki fra Avgustin Sliškovič, te ti on, drugi paroh iz Brežaka, treći paroh iz Morančana, i naši popovi, a i mi, mladi ljudi, u društvu i s nama Blaško Štitić, mladić, Mićin unuk, a više nas krupnim slovima napisano: »Samo Sloga Srbina Spasava«, te ti se tako svi fotografiramo sa srpskom trobojnicom, i svi smo platili po jednu fotografiju.

Ovđe dođe 1862. godine biskup katolički Franković Sebastijan, i onda su govorili da ima u njemu 140 oka. Ja do danas nisam vidio krupnijeg čoveka. On je došo u fijakeru iz Brčkoga do u Zovik, iz Zovika do Brežaka, a iz Brežaka u Tuzlu, i to preko rijeke Sibošnice i planine Majevice u fijakeru sa dve njegove kobile u fijaker upregnute. Niti je bilo ceste, niti ništa. Sirotinja raja donela ga je gotovo — može se reći na rukama, ali raja katolička, ne vjerujem da bi srpska raja svoga vladiku tako poslužila. On je dolazio radi krizmanja djece, i ovđe kad je došo bio je na stanu u parohijalnoj kućici, jednoj daščari. Nije vredila ni 100 kruna. Kod mene je pazario okolo 150 kruna današnji novaca za kojekakove stvari. Slučajno bijahu novci spali, te ja njemu uzmem cvancike po 48 helera mjesto 64 helera što su bile pre u tečaju. Poslje iz Tuzle otišo je u Morančane itd. Poslje njegove smrti dođe biskup Paskal Vujičić, i to iz Misira, iz Aleksandrije, s bradom, i naši siroti katolici rekoše da on nije biskup, nego vladika, gdi imade bradu. Ova obadvojica biskupa bili su franciškani, a pre 56 godina bio je u Breškama fra Ivan Kljajić, ljubilat, na parohiji. Taj čovek svršio je bogoslovsku školu u Italiji, u Padovi, i suviše učio je i medecinu. Ovđe u Tuzli mloge je liječio i pomogo, ali sa narodnim lijekovima, jer nije bilo apoteke. I danas imade u Breškama jedna njegova podebela knjižurina, na plavoj hartiji pisana, koju sam ja jednom prilikom očima vidio,

* Kad se jagluk veze, broje se žice od platna, a konci se zubima griskaju.

tasmo, dođe jedan mladić, okolo dvadeset godina. — »Odakle si ti ovamo došo?« — »Došo sam od manastira Tavne«. — »Odakle si rodom?« — »Iz Srijemske Mitrovice«. — Kako ti je ime?« Veli: »Ime mi je Mujo«. — »A zašto?« — »Bio sam Srbin pak sam se poturčio«. — »Ko te je poturčio?« — »Hasanaga Kušljigić iz Gornje Tuzle, binjbaša«. — »A kako ti je bilo ime prije?« — »Bilo mi je ime Mićo«. »Imadeš li koga?« — »Imadem mater u Mitrovici«. — »A zašto si ovamo došo?« — »Nama su kazali da idemo da sušimo šljive u Bosni, a meni su rekli da ja budem pisar i da vodim račune«. Ove sve ustaše liferovo je David Đorđević i majstor Abdula Topal Avdić iz Brčkoga, zvani Bako. I danas obojica su živi.

Da vam kažem za jednog katolika iz Posavine. I on dođe na ispit i bi preslušan kao i svi ostali. I on kaza da je pošo da suši šljive. Kada bi gotov sa ispitom, privati za vrata da izađe napolje, te se malo zadrža. Mi ga pitamo: »Imadeš li još štogođ da kažeš?« — »Gospodo, imade pet godina prije nego što sam u Srbiju otišo, u meni je nešto oživelo, volja da se poturčim, te bi vas molio: ja ću da se poturčim«. Onda mu veli Meaga Imširagić: »Ne boj se, Šokče, neće ti ništa biti! Što si se prepo? Vidiš što je Šokac strašiv. Da sam bio ja u Majevici, ja bih tebe turčio sabljom iza ušiju. Napolje, kurvo, ne boj se, neće ti ništa biti!«

Utomce dođe mutesarif Mustafa paša među nas i pošo nas pitati kako radimo i jesu li popovi, odnosno kaluđeri, ispitivani. Mi kažemo kako je na njih već došo red. Onda nam reče da ih pitamo zašto su imali u manastirskom konaku jednu sobu punu izrađenije opanaka. Jer običaj je bio kad se desetina licitira, ona se ne sme nikome teslimiti — uručiti nijednom zakupniku — dok mutesarif ne dođe u svaki kotar, i on će sa kotarskim vijećem i kotarskim predstojnikom teslimiti. Dakle, kad je mutesarif počeo oblaziti po okružju, došo je iz Bijeljene putujući za Zvornik i uvratio se u manastir Tavnu (to su mi poslje okupacije kazivali kaluđeri) te je sve sobe u konaku pregledo i na tavan uspeo se, a tako i u crkvu. Nije ništa izostavio da nije pregledo, te kad je naišao na punu sobu opanaka, pitao je arhimandrita Aleksandra Simića zašto će im onoliki opanci. On je odgovorio da imadu dosta govedi manastirskije, i da poneko nekada ugine, a više puta pokoji komad kad imadu ljeti kopača, žeteoca i kosaca zakolju, te radenike rane, a kožu šalju u Bijeljeno, te se izrađuju opanci; mjesto plaće u novcu daju svijetu opanke, te zato ih imade dosta. Tako, dakle, mi pitamo kaluđere, prvo g. arhimandrita Aleksandra Simića, pak onda Joanićija kaluđera i Ilariona kaluđera, i Peru iskušenika. Nama svi odgovoriše jednako za opanke. A za ustaše da nisu ništa znali da ćedu doći i da ćedu udariti na manastir. Kad je bilo razbojište, onda su Turci sve porobili, kako konak, tako i crkvu. I novaca su im iskali i tražili. Zaista nisu ni imali, jer dok je bio na upravi pokojni iguman Josif, dotle što god je novaca padalo, to se i trošilo bez ikakva računa, a i kaluđeri grabili svaki sebi, a kad je došo na upravu arhimandrit Aleksandar, on je počeo manastir popravljat, a tako isto i konak. Elem, nije moglo ni stizati: što je god padalo u crkvi, trošio je. Turci obratili su se na igumana, po uputstvu onije Turaka komšija iz sela Janjara i Trnove: da traže od njega novaca. On nije im ništa znao kazati za novce. Naposljetku mučili su ga i ubili, ali novaca nije bilo. Poslje su g. arhimandrita tukli i mučili, te su ga sobom, njega i Joanikiju, počerali pješke i dotjerali do Drčkogo.

A u rastiku kod Kojdića paromlina uzjašio je Ciganin, Litra zvani, na arhimandrita Aleksandra i uzeo ga za bradu i dojašio ga do u čaršiju, pak odatle su pješke dovedeni u Tuzlu. A Ilariona, pošto je vrlo slab tjelesno bio, njega su tukli i bacili ga pod konakom manastirskim u jednu veliku travurinu, i onđe ga našla jedna žena i na leđima donela do kuće u selo Krćinu, i odatle ga Turci pješe doterali u Tuzlu, kad su saznali da je živ.

Kad je ispit bio, biše osuđeni svi ustaši po godinu dana da leže ovde, a kaluđera dva po 4 godine, a arhimandrit Aleksandar 5 godina u Vidin. I bi sproveden u Vidin, u kaznionicu. Poslje ostadoše ovde kaluđeri u apsu sa ustašima. Kroz kratko vrijeme umrije Ilarion u apsu, nije prošla ni godina dana. I ja sam mu poklonio jednu moju ćurdiju, kad je zima nastala, jer su oni u mene pazarivali, to jest svi kaluđeri što im je od odijela trebalo.

21. juna 1876. udari Srbija na Bijeljeno sa redovnom vojskom. Bijaše ovđe neki Muharem-aga Čatibović, vrlo Turčin dobar i pošten, ali siromah. On je tako imao povjerenje u varoši i u čaršiji: ako kome trgovcu slučajno treba promijeniti neke novce za druge, slobodno njemu podaj te će on sve to naći u čaršiji i promjeniti. Ako ga koji trgovac zapita kome će, na primjer, dukate za napoleodore, on kaže da oće sebi. Njemu ne treba (tj. on nije trebao) ništa platiti, nego kad nestane mu kod kuće kafe, šećera ili pirinča, on kaže: »Trebam«. Trgovac, ja ili drugi, kaže mu: »Zagrabi iz kutije i uzmi koliko hoćeš«, a tako i od novaca kad mu treba: »Daj 5 groša, daj deset«, i odmah je dobio. Ujedno ja sam ga vodio i u sela sa sobom. Nadnice nisam mu davao nikakove, nego platim konjsku kiriju, a on sebi nađe konja, dan pet groša, i onda idemo od sela do sela u jesen kad je vrijeme naplaćivat veresiju. U isto vreme kad Srbija pređe preko Drine i udari na Bijeljeno, ja sam njemu uveče kazo da nađe konja da idemo u selo. Sutra ujutru izađem u magazu, pitam moga momka Jevte Jovanovića: »Jesi l' viđo Muharem-agu?« Veli: »Jesam«. — »Idi, te ga traži«. Muharem-aga dođe. Pitam ga: »Jesi li našo konja?« On veli da nije. Ja njemu kažem da je moj konj gotov i spreman. On reče: »Nećeš ni ti ići kako ja nešto znadem«. Reče Jevti: »Idi zovni kafu!« a on poče meni kazivati kako je prešla jutros u toliko sati srpska vojska preko Drine i kako se boj bije u Bijeljeni. Ja njemu kažem: »Prođi se, aga, bogati, besposlice, to mi govorimo toliko godina, i sve je to boš posla«. Utome pomoli se hadži Tosun-beg od Jale, iz svoga konaka. On meni reče: »Eno hadži Tosun-bega, sad će zaptija doći i tebe da zove«. Zaista dođe zaptija, a ja odo. Muharem-aga reče: »Ja ću čekat ovđe dok ti ne dođeš«. Ja dođe kod binjbaše zaptijanskog. Dođoše, i sada već pokojni, Jovan Jovanović, Niko Mihailović, Lazar Stokanović, te mi svi četvorica kod mutesarifa Mustafa-paše u sobu i sjedosmo po redu. Puna je soba Turaka velikaša, a među njima sjedi vladika Dionisije i fratar. Pošto kafu popismo, onda paša otvori depešu i poče da čita, a muftija tumači, to jest da je jutros u toliko sati prešlo 14 tabora srpske vojske sa topovima i konjicom i sa svom opremom, i sada se ništa drugo ne radi u Bijeljeni, samo puca top i puška. »Ja sam vas zvao da vam saopštim, da znate, te da idete svaki u svoj dućan i da radite svoj posao, kao što ste i do sada raditi. U cara našega imađe vojske dosta, a i džebane,

i sasvim se podudara sa današnjim doktorskim liječenjem. A zašto? Ja imadem hemoroide i dođem kod fra Franje Frankovića u Breške te iznesem crnoga vina dobra. Ja reko njemu da ne smijem piti crnog vina zbog šuljeva, a on istu knjigu iznese, i kaže od koga je, a ja njemu rekoh da ja Ljubilata lično pamtim i poznajem. Dakle, kako je prije 20 godina meni pokojni Johan Duler, ovdašnji okružnji liječnik, preporučio šta smijem piti i jesti, tako i fra Ljubilat preporučuje.

Da vam i to kažem: za vreme vladavine Mahmud-paše Tuzle nije smio Vlah ili Šokac kupiti pedlja svoje zemlje da imade, a niti dućan u čaršiji, nego su sjedili trgovci i ostale zanatlije u turskim dućanima i plaćali godišnju kiriju. Svake godine o Božiću dužan je bio svome gospodaru od dućana poslati, osim godišnje kirije, po jednog tukca agi kao prezent, a o Vaskrsu šarenih jaja. Kuću nije smio od paše niko u varoši imati na kat, nego prizemno, okrom što je hadži Osman-beg, Tuzle paše sin, zvani Hadži-beg, dozvolio starom hadži-Mići Krsmanoviću, Stevanu Džiniću, Boži Štitiću, Marku Iliću i Lazi Filipovu Stanišiću. To su bili njegovi ortaci i njegovi ljudi, s kojima je on radio i pio.

Poslje Omer-pašine okupacije 1852. godine započne kuću da pravi Niko (Petrić) Mihajlović u Frejlik-ulici. Jednog dana, kad su već bile dignute grede za gornji boj, vidio sam mnogo Turaka gdje su se nakupili na onim gredama. Pita moj otac amidže Milovana: »Šta rekoše Niki, hoće l' praviti kuću?« Amidža veli da su dozvolili, i to po nagovoru Sulejman-efendije Tučc. Navodno iz kuće Nikine vidi oc na gornjeg sprata kad žena turska u današnjoj Mukati za Pere Stokanovića hotelom, džamijsko zemljište, na primjer, radi u bašti. On je dozvolio, jer se ne mogu iz onolike daljine raspoznati kakove su joj oči: crne, žute, zelene. A kad bi se mogle oči raspoznati, ne bi bilo slobodno da pravi. I tako je Niko već napravio. A prvi je dućan kupio u čaršiji 1853. godine moj otac i amidža, pak je tri godine isti onaj beg naplaćivao kiriju i momc ocu i amidži donosio od onoga koji je u dućanu stajao. A prvoga kmeta kupio je moj otac i amidža od Sali-bega Siorčića u selu Smolućoj, kotar Tuzla. U ono doba tako je bio zakon: onaj koji prodaje zemlju morao je plaćati prenosnu tapiju. Dakle, kako beg nije hteo da plati prenosni trošak, tako je i ostalo. Eno ga i danas u rukama moga brata Vase.

OMER-PAŠA LATAS U BOSNI I TUZLI

Poslje toga dođe Omer-paša, kako sam slušao, u Sarajevo, u mjesecu junu, i dobavi sve velikaše bosanske i hercegovačke u Sarajevo i pročita carski ferman (povelju) u kome okabule dati djecu u asker i sve što ferman zapovjeda. Kad se bosanski i hercegovački velikaši povrate kućama i narodu sve kažu što sultan traži i zapovjeda, onda se oni dignu i odmetnu se, i kažu da ne kabule ništa, i odupru se na oružje[2].

[2] Prije nego što će se zabuniti i Omer-paša doći. Mahmud-paša Tuzle otpremio je harem i djecu Zaim-begu Kujundžiću u Žepče. Kad je već u Tuzli pukla puška, došao je iz Travnika Osman-beg Gluhbegović, te je odveo pašin harem u Travnik. U Travniku je umrla pašina snaha, Hadži-begova žena. Pošto je Omer-paša odveo Mahmud-pašu u Carigrad u zatočenje, Osman-beg Gluhbegović poslao je svog sina Omer-bega u Carigrad sa haremom i djecom Tuzle paše.

20613

Poslje toga pođe Omer-paša niz Bosnu, i tukao se prvo kod Vrandu sa našim [tj. tuzlanskim], i među našim Turcima bio je glavni vo Tosun-beg Zaimović [koji se] onde ranio i došao kući. Tek kad je ozd vio, otišao je pred Ibrahim-pašu, koji je iz Sarajeva došao preko Kladu i ceo Kladanj zapalio i pošao Tuzli dalje, i zadržao ga kod Dobuja sa ov našim Tuzlacima. Kazivao mi je moj kmet Jovo iz Smoluće da je on jed bio od Srba sa Turcima kod Dobuja iz ovu stranu Bosne rijeke. A p toga, to jest prije Dobuja, tukli su se kod Vranduka naši Tuzlaci. I n varošani dignuti su kad se već zabunilo.

Kad je pukla puška 6. oktobra 1850. godine na sami Tomin dan petak, ja sam bio došo u čaršiju i otac valjda je znao da se nešto kome te meni kaže: »Ajde odma kući!« A ja ne odo kući, nego pred duć Jove Slavnog, rođaka moga. Stade najpre klepet ćepenaka pod sam hanom Tuzlepaše, đe je sada magazin Đorđe i Riste Jovanovića, te kad viđoh, ja pobjego pred naše dućane. Otac meni reče: »Zar ti nisi ot kući?« A ja šutim. I [otac] uze mene na ruke te me donese na rukama na Kapiju, tako zvanu kao i danas, ali onda je bila prava kapija, ali se n zatvarala. Kad me donese, ja gledam s ruku njegovi: Turci stali s obad strane i drže duge puške. On se povrati, te gde je danas aščin hadži-Mustafe Arnauta — ono je mjesto bilo golo i onda je bio or šarampov, palisade — tuda me prenese i donese me do kuće Maksi Đukića, te mi reče: »Ajde pravo kući!« a on se vrati opet u čaršiju.

Poslje toga dođe iz čaršije otac, amidža Milovan i Jovo Maksimo kao sluga, Vlajke i Milana advokata i Jovana otac. Isti dan seljaci p sipaju kukuruz iz vreća — ko pazarni dan — osmak kukuruza 3 gro a vreće, možda, koštaju 15 groša, te sa praznim vrećama bježe u s kućama. U isti dan bilo je nekako vijeće kod paše Tuzle i kad su rasuli iz konaka pašina, đe je sada okružna vlast, puko nekakav kav pašin iz šišane i ubio Muharem-agu Bešlagu na meraji više današ žandarske kasarne. Bio je pošo kući iz istoga konaka, kad su onđe vijeć

Kad pogibe Muharem-aga, onda naši Turci zajedno sa Gornjotuz nima udare na konak i nađu kavaza Kolašinca u haremskoj kući, đe sada Kotarski sud: u podrumu za kace sakrio se. Odatle ga izvuku izvedu na meraju istu, đe je Muharem-aga poginuo, i onđe ga iseku komade pak ga zaspu u kamen. Drugi su tražili Hadži-bega, a Hadži-b sa svojim momcima pritiso je kapak što zatvara basamake kad se na gornji boj u konak, te i on sam sobom stane na kapak, u misli da teži pritisak, i da ne mognu oni dignuti kapka. Utome se kapak prov i Hadži-beg padne među Turke naše i Gornjotuzlane. Odatle uzmu među se, nazivajući ga popom, pošto je imao kosu na glavi, a sijed pašu fratrom, jer je bio bez brade, i dovedu na Musalu đe je danas ljeznička stanica. Onđe Hadži-bega obriju i izdaju zapovjed da se sv mora brijat po glavi, bio Turčin, Vlah, Šokac, koji da je.

Kad su Hadži-bega poveli iz konaka na Musalu, vodio ga je Os Sjeničak i Osmo Ponjavić, ovije sada Ponjavića otac, a okolo opko Gornjotuzlani. Kazuju ljudi da se Hadži-beg okreće čas lijevo čas des boji se da ne sine nož, da ga ne posijeku. I tako su ga doveli na Mus

Već onda počnu se spremati na vojsku. Bijaše neki Luka Fočić, to last u jednu nogu, i dao mu Hadži-beg jednog stara hata, a on me

kubure i objesio sablju o ramenu i viče po varoši da se dižu naši na Omer-pašu. U moga oca i amidže bijaše dobar konj alat, opreman — voda ga momak kućni Pero po avliji. Nasred kuće stojidu čizme, kalčine, duga puška šišana, nož veliki, čivt mali pušaka. Otac viče: »Ja ću«, amidža viče: »Ja ću«. Strina plače. Istek udala se i plače. A moja mati ne plače. Dok već otac poče oblačit kalčine, čizme, te, uzjašivši na konja, ode do dućana. Jovo Maksimović povede mene za ruku, te Jovo otvori dućan i izvadi mu šal krmez iz dućana da zamota okolo glave i već ode, a ja s Jovom kući.

U isto doba — kazivo mi je Pavle Stokanović — bio je nekakav kavaz u paše. Zvao se čauš Bajtić, te jaše na konju po čaršiji i tuče u daulbas i viče: »Ko je Turčin i prava raja nek se diže da gonimo onoga Kaurina«. Sve po sokacima zalazi i viče, a gdi uvati priliku pak nikoga nema u blizini, onda govori polako: »Moja mila majko, biće nas po 17 u jednom sindžiru! Zar da se mi sa carem tučemo!«

Isti Pavle kazivo mi je: »Kada je već Omer-paša zauzeo Tuzlu, vidio sam — veli — 16 Turaka i sedamnaestog hadži-Tosun-boga u sindžiru kad su ih očerali u zatočenje«. Istina je, i ja sam ih vidio kad su oterani preko sadanjega Trnovca više Solarskog bunara u sindžiru — sve bosi — do na Raču, gdi upada Drina u Savu.

Naši su varošani došli do Žepča i tu ih zadržao kod sebe sijedi Tuzla paša, a ostali Turci tukli su se. Od naših jedini Koja Jovanović, ovih Jovanovića amidža, bio je u ratu sa Turcima na Vranduku. Moj otac, kada ih je vratio Tuzla paša iz Žepča, došao je kući i gotovo svu robu iz dućana složio je u sepete i u denjkove te naložio velika kola sijenska, i svuda naokolo obložio sijenom, i od kuće digao u selo Breške kod nekoga Mate Ivičića. I mene je metnuo navrh kola na sijeno, a on jaše na alatu, te prati mene i robu do Brežaka. Sutradan došla je Petru, velika djevojka, amidže Milovana šćer, Jove Đukića kasnije mati. Došla je i moje matere sestra, Mara djevojka, dakle meni u goste, u Breške. Dođe strina Anda sa ostalom djecom malom, i mi smo bili sedam mjeseci tako reći u bježaniji, a moja mati samo je iz početka bila tri nedelje i poslje otišla kući. Za svo to vrijeme, cijelu zimu, otac je dolazio i amidža te su nas oblazili i opet kući se vraćali.

Na Vranduku ranio se hadži Tosun-beg, jer je on bio voda pred vojskom, pa je došao kući i za nekoliko dana ranu je izliječio. Pošto je izliječio ranu, odmah je pošao Kladnju na Ibrahim-pašu, koji je od Sarajeva pošao preko Kladnja na Tuzlu i Kladanj je ceo zapalio, te se je na Brloščima blizu današnjih Stupara potukao sa hadži-Tosun-begom. Žestoka je bila bitka, i njega je hadži Tosun-beg umuaserio (blokirao) i toliko ga zadržao dok nije Omer-paša, idući niz rijeku Bosnu preku Modriče i uz rijeku Tinju, došao u Tuzlu i odmah krenuo Kladnju te oslobodio Ibrahim-pašu.

Omer paša, putujući niz Bosnu od Vranduka, pobio se kod Dobuja, kao što gore rekoh, kao što mi je Joco pripovjedao, ali iz one strane Bosne on je pucao, pak za njima suarija (to jest konjica), koji u najvećem trku uz vodu (Bosnu) pucaju iz garabina na ovu stranu na bosanske ustaše. Poslje Omer-paša zaputi se niz Bosnu te kod Modriče na Doboru pređe na Bosni u ovaj okrug, a odatle, preko Bijele, Tinjom rijekom krene

Tuzli. U Bijeloj uhvati hadži-Ali-bega, Ali-begova oca iz Modriče, i povede ga sa sobom, te rijekom Tinjom ispod Srebrnika sve do sela Dragunje, i odatle preko sela Turske Obodnice dođe u Tuzlu pred akšam i ispali 101 topovski metak, ali prazan, bez kugle. Više današnje gradske bolnice na brdu Kozlovac Kicelj razapne svoj šator. Sa tog brda vidi se u svakom kraju gdje koja kuća imade u Tuzli, u svakoj mahali.

Izjutra u zoru odu kod njega hadži Jusuf-efendija, sadašnjeg Mujage Hadžiefendića ded, i hadži Mujaga Azabagić, te mu u znak predaje Tuzle poklone se i zamole ga da ne bi štete kakve varoši i čaršiji činio. Sa hadži-Jusuf-efendijom otišao je Abdibeg Preljub i hadži Veiz Šukerović, pošto je hadži Veiz poznavao Omer-pašu. (Isti hadži Veiz kazivao mi je: kad je on nekad bio u gradu biogradskom u sejmenima, onda je došao Omer-paša iz Travnika, koji se istek poturčio, i upisao se u sejmene. Imao je fes na glavi i kićanku, i oni su ga sejmeni onde prozvali Kitan Omer, valjda što je nosio fes i kićanku. Odatle je otišao u Vidin te se upisao u nekakve krdžalije i odatle iz Vidina u Carigrad, dok nije izašao na površinu kao zeitin na vodu.)

Pošto je svanulo, otišao je hadži pop Marko, naš varoški paroh, sa nekoliko ljudi i knezom iz varoši. Hadži pop Marko ded je, materin otac, sadašnje Vasilije, Milana advokata materе. Pó kazivanju Mitra Požarnice, sjedi Omer-paša pred čadorom na dobošu, a s desne strane sjedi na sidžadi derviš napola spuštene bijele kose i prevrće brojanice, a s lijeve strane leži pas pod čulom. Prvo priđe hadži pop Marko da ga poljubi u ruku, ali Omer-paša ne dade se poljubiti, a ostali svi koji su bili poljubiše ga, nekо u ruku nekо u okut od haljine. Onda on lupi u dlane, te dođe jedan baš-čauš sa bijelim kaišima unakrst preko prsa (jedan kaiš za bajonet, a drugi za fišekluk). Naredi mu da donese doboš. Čim čauš donese doboš, reče hadži-pop-Marku da sjedne. Hadži pop govori da može i stajati, ali paša reče mu: »Ti si pop, ne smiješ stajati«. Utom poče pitati gdje je Tuzla paša, gdje je Hadži-beg, gdje je Tosun-beg itd. »Znate li što ću vam kazat, ja sam sinoć bio dao tembih (zapovjed) askeru da cijelu Tuzlu zapali i da je poruši, da ne ostane kamen na kamenu, ali, veli, noćas pred zoru usnio sam: jedan mi čovjek dođe na san te mi reče da ovako što ne radim. Sada neka znate: neću vam ništa i nikakva zla i štete činiti«. Još nam reče: »Mene je car poslao da vas ispod iga bosanskih velikaša oslobodim te da budete svi izjednačeni sa carskim podajnicima. Nego hajte u čaršiju te dućane otvorite. Čaršija ne smije biti zatvorena. Neka imade hljeba, masla, kafe, šećera i svega za jelo, asker će kupovati, i svaki će platiti. Ako koji ne bi platio, odmah [oštećeni] neka meni dođe, ja ću platiti«. Onda dade knezu zapovijed da mu nađe 30 momaka zdravih, jakih: 10 sa sikirama, 10 sa lopatama, a 10 sa trnokopima, i da ga čekaju pred konakom, današnjom okružnom oblasti. Poslije toga upita: »Ima li kogod među vama da znade turski govoriti?« I kazaše za Peru Zvorničanina, današnjega Pere Stokanovića deda, materina oca. Šta je govorio s njime, mi ne znademo niti ikad znadosmo. Pošto se sa Perom izgovori, onda nas sviju otpusti da idemo kućama.

Čim dođosmo u čaršiju, odmah udari muzika i vojska u konak, po čaršiji, po sokacima. Pošto se malo po čaršiji i po varoši izodaše, onda počeše po čaršiji kupovati što im treba. I, sve plaćaju, nikome nisu ništa

džaba uzeli. A one momke knez, kao što je on zapovjedio, dovede pred konak, i odmah nešto vojske ovđe osta, a on [Omer-paša] sa ostalom vojskom krenu Spreči, odnosno Kladnju, da oslobodi blokiranog Ibrahim-pašu.

Kada se krenu vojska kroz današnju Kreku Ravnoj trešnji, onda oni momci sa sikirama, lopatama i trnokopima rasijecaju žile putem i nabacuju lopatama zemlju, a trnokopima nakopavaju da mogu topovi lakše proći, jer topove vuku volovi, a konji topovski vode se u povodu. Tako dođosmo do na Spreču i tude zanočismo, te pošto se večera, zovnu nas nekoliko i reče nam: »Izaberite se deset dobrih momaka, daću vam, svakom momku, po kesu novaca (današnjih 80 kruna) da odete na Matijevićke gajeve i da naložite jedno dvije-tri stotine vatri«. Mi odosmo među društvo — tako mi kazivaše Mitar Požarnica i Mihailo Gajić, Panin otac — te onde dogovorismo se da ne možemo ići pošto se bojimo ustaša Turaka, da ne izginemo putem. A ako bude na zor, onda moramo ići, pak kako bilo. I tako dođosmo i njemu, Omer-paši, i kazasmo da se plašimo ići. Onda on odgovori: »Ako hoćete, drage volje, ako nećete, nikom ništa«.

»Sutra ujutru, kada svanu [pričaju Požarnica i Gajić], dođe mu iz sela Živinica, valjda ga je dobavio, Muharem-beg Sirčić i Osman Šišić, seljak, te ih asker obori na zemlju, pa ih poče tući štapovima: dva askera, sa strane po jedan, a drugi drže za noge, i dotle ih je tukao dok već promukoše i nestade glasa pak kao mačke mauču, i, kaže Mihajlo, da ide iz njih zelena pjena na usta, a oni uvijek tuku. Poslije toga natovariše ih na konje i povedoše zajedno sa askerom i nama. I nije 50 koraka konj pod Muharem begom koračio, i Muharem-beg umrije, te odmah skidoše ga s konja i onđe na putu asker iskopa rupu pak ga zatrpaše, a Osmana povedoše dalje.[3]

Poslje toga, kada dođosmo na Spreču, vudu gulema, a ćuprija pokvarena. On, jašući na hatu, zanoviedi kola volovska što vuku prtljagu askersku, te metnu prazna dvanaestora kola, po troja u red, i nabacaše ajena i vrljika (ograde), i odmah bi gotova ćuprija, i asker, a i ostali svi pješaci predosmo. Odatle uputi se pravo u selo Čamčare. U selu nigđe duše žive nema, morao je svijet pobjeći sa ženama i đecom u planinu (turska je selo). Vlari asker među kuće te poče tražiti sira, kajmaka, i počeše tući kokoši i tuke, što koji uhvati. I odatle dođosmo na Matijevićke gajeve, i čim dođe, odmah ispali nekoliko topova. Od Spreče, đe smo noćili, do na Gajeve nema više od 2 1/2 sata. Poslije toga odmah je oslobodio Ibrahim-pašu, te su se obadvojica sastali i došli kroz tri dana natrag u Tuzlu. Onda je u Tuzli počeo red da uvodi i postavio je odmah Fehim-pašu za mutesarifa, a sijedog hadži-Jusuf-efendiju za kadiju.

Kad sam ovđe, kod novog kadije, hadži-Jusuf-efendije, da vam pričam o njemu. Njegov je otac Mula Mehmed doselio se ovđe u Tuzlu iz

---

[3] Prije četrdeset godina otprilike ja sjedim na dućanu kod starog Mihaila, a Osman prođe ispred njegova dućana, i on meni reče: »Vidiš li, dijete, onoga čovieka Osmana Šišića, gledo sam očima kad ga Omer-pašin asker tuče kod Spreče i nema glasa nikako, pak mislim u sebi: šta ga tučete kad je mrtav. Elem, čovjek se ubiti ne može kao mačka«. Ja mislim: kao seljak jače je bio tjelesne konstrukcije i mogao je izdržati udarce, a Muharem-beg, finiji budući, morao je podleći udarcima.

Biograda, što ne znam koje je godine to bilo. A hadži-Jusuf-efendija rodio se ovđe u Tuzli i, naravski, kad je ovđe izučio nekakove, u ono vrijeme bivše, turske škole, otišo je u Carigrad. U Carigradu učio je njihove vjerske škole i, kad je ovđe došo, bio je odža i učio također djecu njihovu. Bio je, jednom riječi, jedan čovjek vrlo pametan, dobar i pošten, da mu nije bilo u ono doba, a i kasnije, što ja dobro pamtim, u cijeloj Bosni i Hercegovini premca. Isti hadži-Jusuf-efendija imao je sina, u čaršiji ovdašnjoj trgovca hadži-Mehmeda, i to prvog trgovca među muslimanima i među nama svjema, opet poštena i pametna trgovca i čovjeka. Dakle, ta cijela porodica oduvijek pak do danas sojile bila je poštena i dobra.

Naš Tuzla Mahmud-paša i što je bilo od naših Srba i katolika kao baiagi vojnika došli su iz Tuzle do Žepča, i onde ih je zadržo. Nisu nigdi bili u vatri. Čim je Omer-paša pošo od Vranduka niz Bosnu, tako se naši vrate kućama u Tuzlu. A sijedi paša ode sa svojima nekim ljudima i momcima u kmete u selo Vukšić u brčanskom kotaru, i tamo zadrži se nekoliko dana kod jednoga kmeta. Sa sobom povede Ibrahima Mehmedovića, momka mlada i zdrava, i jošte dvojicu, a Muju Babana Čehića pošalje u Tuzlu da javi sinu hadži-Osman-begu i ostalima gdi se je on zadržo.

Tuzla-paša može se vjerovat da je baš zaista u selo Vukšić otišo kod svojije kmeta, jer sigurno nije smio doći u Tuzlu iz Žepča, pošto se je bojao ustaša. A suviše, Vukšić je na Savi pak ko veli: ako mi dotuži, pobjeći ću u Slavoniju.

Kad je Omer-paša došo u Tuzlu, kako sam čuo, poslao je okolo 30 vojnika (suvarija) konjice sa jednim oficirom, te su ga iz Vukšića ovamo u Tuzlu dopratili, i to vrlo lijepo, kako se njemu pristoji. Ali to je bilo kad je Omer-paša vratio se ponovo od Kladnja, to jest sa Rastića, gdi je bio blokiran (u muaseri) Ibrahim-paša. Kad je njega oslobodio, onda je ponovo u Tuzlu povratio se i dobavio Tuzlu pašu iz sela. Onda je i ostale vođe povatao i zatvorio ih u konak bega Moranjkića u aps, te je metnuo stražu da ih čuva.

Može se zaista kazati da je Tuzla paša bio potomak srpske vlastele Cvjetka Altomanovića, jer sam slušo da imade u arkivi u Sutjeski u franjevačkom manastiru da su bili Srbi, a hadži Tosun-beg zvao se Zaimović. To su ti bezi Zaimovići koji su davali tapije na zemlje, ako bi koji kupovali jedni od drugih. Dakle, Tuzla paša imao je sudavu, zapitluk, Zaimovići spahiluk, Muradbegovići agaluk, šifluk sahibije.

Adži-beg kad je vidio šta bi, on je onda uzjašio na konje sa svojim momcima, pošto su ga na Musali, đe je danas željeznička stanica, obrijali, i otišo u Zvornik, veleći da digne zvorničkog Mahmud-pašu i njegove Zvorničane te da se tuku sa Omer-pašom. On ti lepo pređe Drinu sa zvorničkim pašom i ode preko Šapca u Biograd, te se preda veziru biogradskom u gradu. Odatle biogradski vezir spremio ga je u Carigrad. A kad je Omer-paša došo u Tuzlu i otišo put Kladnja, kao što sam govorio, da oslobodi blokiranog Ibrahim-pašu, odmah se je u Tuzlu opet povratio i poslao je jedno 1/2 buljuka konjice (kumpanije) u selo Vukšić sa jednim oficirom, te su na lijep način doveli ovamo do Tuzle Mahmud-pašu, Tosun-bega, od kog je zatražio ovđe ječma za konje i koji je rekao

da u njega imade u Brocu ječma niže Bijeljine kod same Rače, pošlje sa nekoliko konjanika i jednin oficirom, te ga tamo u selu Brocu svežu i noge ispod konja, te ga u Tuzlu vezana doteraju.

Poslje toga ovđe sabere sve vođe od ustanka te u dva sindžira (lanca), po 30 u jedan lanac, te preko Trnovca više današnjeg Solskog bunara, i sve bosi pješke do na Raču, to jest na Drinu, i odatle preko Srbije i Kosova polja, ali na konjima, u Carigrad. Tosun-beg nosio je do Drine katanac na vratu, te kazuje mom ocu u magazi da kada jedan od njih 30 posrne, svi koji su vezani osjete.

Tosun-beg nikada nije mogo držati glave pravo, nego mu je uvjek vrat bio kriv na desnu stranu i kad god gdi sedne, on dobro prisloni glavu uz duvar i onda mu glava pravo stoji, a čim se malo pomakne, odmah glava se okrene. Dakle, njega pita moj otac da li je osto mu od sindžira vrat onako. On kaže: »ja ne mislim da je od sindžira, nego, veli, kad smo dovedeni u Carigrad, odmah su nas zatvorili u veliku kaznionu, takozvanu tersanu, ter smo tude bili aps. Mene su, veli, 40 dana izjutra izvodili rano u ganak te u zidovima imaju uzidani lanci sa alkama pa motnu meni alku na vrat i tako me vezana u ganku drže do mraka, a svaki aps, ili ko bio da bio, kako prođe pored mene, mora uvatiti za sindžir i koliko mu je volja zadrmat sindžirom, makar išo spolja u aps ili iz apsa napolje. A svi smo na dan dobijali po jednu oku stanje, trulije, konopaca od ubojnije lađa, te smo morali raščešljat i usitnit i uvečer raščešljano predati. A ja sam, veli, našo jednog apsa iz Bosne, iz Krajine, te sam njemu plaćao od oke po 60 para, to jest 24 helera, i on je bio tako vješt da je mogo po 5 oka na dan raščešljat«.

Kada su ih izveli na ispit, slušo sam da je sijedi paša Tuzla sve na sebe primio što god je ko skrivio.

Tosun-begovo pravo ime bilo je Usainbeg, te ga je otac malena prozvao Tosunom, i tako je ostalo Tosun-beg. Njegov otac, hadži Salih-beg, i brat Hasan-beg su odvedeni u zatočenje (surgunluk), te pošto je Tosun-beg kao generalisimus najviše okrivljen, onda mjesto njega oteraju njegova brata Hasan-bega u Aziju dalje od Carigrada, samo sama. Istina, neke su oterali u Ćutaju.

Tosun-beg je ostao u Carigradu u tersani. A zašto su Hasan-bega mjesto Tosun-bega bacili u Aziju? Jer na ispitu u Carigradu je kazo Tosun-beg da mu je ime Tosun-beg, a opisat je Husein-beg kao vođa. U turskom pismu Hasan i Husein ublizu je, mala razlika, te on ode mjesto Tosun-bega. Ali tamo, ne znam u koju je varoš dopraćen, slučajno naiđe na jednog velikaša koji je nekada bio ovđe, u Tuzli, od strane carske kao neki predstojnik, i svo vreme dok je bio u Tuzli, bio je u njihovu konaku na stanu, te on njega pozna i za njega jamči i iz apsa izvede ga te u svoj konak. I pre sviju apsenika onaj velikaš nekako izradi te Hasan-beg dođe u Tuzlu prije šest mjeseci. I zaista, Hasan-beg nije bio nikakav vođa, niti je bio kriv. Njemu je samo trebalo rakije, bio je subudala.

Tuzlu pašu ovđe kad su doveli, onda je njega odveo Omer-paša sa sobom u Sarajevo na jednom malom konju đogatu, a ispod konja bukagije, noge svezate. Obuko mu je veliki crveni ćurak izvezen sa zlatom, a napravio mu od drveta veliki nož i par pištolja od drveta, te mu ih za-

dio za pojas. Kad je prošo s njime kroz Sarajevo, pred njim su igrali oni Arnauti vojnici u belim fistanima.

Omer-paša, kad je došo da Bosnu i Hercegovinu okupira, slušo sam da je imo svega aksera, i to: pješaka 24 000 vojnika; još uz to imao je 6 000 Arnauta u bijelim fistanima (valjda su bili iz Epira i Tesalije) i još k tomu konjanika nešto i tobdžija. To je sva vojska bila, da kažemo do 40 000 najviše. Vojnici su pješaci imali duge puške kremenjače, a Bosanci i Hercegovci imali su puške šišane — što se rekne — da ubije ždrala pod oblakom. I u ono doba moglo se je dignuti iz Tuzle 300 konjanika pod oružjem na 300 konja, da valja svaki konj u ono doba 1 000 groša i da svaki imade s jednog na drugog 1 000 groša novaca u džepu. I on, Omer-paša, takovu jednu Bosnu pokori i okupira za tri mjeseca dana. A u vrijeme okupacije od strane Austro-Ugarske — poznato je svakome — od gornjega svega nije moglo biti ni trećina, a kolika je došla sila i vojska dok su okupirali [Bosnu]!

U isto doba slušao sam da je sultan Medžid — kad je Omer-pašu poslao da Bosnu i Hercegovinu okupira — da mu je kazo da ništa ne smije raditi ni činiti bez da se ne dogovori sa Ali-pašom Rizvanbegovićem Stočem. On [Omer] je njega sve uza se imo i vodio. Gdi god su bili s vojskom, kakav je god bio čador u Omer-paše, taki je bio i u Ali-paše. Naposljetku on ga je dao ubiti u Banjoj Luci. Dao je nalog te jedno jutro, kad je Ali-paša izašo iz čadora napolje da nuždu svrši, onda je vojnik koji je čuvo stražu pred Ali-pašinim čadorom puko iz puške te ga ubio. Poslje toga čuo sam: kad je bilo sve svršeno i Omer-paša došo u Carigrad, bio je ispit zbog ubistva Ali-pašina, i svi su, u ono doba dežurni oficiri, počamši od obrstera* (miralaja) do najposljednjega iz vojske otpušćeni, a onaj vojnik što ga je ubio osuđen na 18 godina zatvora. Jošte sam slušo da je Omer-paša, polazeći u Bosnu, bio u dogovoru sa Aleksandrom Karađorđevićem, te da prisajedine Bosnu Srbiji, a Hercegovinu Crnoj Gori, i da Omer-paša, dok je on živ, bude gospodar, knjaz od Bosne, a poslje njegove smrti Karađorđević, i kao bajagi da je za taj njegov plan i dogovor saznao Ali-paša Stočević i krišom u Carigrad javio, i odmah se od sviju Srba i katolika pokupilo oružje, što u početku nije bilo učinjeno, i na tom temelju da je njega dao Omer-paša ubiti.

U isto doba i ovđe je pokupljeno oružje i smješteno u grad, u jedan magacin u kazamatima. U gradu bila je straža što je čuvala grad, a jedan buljuk (kompanija) bio je u Hadži-begovoj zgradi, gdi je sada advokat Pilar sa kancelarijom, te su se ondale menjali u grad na stražu. Muharem-aga Ćatibović držo bakalsku radnju blizu grada. [Njemu] veli: »Dođe jedan asker i donese pod kabanicom malu pušku kremenjaču i oće da uzme kafe, šećera, masla i pirinča. Novaca nema, a meni [Muharemu] veli, daje pušku. Ja uzmem pušku za robu. Te pošto se ja, veli, dobro pazim sa Jovom Bajićem, trgovcem, rođenim iz Lopara, odem uvečer Jovi kući da koju rakiju popijem i ponesem pušku za leđima, te ti ja Jovi pušku prodam za 20 groša, veleći, kad dođe tvoj rođak iz Lopara, podaj mu neka metne u samar, pak neka nosi kući, trebaće mu: imade zvjerka, ima i drugo. Dakle, pošto ja lepo naplati, poče se mislit: »E, moj sultane, šta

* Oberst — nem., pukovnik.

će naposljetku biti s tobom? Jedni Turci oduzimaju od raje oružje, drugi kradu, a treći opet raji prodaju; nikada, sultane, ne možeš s nama izaći na kraj«. Ovaj isti Muharem-aga bio je čovek siroma, ali je vrlo bio dobar, a i pametan.[4]

HADŽI-BEG

Ja Tuzla-paše, a i Hadži-bega, u to vrijeme ne sećam se, samo se sjećam Hadži-bega kad se je poslje 18 godina iz zatočenja vratio iz Carigrada. S njime sam pio rakiju. Muju Babana i Ibrahima Mehmedovića dobro znadem.

Hadži-beg, kad je došo iz Carigrada, odmah ode u Sarajevo da se prijavi veziru, te će mu vezir kazati da bi dobro bilo da se doseli u Sarajevo, pošto u Tuzli nema on sebi ravna društva. To mi je Adži-beg sobom pripovjedao. On kaže veziru: »Dok odem u Tuzlu, pak ću se smisliti oću li doći ili neću. Te promislim da se oni mene kao baiagi iošte boiu, a ne znaju da sam ja već mrtav. Te se smislim: kad ću kupovat brašno i drva u Sarajevu na Baščaršiji, a ne može mi doći od mojih kmeta moje ženice i iz moje vodenice brašna, i iz moje šume drva, ja idem opet u Carigrad«. Te se on ponovo kasnije tri godine iz Carigrada ovamo povrati. Isti Hadži-beg, kad se vratio iz Carigrada, živio je gotovo sa svakim dobro, a osobito sa Srbima, i bio je član Idare medžlisa. Često je kod mene u magazi sedio izjutra i poslje podne. Odijelo nosio je a la franka, ali preko svega odijela zimi veliki ćurak, a ljeti sasvim lagani ćurak i uviiek fes i kosa ošišana. Bradu je imao kratku isjecanu. Svake godine dolazio je prvi dan (i to ako je lijepo vreme) Vaskrsa u našu crkvu u 1 sahat poslje podne na večernju. I lijepo uđe u crkvu, tutor crkveni metne mu stolicu niže vladikina stola, i on sjedne, ali pod fesom, naravski, i nikuda se neće maknuti, a ni obazirati. Kad se svrši večernje, onda izađe s nama zajedno iz crkve te ti posjedamo na stolicama u avliji (u porti) crkvenoj i naše varošanke, đevojke i mlade žene, a i muški, igraju kolo, a ćemaneta sviraju, a mi se s njime o koječemu razgovaramo. Ja sam slušo za njegovo doba, dok [je] on u Tuzli carovo prije Omer-paše, da je mnogo dolazio na više mjesta u varoši na svadbu, na krsne slave i na kojekakove ručkove i večere, i tu se je pilo i jelo i da je kojekakove crkvene pjesme, kao tropare, pjevao i učio od našije.

Godine 1864, na sami naš Spasovdan, dođe novi mutesarif nama iz Travnika, Mustafa-paša, koji je zajedno iz biogradskog grada sa Topal Osman-pašom, vezirom, kao njegov divan-efendija u Bosnu došo te ga

---

[4] Osman-aga Bešlagić bio je član Idare medžlisa, a osobito bio je persona grata kod okružnika, i u ono burno doba. Rusija po Bugarskoj boj bije, Crna Gora također, a i Srbija. Kaki god telegram dođe mustesarifu, Osman-aga mora znati. Od Osman-age čuje Muharem-aga, a mi pak od njega. Telal više pô čaršiji: »Čuj, ćojče, i počuj! Jučer je bila u Sipka-klanču bitka sa Moskovom. Našije šejita palo je 80 mrtvije, a ranjenije 130 otprilike, i oteto toliko i toliko pušaka, topova i džebane. Moskova palo je 300, a 800 zarobljeno«. Mi pitamo Muharem-age »Šta je ono, aga, [što] telal više?« On nama odgovara: »Sve je ono istina što telal više, samo moraš ono promijeniti što kaže da su Rusi izginuli. Onoliko je Turaka izginulo, a onoliko Rusa što kaže za Turke. Sve ono što telal više treba vjerovati, ali preokrenuti«.

Topal napravio mutesarifom. Mi kao članovi Medžlisa i prvi ljudi odosmo pred mutesarifa u sretanje, neko na konju, neko na kolima, Hadži-beg u svom fijakeru, a također i mitropolit Paisije u svom fijakeru do na Bistarac. Tude smo pozadugo čekali. Utom Hadži-beg se naslonio na šarage u prostije kola, te će mene zovnuti, veleć mi: »Ti, odža takum, čuj: jesam li nešto zaboravio što se pjeva u vašoj crkvi?« i poče »Česnjejšuju heruvimi...« od početka do svršetka, nijedne riječe nije pogrešio, a poslje započe: »Roždestvo tvoje, Hriste Bože vaš...« itd. Pita mene: »Jesam li đe pogrešio?« A ja mu kažem da jeste, mjesto »vaš« treba da kaže »naš«, a on mi reče: »E, to ja ne mogu reći, elem, bez pogreške«. Onda ja njemu kažem kako sam ja čuo od našije ljudi da je on to pjevo po varoši, i priznade. I veli: »Jošte sam dosta znao, ali sam poboravio«.

On je bio i u Idare medžlisu kod mutesarifa, a i ja sam u istom Medžlisu bivao.

IDARE MEDŽLIS. SUĐENJE

U Idari medžlisu bio je predsjednik mutesarif (okružni predstojnik), zatim bio je kadija kao predstojnik (prezident) Okružnog suda, muftija vjerski poglavica za muslimane i jošte dvojica članova od muslimana, i to je sve sjedilo na desnoj strani od mutesarifa. Na levoj strani od mutesarifa sedeo je mitropolit, fratar i dva člana hristijana: jedan pravoslavni, a jedan katolik, ili slučajno dva pravoslavna, pošto od katolika nije se moglo u varoši priličan čovjek naći da bude član, okrom ako bi bez promjene držali dvojicu katolika, jer je jedan trebovao u Temizi hukuku, Okružnom sudu. Isti članovi birani su svudi poštena karaktera i vladanja, a i stanja na temelju davajućeg poreza, a nije kao danas kojekaki ološ i da nisu ni u što upućeni. Svaki član moro je biti po 3 godine, ali nikad nisu zajedno dvojica bili 3 godine, nego po 1 1/2 godinu, te poslje bude promjena, dođe nov i on bude sa onim što je osto 1 1/2 godinu, te kroz to se pouči od onoga staroga. A kad stari navrši 3 godine, onda on odlazi i dolazi drugi nov, te se pridruži onome itd. Idare medžlis radio je, i to mu je bio posо, državni prihod i rashod. To je bilo glavno, i još neke stvari. Ujedno ako bi koja došla Srpkinja ili katolička da se poturči, i to je kod Idare medžlisa radeno.

Baš ću vam pripovjedati dva slučaja, a bilo ih je i više.

Dođe jedna ženska u sobu pred nas, ali prvo nasred sobe imade astal i tu za astalom sjedi tajnik politički od Okružne oblasti i on sve dopise iz cjelog okružja čita, a tako isto i molbe, te kad pročita čiju molbu, dotični molitelj, ako je došo u Tuzlu (on čeka u predsoblju), zovne se unutra. Tu mu se stvar usmeno razjasni i slučajno ako imade što i dalje da govori i primjeti (moguće da onaj koji mu je pravio molbu nije ga razumio ili svatio kako on misli; a molba se zove arzoal, tj. *arz*, usta, *hal*, tuga, dakle usmena tuga). Elem, tajnik čita arzoal gdi ona ženska moli da se poturči, navađajući kako joj je turska vjera omilila. Kad uđe u sobu ženska zavijena u feredžu kao i ostale Turkinje, mutesarif kaže: »Evo te ženske«. Vladika baš Dionisije Ilijević kaže: »Ja ne mogu reći da je ona Srpkinja, jer je na njoj feredža i tursko odijelo. Ja nemam šta da govorim«. Onda mutesarif naredi pôdvorniku da je skine, ali ona

ne da se skinuti. Na silu je otkriše i ona se umiri i stade. Pita je vladika odakle je. Ona kaže da je iz srebreničkog kotara. »Jesi li udata?« — Odgovara da jeste. — »Šta si radila?« — Veli: »Bila sam na Drini, držala mehanu blizu kordonske kuće« (a kordoni, to je bila neka vrsta turskije financija). — »Elem, šta oćeš?« — Veli: »Oću da se poturčim«. — »A zašto?« — »Eto, veli, omiljela mi turska vjera«. — »Đe ti je čovjek?« — »Ovde je napolju, čeka«. Uzvaše i njega da uđe unutra. Njega pita vladika da on slučajno nju ne tuče ili šta drugo. On kaže da ništa on njoj ne čini zla, nego dobro. Pamtim, bio je jedan mučenik, kreten, a ona je bila ljepa i mlada, i, naravski, sa kordunima u mehani pokvarila se. On njoj ne da turčiti se. Onda vladika Dionisije njemu kaže: »Šta je uzrok da se ti njoj ne daš turčiti?« — »Ne mogu, veli, ja biti bez žene«. — »Ako je tako«, veli mu Dionisije, »ti nađi curu ili udovicu, ja ću te odmah vjenčati, ako je za tim stalo«. — On onda reče: »Kad je tako, gospodine, neka ide do vraga«. Običaj je bio da posle odemo vladika i ja u drugu sobu obaška, nasamo, i ona bude s nama, te je slučajno pitamo šta je uzrok da se oće da poturči, i vladika joj predlaže, ako joj se muž ne dopada, da će je razvjenčati; onda neka traži drugog muža; ili joj obećamo dati novaca i da ćemo joj skrojiti odjelo, te slučajno ako je mognemo odgovoriti da se ne turči, onda je s pismom sprovedemo preko Drine u Srbiju. Ako ne mognemo ništa uraditi, onda se vratimo nazad u sjednicu i vladika kaže da je nismo mogli odvratiti. Poslje toga ode u sobu kod nje gdi smo je ostavili muftija, i on za kratko vrijeme dođe nazad i kaže tajniku njeno novo tursko ime i kako se poturčila. I mi je više ne vidimo, niti dolazi u Medžlis.

Ali su i ovako Turci radili pre nego što će ona [kandidatkinja] predati molbu da se turči i pre nego što će doći u Medžlis: oni su nju negdi držali u turskoj kući, u familiji, te su ju podučavali u vjeri i u običajima i ona, već gotova upolak, dođe i preda molbu službeno da se turči. A bilo je i to: da su uzimali malu djecu od 10 godina za poslugu te kroz vreme dok bude punoljetna, i tako već se priučila i svemu prilagodila, te dođu da se turči, a već se oni pobrinu da je udadu i momka joj nađu.

Isto tako dođe jedna katolička žena, mlada, i oće da se turči. I njen muž pristao za njom: ne da joj se turčiti. Pitaju ga zašto ne da, a on kaže da ne može biti bez žene. Fratar mu kaže da je kod njih takav zakon da se on ne može oženiti dok god je ona živa. Onda će njemu vladika Dionisije reći: »Kad se oće tvoja žena da turči, a ti, ako oćeš, pređi u srpski zakon, pak ću te ja odmah oženiti«. A on veli: »Ja neću«. — »Ako nećeš, ja ti ne mogu ništa pomoć«. Onda fratar i ja opet odemo u sobu, te ako je mognemo odvratiti, dobro, ako li ne mognemo, onda ode muftija i svoje svrši kao i kod Srpkinje. I ta jedna katolička i sada je jošte živa, udata.

Dakle, dođe jednoč iz Sarajeva naredba, i pročita je tajnik, kako se zapovjeda iz Carigrada da se je u Carigradu saznalo da kad se žene bezi i ostali bogataši da se mlogo troši na te svadbe i kroz to mlogi osiromaše praveći svadbe i zadužujući se trgovcima. Isto tako i srednja klasa, gledajući na bogataše, troši i zadužuje se. Dakle da se na tome radi da tako šta više ne bude. Poslje, baš naprotiv, isti Hadži-beg Tuzla oženi sina Mehmed-bega, Bakir-begova oca, i ceo jedan mjesec dana držo je svadbu.

Dobavio iz Kazanluka, iz današnje Bugarske, Cigane i Ciganke, jedno društvo svirača, te su ovde svirali a u cjeloj Tuzli nije ostala nijedna kuća turska, srpska, katolička i ciganska da se nije zvao starješina na ručak, i to: kad dođe sluga njegov da zove, Turčinu kaže: »Hadži-beg ti je selam da dođeš sutra u toliko sati na pilav (tj. na ručak); a našima kaže: pozdravio je Hadži-beg. I koji se zove na pilav, taj mora da neki prinos (dar) pošalje pre sebe na 1 sat pred ručak. Ako li slučajno kaže: pozdravio je Hadži-beg da dođeš na hajraš, onda ne mora se ništa slati, nego otići i ručati i napiti se bez troška. U isto doba nas je bilo 16 od Srba i 2 katolika, 2 popa i 2 fratra, te smo mi zvati na pilav, a ne na hajraš. Uzeli smo mi, 18 nas, okrom popova i fratara: 1 vreću kafe — 56 oka, 2 vreće šećera, 2 vreće pirinča, 7 komada živije ovnova i na rogovima jabuke nataknute, koje su bile zlatnim varakom obšepljene, 20 aršina platna za haljine, koje je bilo po svilenom atlasu crvenim zlatom vezeno, te smo to sve skupa od nas kao dar poslali. Do polovice ručka pili smo rakiju, a od polovice poče sobom mladi sin Hadžibegov točiti crno vino, jer u ono doba neće ovi prosti Turci ni da čaše uzmu u ruke sa vinom, a Šemsibeg je već pio vino. Poslje, pošto se ručak svrši i kafa crna, onda mi mladi vataj se u kolo i ponovo pij vino do crnoga mraka. Onda se zahvalismo i odosmo. U isto vreme i kmetovi su dolazili iz svakog kotara gdi ih je imao Hadži-beg i, kada dolaze, selo jedno po jedno vode sa sobom na dar jednog dobra vola debela ili dobra konja pokrivena čojom; i tako dođu na konak, večeraju, noće i sutradan ručaju, pak već odlaze. Jedni dolaze pješke, a jedni na konjima. Poslje mjesec dana ta se svadba svrši i veselje. Onda eto ponovo iz Sarajeva od Vlade pitanje zašto je to tako činjeno i rađeno; dakle Hadži-beg čini prkos Carskoj vladi i naredbi. Mjesto da on troškova ne pravi i da se sirotinja na njega ugleda, on, naprotiv, ne sluša naredabe Vladinije.

Poslje šest mjeseci oženi Šemsibega. Onda ništa ne bi, samo jedno desetak odža i muslimana, jedna večera i dova, pak bi svršeno.

Idare medžlis bivao je dva puta nedeljno, u ponedeljak poslje podne i u četvrtak poslje podne. Članovi nisu imali nikakove plaće. U Temizi onda ukuku (Okružnom sudu) kadija bio je predsjednik (džinajet memur), podpretsjednik i ujedno državni tužilac, sudac istražitelj, državni tumač i kadijin pisar kancelist i četiri člana: dva muslimana i dva hrišćijana. Svaki dan poslje podne bila je sjednica, osim petka i nedelje i osim praznika velikije, turskije, srpskije i katoličkije. Članovi od Okružnoga suda imali su mjesečno plate po 100 kruna današnjih novaca.

Kad sam ovde kod plaća, da vam kažem o drugim plaćama. Kadija ovde u Tuzli imao je mjesečno 800 kruna, pomoćnik, odnosno državni tužilac, 500 kruna, a sudac istražitelj 150 kruna, tumač 160 kruna, kancelist 120 kruna, a dnevničar 60 kruna, četiri člana po 100 kruna mjesečno. Mutesarif u Tuzli imo je plaće mjesečno 9 000 groša, to izgovara 1 800 kruna, a svi su u prilikama ponešto mita uzimali.

Da vam kažem tri slučaja što su bili suđeni na smrt. Pokojni Aleksa Ostojić bio je u selu Koraju radi veresije te se je u četvrtak (23) dvadeset trećeg maja 1868. u povratku svratio pod Majevicom u Loparama u Han Kostadinov, a odande uputi Begu, Zećira (Korića) Azabagića sina, koji je s njime išo u selo kao sluga, veleći mu: »Ajde ti polako uz Maje-

vicu. Ja sam na konju te ću ja tebe stići«. Kad je pošo Aleksa uz planinu, izađe pred njega Turčin, i to asker koji je odavde iz tabora (bataljona) pobjego, u vojničkom odijelu, pod puškom ostragušom. Rodom je bio iz sela Živinica na Spreči, kotar Tuzla. Poišće mu belu medđediju (današnji pet kruna) i on mu ne dadne, a Turčin pukne iz puške te Aleksu rani, udari ga zrno pod ljevom plećkom i izide kuršum više pupka okolo dva prsta. I tako Aleksa pusti konja i trčeći na konju stigne Begu, i stignu seljake Srbe koji su nosili ranu u Tuzlu uoči petka na pazar da prodaju. Bego Aleksu jošte živa ostavi kod seljaka a on uzjaše na konja i javi u Gornju Tuzlu mudiru ekspoziturlajeteru da je trgovac poginuo. Odatle dođe ovamo u Tuzlu i javi Risti (Horoščiću) Jovanoviću. Aleksa je bio Ristin zet a sadašnje Anđuše otac. I Risto spremi u kolima svoga brata Maksima, te ga Maksim, mrtva već, zateče kod onih Srba seljaka u Majevici i donese u Tuzlu. Poslje nekoliko dana uvate onoga askera i u aps, te prizna da ga je ubio. Utome iz Carigrada do nekoliko mjeseci ferman da se posiječe, ali kod ovakovih ubistava ferman naređuje: ako bi tužilac oprostio život, onda se osudi na devedeset i devet godina na robiju, i to u Vidin, a Vidin je bila kazniona za svu evropsku Turšku. Pokojna Savka oprosti mu život, a njegov brat Risto i otac Ostoja i sestra mu nisu mu hteli oprostiti. Anđuša bila je od šest mjeseci, ali u ovakovim prilikama uvaži se riječ jednog glavnog tužitelja, a na druge se i ne gleda. Pošto zakon kaže [da] od mrtva nema nikakve fajde, a od živa [ima], radiće u kazniuni. Poslje toga spreme ga u Vidin i, kad je Rusija Vidin okupirala, došo je kući, pošto je onda Rusija sve apsenike pustila.

U to doba bio je jedan zaptija pješak u Brčkom poslat iz Tuzle da nekaka pisma odnese u Brčki. U povratku uvrati se u selo Lukavicu kod jedne srpske kuće da ruča. U isto vrijeme dođe jedan seljak noseći na sebi žito da samelje u mlinu i tu pred kućom sjede da se odmori, a zaptija, kako je u kući sjedio i ručo, onda prione za onu žensku, a ovaj će seljak ući u kuću te njemu rekav: »Šta ti radiš?« Zaptija potegne pušku malu, a seljak nekako pušku otme i zaptiju na mjesto ubije. Poslje toga kaže komšijama: »Ja samlje žito«, te odatle digne se u Brčki i kaže predstojniku da je ubio zaptiju. Utome ga doprate u Tuzlu i bi zatvoren. Isti, to jest zaptija, imo je dvije sestre i ženu te one tužiše i dođe iz Carigrada ferman da se posiječe. Kadija kaže pokojnom Kosti Maksimoviću, Milana advokata amidži, jer je Kosta bio član Medžlisa (Temizi hukuka), tj. Okružnog suda, ako je moguće da se nađe kogod da izradi kod makar jednog tužioca da se ne pogubi. Elem, nađe se jedan, muž od njegove (poginuloga) sestre, te ona izađe u sud pred kadiju te izreče da ne traži glavu za glavu. Mi po čaršiji sakupismo njoj 28, dvadeset osam, dukata te joj preko njenog muža pošljemo. Onaj bude isto osuđen na devedeset i devet godina i sproveden u Vidin, te poslje ruske okupacije bude pušćen i dođe kući svojoj. Treći slučaj: jedan sijed Turčin, seljak iz srebreničkog kotara, imao je šćer na udaju i imao je svoga sinovca, bratića, koji je bio od njega odijeljen. Njegov bratić kaže šćeri svoga amidže: »Ovaj i ovaj momak kazo mi je: ako ikada misliš poći za njega, večeras da ideš«. A cura je s istim momkom ašikovala, te se ona spremi i suviše njemu preda u bošči nešto od haljina da on ponese. Tako pođu njih dvoje zajedno, te ti on u putu nju siluje, otkine joj dukate s vrata te je zakolje i u bunar baci. To se vremenom sve sazna i on bude tužen i ovde u Tuzli uapšen.

te dođe ferman iz Carigrada da se pogubi. Izveli su ga nasred čaršije kod česme i onde mu se očita osuda, te ga nateraše da uzme abdest. Pošto sve bi gotovo, onda starome ocu đevojke, a njegovom amidži, nudiše iz Hazne (Poreznog ureda) 5 000 (pet hiljada) groša, današnji novaca jednu hiljadu kruna. Tri puta ga nudiše i on ne šćede primiti da mu život oprosti i da ide na devedeset i devet godina u Vidin. Onda izađe Šaćir Kunić, zaptija, i posječe ga andžarom. Za to je dobio iz Hazne 100 kruna (pet stotina groša). Ne prođe ni deset dana, poče Šaćira vatati groznica i kroz tri mjeseca otprilike Šaćir umrije. Ja sam to gledo očima iz magaze i toliki se svijet nakupio bješe da gleda.

SRPSKA ŠKOLA U TUZLI

Pošo sam 1850. u školu, to jest vodio me momak bez knjiga kod nekoga učitelja Ivana, takozvanog Anterijaša. Imao je dugu anteriju do koljena, a ispod anterije vidile su se gaće, i neki su ga zvali Gaćom. Ali sam ja samo išao u školu, a ne znam da sam što učio.

Kad sam pošo u školu, nije onda bilo razreda I, II, III, IV, nego je bio I razred — bukvarac, II razred — časlovac, III razred — psaltirac, IV razred — meslovac.

Škola je bila za sadašnjom kućom (to jest jedna soba) Đorđe Đorđića. Poslje toga bila je škola takozvana Uničina kuća, koji je nekada pobjego u Srbiju, a kuća ostala, i to prizemno jedna soba od sokaka bila je ćelija u kojoj smo se molili bogu, a druga soba od bašče, u kojoj smo mi učili, a u jednom čošku za peći nad dolafima u istoj sobi učitelj je spavo, a mi, deca, na podu što je prostrt sa asurom, sjedi dolje i prekrsti noge, knjige preda se, pak uči.

Isti učitelj [poslе Ivana] bijaše mali, sitan i mlad, u pantalonama. On mene često puta tukao je, te se ja potužim ocu i neću da idem u školu. Otac jedno jutro veli amidži Milovanu, svome bratu, da me odvede u školu i da pita učitelja zašto me tuče. Došav u školu, otvori amidža sobu školsku, a učitelj ne bješe ustao sa onoga kreveta, te, nazvavši njemu dobrojutro i rekav: »Zar ti još spavaš?« a učitelj ćuti. Odmah pita ga: »Zašto ti ovo moje dijete tučeš?« Učitelj kaže: »Neće da uči«. — »Kako neće, on sve znade«. Onda mu zaprijeti, rekavši mu: »Vidiš li ti mene koliki sam ja, a vidiš li koliki si ti? Jednom rukom kad te uvatim za vrat, udaviću te«. »Sjedi, dijete, te uči«, meni reče. A ja sjedo na asuru, a on (amidža) reče pri polasku: »Ako ga od sada zvrčkom udariš, tvoje neće valjat«. I tako je ostalo: nikada više nije me udario. Za istoga učitelja ne mogu kazati kako mu je ime i prezime i odaklen je, zaboravio sam.

Gospodina mitropolita Agatangelu odmah je premjestio Omer-paša iz Zvornika u Tuzlu, čim je ovde postavio za mutesarifa Fehim-pašu, civila. S njime je došo i Feim-pašin brat Derviš-beg. Bio je u vojski miralaj od regimente. Zato se zvao Derviš-beg, jer u turskoj vojsci, čim postane miralaj, odmah se zove beg. Poznavo sam jednog Grka Aleksandri-bega kod vojske u Bosni pre 36 godina, bio je sanitet-šef sa sjedištem u Sarajevu i oblazio je vojničke bolnice po Bosni i Hercegovini. I ako bi koga od vojnika našao bolesna u bolnici, odmah bi ga pustio iz vojske kući i dao mu ćuruk-teskeru.

na onom placu kod Panine kuće u varoši sproću stare kuće Krsmanovića, a donja soba od bašče, kao što reko, bila je škola, onda nas izvede učitelj u vajat kod avlijskije vrata u dva reda te pjevamo »Apostolov pervoprestolnici i učitelji vselenija«, a unutra pjevamo »Is pola eti despota«.

Poslje toga kupi naša Općina od Turaka ono zemljište gdi je danas crkva. Đe je danas nova škola, bile su njive, nekakvog Andžića, a ono mjesto gdi je danas crkva poišću od pokojne Petre, Maksima Đukića matere, i ona nije htela da za novce proda, nego, pošto je Jovan Crnogorac bio najglavni član Općine u ono doba, a rođak moga oca, Jeremin sin, njemu kaže Petra Đukinica: »Oćeš, Jovane, da gradiš crkvu, a oćeš sitnu moju djecu da ostaviš bez kuće i moju sirotinju. Ja para neću, nego daj mi tvoju kuću za moju kuću pak gradi crkvu đe oćeš«. I tako Jovan dadne svoju kuću za njenu, i to je bila Jovanova kuća gdi je sada Vaje, Maksima Đukića žene, kuća, ali je u ono doba bila prizemno sa dve sobe, kao i sve ostale po varoši.

Odmah počnu Opština i vladika nabavljati kamen i ostalu građu te započni praviti. Iz Travnika bio je majstor Kozina, katolik. Dobro pamtim, pred večer svaki dan osim nedelje i praznika dolazili su ljudi i momci iz varoši i udarali pilote (kazuke) rastove, oble, s korom u fundamenat i jedan ispred drugoga ko će bolje i brže i koliko komada udariti. To je početo 1851. godine u proljeće. Odmah donji boj — sav od kamena, a gornji boj — šeper meću direke. Naši Turci, Medžlis, pitali su g. vladike u donjem boju za vrata, zašto će mu onaka vrata golema. On je kazo da ne mogu kroz mala vrata proći kace, jer, veli: »Ja mislim unutra da načinim podrum i da smestim nekoliko kaca da u njih sasipam šljive (kom) da pečem rakiju«. A na gornjem boju napravio je dobrije i vrlo prostranije 6 soba za sebe, mitropoliju i kvartir za đakona i sekretara, i ostale, kao i za goste kad mu kogod dođe. Kad je dovršio, odmah se uselio unutra, i to iz kuće hadži-popa Marka, koja je jošte u životu, te je danas hadži-popa Marka unuke, Vasilije Maksimović, Vlajke, Milana i Jovana Maksimovića matere. Poslje je napravio u avliji od sokaka unutra duž Stokanovića kuće štalu za konje, kujnu, ambar za žito i ostale potrebe.

G. mitropolit Agatangel imao je đakona Agatangela i sekretara Manojla Hadživasiljevića, rodom iz Sereza. Vladika je bio rodom iz Azije, iz mjesta Manisa, ili Manica, u vilajetu Smirni, a đakon odakle je bio, ne znam. G. vladika, kako onda nije bilo kolski puteva, imao je konja kulaša, hata što ga je u ono doba kupio za 40 dukata u zlatu, a tako isto i đakon imao svoga konja, i Manojlo svoga, i momačka dva konja, te kad bi g. vladika pošo u konak mutesarifu, uzjaše na konja, a Risto, njegov seiz (konjušar), drži ruku konju na sapima, a za njim sluga Jovo Lijaćević nosi veliki čibuk antep* u kesi od čoje, dva metra dugačak. I kad dođe u konak u avliju, odjaše s konja, a dvojica zaptija stanu na selamu, to jest prezentiraju. Poslje Risto prekrije konja sa čojom od kopita do glave, te kad se povrati od mutesarifa, opet na konja kroz čaršiju u svoj konak. Više puta konj vrišti, a on ga jaše.

* Drvo sjajno vrlo, i glatko, izgleda kao naš mrki trn, a cijena je bila po dužini od 50 groša do 500 groša.

konakom, upravo gdi je sada otprilike oltar, i mi tu počnemo učiti, i dođe nam učitelj star čovjek, ali vrlo dobar, po imenu nekakav stari Danilo, koji je 1846. godine bio ovđe u Tuzli učitelj te, kako sam čuo, onda u 1846. godini nešto se posvađao sa hadži-Mićom Krsmanovićem i pobjegne iz Tuzle. Kad je došo po drugi put, kazao je da se zove Stevan Kostić i pod tim imenom nas je otpočeo učiti. Vrlo je rado pio i čibuk pušio, ali je bio vrlo izučen čovjek i rado ga je imo g. vladika i njemu je nešto mlogo pisao na velikom tabaku hartije. Imao je vrlo dobar rukopis. Nas kad je učio crkveno pjenije, to jest odgovaranje na liturgiji, glasa nije dobra imo, nego sa čibukom, ako treba dignuti visoko, on diže čibuk uvis, ako treba ravno, on maše čibukom, akoli treba spustiti, on čibuk spušta.

Bio je malo više od jedne godine. U tome se poboli i umre u Tavuljinoj kući u varoši sproću kuće Đorđe Đorđića. I došo svijet da ga odnese u crkvu, a crkva već je bila načinjena od donjeg boja prije učiteljeve smrti, a mi smo za to vrijeme sa istim Danilom prešli u kuću Bože Čaše, u veliku sobu, te onde učili. A kroz to vrijeme pravila se škola od šepera do Stake Rističke kuće na onom golom mjestu, i to 4 sobe velike; dve sobe za djecu (za školu), a dve sobe učitelju za stan i kujna.

Kada svijet ponese učitelja u crkvu, neko povika: »Eno ide vladika preko Trnovca« (gdi je sada slani bunar), te ljudi stadoše, držeći učitelja u sanduku na ramenima. Kada vladika dođe, pita ko je umro. Svijet kaže: učitelj. Onda on prođe do pred crkvu u konak i čeka na merdevinama, a svijet nosi učitelja. Kaže popu Trivunu Simiću, u ono vrijeme našem parohu (pop Trivun otac je Gospe i Savke Petriće, koje jošte žive ovđe): »Čekaj, pope, ja ću opijelo svršiti, dok se obučem«. I eto ti ga dođe u crkvu sa epitrahiljom i omoforom, i velikom mantijom, i štakom u ruci, te kad poče čitati opijelo, poče spominjati Stevana. Onda priđe pokojni Mića Stokanović i kaza mu da se zove Danilo, a ne Stevan, i tako se završi opijelo, i svijet ga odnese u groblje, gdi ga zakopaše, te i danas leži bez ikakvog znaka i krsta u vječnoj svojoj grobnici, a ja sam ga u svojoj čituli zabilježio.

Učitelj Danilo bijašeođeven u odijelo srbijansko: sinjgav gunj i sinjgave čakšire od sukna. Vrlo je slabo jeo, ali je rado pio, i to nesretnu rakiju.

Poslje Danila dođe odnekuda učitelj Mirko Savić, oženjen, sa djecom, i poče nas učiti, i to u novoj školi, što se napravi od šepera. To je bilo 1853. godine. Kod istog učitelja učila je moja žena Savka, i moja sestra Savka Odavićka, svi skupa, muška i ženska djeca, kod jednog učitelja. Kada dođe časni post, učitelj kupi punu vreću rakova, male po 1 paru, a velike po 2 pare komad, iz sela Luga od Spreče, te učiteljka skuva u kazanu. Pošto ih skuva, onda zovne iz škole moju ženu i sestru i ostale curice te udri čisti i trijebi. Poslje ona dolmi ih u one samare sa pirinčom i lukom da pravi ručak.

Učitelj Mirko nije bio dobar učitelj kao Danilo. Bio je slab, ali ipak dobro je imao vladanje i suviše osim predmeta učio nas je deklamovat i nešto od gimnastike: bacali bi se kamena s ramena i dvoje djece od većih đaka držali bi pojas, pak ajde izatrke preskači pojas; ako su đeca poveća, onda se diže pojas u visinu više, a ako su manja, onda spuštaj pojas niže,

i tako preskači. Pred večer dođu veliki momci pred školu, te on s njima zaturi kojekakove igre. On je mogo preskočit pojas kad dvojica izdignu upravo pored glave. Poslje toga kako je i zašto je dignut učitelj Mirko, ja ne znam.

Naši trgovci bili su u Sarajevu radi kupovanja robe. Bio je moj amidža Milovan i bio je rođak moga oca amidža Jovan, koji je bio još u vrijeme Tuzle paše i Adži-bega (persona grata, što se danas kaže), a i predsjednik Srpske općine. Dovedu iz Sarajeva učitelja Iliju Pavasovića, Dalmatinca, rodom iz Skradina. On je došo iz Foče u Sarajevo, i to da vidi Sarajevo, te s njima se naredi za 3 000 groša godišnje, današnji novaca 480 kruna. Neoženjen. Za istoga učitelja Iliju kazivo mi je g. Jovo Jeremić, doktora Riste otac, ovđe preklani, kad je dolazio u Tuzlu svom sinu Risti u goste, da je i on u njega, kad je bio u Foči, učio. Isti Ilija bio je vrlo učevan; imao je, suviše, dobar glas tenor, a rukopis imao je vrlo dobar. G, Jovo Jeremić pitao me je da li ja imađem štogod od njega napisano da mu dađem, ali, na žalost, nemam.

Osim ostali predmeta, učili smo crkveno pjenije i ja sam već onda bio nekakav IV razred i prvi put pjevo sam šesti glas na večernji. A bijaše Slava četvrtog glasa, te kako nisam naučio četvrtog glasa, on reče: »Pjevaj i slavu šestim glasom«.

Danas od mojih školski drugova nema nikoga iz moga razreda osim pop Maksim Todorović u Janji, kasabi kod Bijeljine. Pop Jevrem u Jasenici i Đorđo (Cinco) Mihajlović i danas živi su, ali su oni bili u III razredu.

Naš učitelj Ilija — nađe ga ovđe kao vojničkog bjegunca austro-ugarski vicekonzul Maričić, te moj amidža Milovan, kako je bio kodžobaša i sjedio u Medžlisu, priča mom ocu kako konzul oće da digne učitelja, te su onda trgovci skočili i vladika Agatangel i paša (mutesarif) molili konzula da ga ostavi, ali konzul nije se dao nikako umoliti. Suviše pripovjeda amidža kako psuje boga u konaku pred pašom i vladikom i veli: »Mi njega tražimo svukuda, a on kod moje kuće«. Konzul bijaše Ličanin visoka, krupna ljudeskara. Te ti moga učitelja sa zaptijom preko Lijevne u Dalmaciju. Dakle, on nije više bio od 9 mjeseci učitelj.

Poslje toga nađe vladika i Opština nekakoga Đoku iz sela Obudovca kotar Gradačac, da za neko vrijeme uči, dok se ne nađe učitelj, da djeca slučajno ne skitaju se po sokacima. U tom dobu 1855. godine dođe iz Zvornika učitelj Simo Milojević, rodom iz Srbije, iz Crne Bare, kod Rače na Drini prvo selo, sa ženom Živanom, bratom Milošem, koji je s nama zajedno učio, i sa ženinim bratom Svetozarom, i poče nas učiti IV razred, a i ostala tri razreda. Vrlo dobar učitelj i dobar pjevac u crkvi I mi svršismo IV razred. Bilo nas je 14 u IV razredu. Učitelj Simo imao je vrlo rđav rukopis, ali ipak vrlo dobro čitljiv, te kao što sam ja još za vrijeme učitelja Ilije imo dobar rukopis, ja sam nekakove naredbe paragrafe za školu i djecu sve svojom rukom prepisivo što on napiše. A pokojni Jovo Kaljalović imao je dobar glas, najveći tenor, on je bio najbolji pjevač. On je bio moje žene brat. Tako isto pokojni Pero Popić dobar glas, bariton, i on je bio dobar pjevac u crkvi, a pokojni Jovo H Džinić, daidža Maksimovića, bio je dobar đak. Naizust nijedan nas nism

mogli prije i više od njega naučiti, ali smo svi učili crkveno pjenije, sve osam glasova.

G. mitropolit Agatangel gotovo svaki dan dolazio je u školu da pregleda kako se mi učimo i, kad učitelj imade posla sa drugom djecom, onda on nas pozove u svoj konak gdi je današnja crkva, te nas učitelj ostavi u velikoj sobi. Vladika sjedi na šiljtetu i puši na veliki čibuk, antep ili jasmin, a njegov đakon Agatangel [uzme] Trebnik, i počme »Paki-paki« i sve redom; mi odgovaraj sa Manojlom, njegovim sekretarom. Po čitav sat zadržo bi nas, i to je često bilo uvjek poslje ićindije. Odatle, iz konaka, u školu, i onda kući.

Pošto se svrši godina, nasta 1856. godina. Onda naši ocevi neće da nas izvedu iz škole, te onda deder uči nanovo. Dobaviše odnekuda još jednog učitelja, koga sam ja zaboravio, a mi počesmo od Sime učiti, i to prepisivat svakidašnje zadatke: on nama diktira, a mi pišemo što će se sutra učiti. A to je bilo hermentika — metod učiteljski, dogmatična bogoslovija, liturgika i veliki zemljopis, i gramatika: načve, gaće, gusle, jasle, imenitelni, roditelni, datelni, zvatelni, budi bog s nami, već sam zaboravio. Samo to znadem da je moj otac dolazio svake nedelje posle 2 sata, i kod učitelja u sobi đe spava sjedio i razgovarao se sa učiteljima i pomalo pijuco onu rakiju od regracije. Mislim da je molio učitelja Iliju dok je bio i Simu da mene nešto više uče, kao neku instrukciju, jer ja nikada, kad su bila gore pomenuta dva učitelja, nisam išo kući sa diecom, nego ostani iza djece te uči. Tako je bilo pre podne, kad djeca odu kućama a tako isto i pred večer.

Iste, 1856. godine dođe jedan stranac u varoš, u han Česarevića, po imenu Adam Adžija, Dalmatinac, i valjda se s njim upozno učitelj Simo i moguće je da je s mojim ocem govorio o njemu kako je čovek učevan i znade dosta jezika, te ti ja prvi put sa učiteljem Simom odem u han kod toga Adama, i on mene poče učiti. Ja prvo pred podne kad se pustimo iz škole odem kući te ručam, onda mi momak nalije pola oke rakije u bocu i knjige na vrat u kesi pak onda svrati u han te uči. On diktira, ja pišem, a poluoku rakije metnem pred njega. On pije fildžan po fildžan i odbija dimove na čibuk. Da slučajno moj predašnji učitelj Danilo nije bio ovđe umro, svako bi se zakleo da je on Danilo: po licu, po naravi i po odjelu jedan isti, samo je razlika bila što ovaj Adam bio je učevniji od njega i znao je više jezika. Evo da vam nabrojim: prvo govorio je srpski, talijanski, latinski, francuski, njemački, grčki, arapski, persijski i turski. Ujedno znao je pisati sve ove jezike. Mene je počeo učiti turski i njemački. Turski: elif, be, te, se, džim, a i govoriti, to jest ja sam piso kao propis, i to ćirilicom: bu gjun pošta gjini deilmi (srpski: danas poštanski dan nije li?), ničin (zašto), bir mehtub jazađam var (jedno pismo pisati imam), kime jazađaken? (kome ćeš pisati?), kardašinna (bratu), ća hatile, kalem ve murećep ver bana (hartije, pero i mastilo daj meni), odaja đirinis istedik, lerini bulursunuz (u sobu uđite, i što tražite naći ćete).

Poslje podne, kad izađem iz škole, uvratio bih se u han i uzmem bocu, moju poluoku, praznu, te kod kuće ostavim moju torbu sa knjigama i napuni mi se boca rakije, i odmah idem pred večer u han, odnesem rakiju i nanovo kod njega — uči. On diktira, a ja pišem. I stenografiju znao je, on je to zvao brzopis. To je trajalo dva ili tri mjeseca dana. Više

puta vidio sam gdi piše našim ženama po varoši San presvete Bogorodice i Molitvu svetoga Sisoja, i to košta evancika (pleta), današnja 64 helera. Pokatkad bi doći u školu među nas, i učitelj bi mu Simo daj stolicu, te on sjedi, a učitelj nas preslišava. Jedno vrijeme čuje se u varoši da je Adam pobudalio i učitelj ne dade meni više da idem. Te eto ti njega jedan dan u školu i gotovo oče da tuče učitelja Simu i kaže mu: »Tako se đeca ne uče, ja sam, veli, bio u Travniku srpski učitelj, imao sam u školi mojoj šesnaest Rista djece (valjda što im je bilo svakome ime Risto), osim ostale. Učitelj samo ćuti, ništa ne govori. Poslje kratkog vremena umrije u hanu Česarevića, a konzul Maričić pokupi njegove stvari u sanduk i odnese iz hana, a njega naši katolici ukopaše na Orašju, i to ne dade ga fratar ukopati u groblje, nego izvan groblja uz plot, pošto se nije ispovidio i pričestio. Ja sam kasnije raspitivao se gdi je ukopan, pak pošto se groblje raširilo, te moj učitelj Adam došo opet unutra u groblje.

U ono doba, počamši od učitelja Ilije i Sime, u našu školu išla su đeca i katolička, ali samo muška, i učila su sve one predmete kao i srpska đeca, samo katihizam rimokatolički, i učitelj sobom pokazivao im je. A i kasnije, 1856. godine, pošto sam ja već svršio školu i počeo u magazu ići kod oca i amidže, bivao sam predsjednik školskog odbora, ja sam isti preslišavo kod ispita djecu katoličku vjeronauku iz njihovog katihizisa, a i danas znadem naizust Oče naš i Zdravu Mariju. Naša Opština nije na katolike nikakove školarine udarala, niti učiteljske plaće, samo su morala [djeca] zimi na ramenu po jedan suk (bilju) drva donosit, ko i ostala djeca.

Učitelj Ilija, pošto je oslužio u vojski 10 godina dana, i to u Pragu, u Českoj, u vojničkoj kancelariji, on dođe pravo u Tuzlu 1864. godine, uz božićne poste. Ja kako sam bio u Sarajevu radi kupovanja robe, prvu večer kad sam došo kući, kaže mi žena moja — a ja sam već prije toga oženio se u februaru 1864. godine — da je došo učitelj Ilija i s njime nekakav Nikolaja što je pre pedesete godine bio ovđe učitelj, što ja ne pamtim. Sutradan rano ja se uvratim u Česarevića han i njih obadvojicu nađem u sobi u hanu, i moj učitelj ne može da me pozna. Dakle, oni obadva došli i traže ljeba, odnosno da budu učitelji. A u ono doba kod nas je bio učitelj Jovo Džinić, ovdašnji građanin,[5] moj kum, koga sam ja vjenčo, te se mi, Općina, saberemo u školu da jednoga uzmemo od njih dvojice. Dakle, Ilija oče da bude učitelj, a i mi njega očemo, ali Ilija neće da primi se I i II razreda. Veli: »Ja ne mogu đroba učiti«. A Jovo, također neće ni on da ostane kod I i II razreda, a Jove ne možemo slučajno isterati, jer ništa nije kriv, a osobito trefio se ovdašnji, te ti mi uzmemo Nikolu. Nikola, čovjek siroma, a osobito oženjen, imade suknju i djecu za ledima.

Nikola ovđe ostade, a Ilija ostade bez mjesta. Elem, Ilija meni za vrat: »Šta ću, veli, ja sada i kuda ću? Mjesta nemam, novaca nemam, nego, veli, pobrini se za mene«. Ja se onda smislim: imadem moga pašenoga u Zvorniku pokojnoga danas Ristu Popovića, i pokojnog Miloša Kovačevića. Njih dvojica u Zvorniku vedre i oblače. Napravim pismo na njih i dadem učitelju nešto novaca, ali lijepu svotu, mada mi je govorio da mu saberem od njegovih stari đaka, ali ja nisam hteo da se ponizim za malu svotu. Nađem jednog muslimana s konjem i platim mu kiriju.

I suviše mu skinem s mojije ruku rukavice, jer je zima, snijeg: »Ajde, rekavši mu, srećan ti put, alah selamet versn!«

Čim je došo u Zvornik, odmah su ga Zvorničani primili, i tamo je sve ostao do 1866. godine, to jest do kolere. Čim je kolera udarila u avgustu 1866, učitelj, bez da je kome kazao zbogom, preko brda i planina bježi u Dalmaciju i onda dođe 1868. opet u Tuzlu, a Jovo Džinić već je bio kod g. mitropolita Dionisije Ilijevića sekretar, te mi Iliju uzmemo za učitelja za 80 dukata godišnje plaće i nekoga Lazara Blagojevića iz bijeljenskog kotara za I i II razred, a Ilija — III i IV, te Ilija ovđe ostane dvije godine i onda je učio se kod njega moj brat Vaso. Poslje toga odè Ilija opet u Zvornik za učitelja i nama se opet povrati 1872. godine za učitelja za plaću jednu 100 dukata, i bude godinu dana, i odavde ode u Gračanicu. Dalje gdi je bio, to ne znam. Ovđe opet dođe poslje okupacije, 1881. godine, ali smo mi onda već imali druge učitelje, te ti moj Ilija bez da je mene išta koštao ode u Gračanicu opet i tamo ostane za učitelja. Naposljetku, kako sam slušo 1895. godine, bio je u Mostaru u gradskoj bolnici i tamo je umro i u Mostaru ukopan.

Sada ću da se vratim kod Sime Milojevića, učitelja. On iz Tuzle ode u Srbiju. Kad je bila buna posavačka na Lipiku kod Orašja i Šamca, što je zabunio proto iz Orašja Stefan Avramović, koga ja lično poznajem (što ću posle o buni opširnije pisati), dođoše ovde na tužbu seljaci, oko hiljadu duša, pod Gradinu, de je danas pivara i vojničko vježbalište: To su sve Srbi seljaci iz bjeljenskog i zvorničkog kotara, i pred njima obor-knez Tomo iz sela Krćine, kotar zvornički, da se tuže na desetinu i trećinu. Ali su se oni tužili više na desetinu nego na trećinu, nego osmanlije činovnici navratiše ih da se tuže na trećinu i na beglučenje, to jest džaba bezima raditi o zemlji, a ne na desetinu, pošto je desetina bila

---

[8] Ovu su pjesmu djeca pjevala školska, kad je 1862. došo Dževdet-paša u Tuzlu, a Jovo R. Džinić bio je onda učitelj:

Bože višnji, tvorče, hranitelju mira,
Sohrani našega sultana Aziza,
Ljubeznoga našeg cara.
Daj mu ljeta Matusala,
Jerbo narod naš on pazi,
Svojom djecom naziva ga.
Bože, živi cara našeg
Abdul-Aziz, oca našeg.
Poslo nam je mufetiša
Muža mila i pravedna.
Dobro došo, Dževdet mili,
I na vjeki srećni bili.
Ime Dževdet-efendije oće ostat u povjesti,
Dobrodjetel bez nagrade neće nikad propasti,
Cer će njega vječno čuvat,
I na veći stepen dizat,
Padišah Efendimis, čok jaša!

Ovo je pjevano pred crkvom i onda ga je uzeo ispod ruke konzul Nikola Omčikus i uveo ga u crkvu i metnuo ga u svoj stol do stola vladičina, a već je g. mitropolit Dionisija Carigradlija bio obučen u oltaru i počeo služiti s popovima blagodarenje i dovu za sultana.

državni, odnosno carski, prihod, pak to njima nije godilo. Tih godina već je bio došo Usein-aga i brat njegov Mujaga iz Novog Pazara, te zakupiše liferaciju (kontrak) za vojsku i dovedoše sa sobom nekakovih Arnauta, a i ovdašnji se s niima udružiše, kao Talirević i Džaferagić, i Čemerlija iz Sarajeva, te ti počeše kupovat desetinu. Dakle, jedan kmet ako dade gospodaru trećine tri osmaka žita, onda treba desetine jedan osmak. A kmetu ostaje šest. Dakle, oni počeše uzimati po dva i tri osmaka, gotovo kao i trećinu. Utome se narod pobuni, i taj svijet dođe ovđe. I dođe iz Sarajeva na to Uzuniia i Jovo Besara da taj svijet mire. Tomo, obor-knez, on je govorio ispred naroda svega, ali za njim je stajao moj učitelj Simo Milojević, te mu je došaptavo, i to u seoskom odijelu: veliki gunj od krpe i bijel šal okolo glave. I naposljetku izneo je Tomo drvene opanke te ih je pred Uzuniiu i Jovu Besaru bacio, veleći: »Eto do čega nas je zulum doterol« I neki su ovđe poznali učitelja, ali on nije hteo u varoši nigdi noćiti, mada su bili razređeni u varoši po konacima, jer je tako od mutesarifa bilo zapovjeđeno da u kućama noće, a učitelj Simo nije nigde hteo noćiti nego u Trnovcu na goloj zemlji, gdi je danas Solarski bunar. A kod naše kuće bilo ih je okolo četrdeset na konaku, i to su svi noćili na samanluku, na sijenu, samo troiica u sobi kod oca. Bijaše jedan Lazo Kovačević iz Peljava, sela kotar Zvornik, i bješe ćorav u jedno oko, i sva je prilika da se s ocem znao i prije toga i oni su sa ocem i amidžom večerali. Taj se svjet poslje razišo. Dakle, ja sam prije petnaest godina u povratku iz Biograda naročito uvratio se u Šabac da vidim moga učitelja Simu, pošto je on već bio u Šapcu nastanjen, i tu sam ga našao i kod njega sam bio na ručku, ali me nije mogao poznat ni on ni njegova žena Živana. Onda sam ga pitao je li on onda bio među onim seljacima i kazo mi je da je bio i gde je noćio, mjesto u Trnovcu, što bi i ja danas mogo kazati otprilike. Mome Simi pre toga, po uputstvu Jove Džiniča, ja sam dao svjedodžbu kako je ovđe bio učitelj dve godine i onda mu je Srpska vlada uračunala te godine u službu, a i one dve u Zvorniku, te je dobio penziju i, kako mi je kazivo, imao je penziju trinaest dukata mjesečno. A đeca su mu sva već u službi državnoj i, kao što sam čuo, pre 8 godina umro je.

Poslje učitelja Sime, kao što rekoh, ja sam već izašo iz škole 14. oktobra 1856. godine. Onda je došo za učitelja nekaki Nikola Barutlić (Ćelo); bijaše rodom iz Niša, dobar učiteli. Poslje njega je došo Đoko Petković, rodom iz Vršana kod Brezova Polja. On je učio bogosloviiu u Biogradu i kod nas bio učitelj. Iza toga da jošte napomenem učitelja Stevana Jankovića i učitelja Ristu Stefanovića, rodom Zvorničanina. Stevan bieše rodom iz Osjeka na Dravi. I neki Mitar Vukoiević. Dakle, o učiteljima što ja ovđe pamtim, prvog Danila, Simu, Iliju, Stevana Jankoviča, Ristu Stevanovića, Mitra Vujkovića: bog ih stvorio da budu učitelji, djetonastavnici, a oni ostali svi su promašili karijeru.

Jošte da vam pričam: 1875. godine nađosmo učitelja Manojla Đorđevića Prizrenca, i on dođe u Tuzlu u vrijeme školske godine da započne djecu učiti, ali mu zabrani mutesarif Mustafa-paša, koji je onda bio ovđe u Tuzli na mutesarifluku, i odmah kaza mitropolitu Dionisiju Ilijeviću da mora odlaziti iz Tuzle. Posle vladika je molio, ako je moguće, da ostane barem 10 dana, pošto mu je žena bila noseća na tom dobu da

rodi. I to ne dade. Poslje on sirota bez troška. Opština ne hte da mu dade putna troška veleći: »Poslali smo mu 5 dukata, to nemamo danas oklen naplatiti, u ime dolaska ovamo iz Srbije«. Dionisija i ja dadosmo mu nešto radi putnog troška, te on, našavši kola, ode sa ženom put Brčke do u Sibošnicu — Ljube L. Jovanovića Han, a onda Jovana Jovanovića, i tu, u hanu, porodi mu se žena, i ostane dva dana da se odmori i odatle odputuje u Brčki. Dalje šta je s njim bilo, ja ne znam, samo sam čuo da je bio u Nišu na gimnaziji učitelj. I čitao sam u Bosanskoj vili di se je rodio, cijelu njegovu biografiju, i da je umro pre 15 godina. I to sam jošte čuo: da je bio dobar pripovjedač i da je došao u Državnu štampariju i kao činovnik državni umro.

Kad sam pak kod učitelja, da vam pripovidim o školskoj zgradi, što je sada Sokolana. 1868, kada bi premješten Dionisije, što ću na drugom mjestu opširnije govoriti, u Sarajevo za mitropolita dabro-bosanskog, onda dođe nama iz Vidina Paisije, te odmah poče da zagovara da se pravi mitropolija, to jest ona zgrada gdi su danas učiteljski stanovi. Mi smo, istina, prije toga dobavili nekog ćoravog Vasu da pravi ciglu u ime crkve te smo imali cigle gotove. Elem, Paisija oće da utroši ciglju u kuću za sebe. A tako isto imali smo okolo 300 tovara kreča, i to radi crkve. Ja isti kažem Paisiji da mi nismo dužni njemu praviti mitropolije, a niti smo mi u stanju praviti kuće za njega da odgovara i reprezentira kao mitropolitov dvor, nego ja rekoh da ćemo mi dati plac, a cijela dijeceza — neka se on pobrine — da mu napravi kuću. On se vrlo žestoko na mene naljuti i reče da bi mene trebalo u Čutaiju poslati na zatočenje. On naruči u Čakloviće i Požarnicu nešto grade i dođe svega 80 komada greda bukovije, krivije, jadnije i žalosnije, a dođe iz Potpeća sela okolo 60 tovara kreča, a preko svega toga mi smo, kao što rekoh, ciglje i kamena za zidanje imali. I na proleće 1869. godine počesmo praviti mitropoliju. Ja nisam hteo ni doći da vidim i metnuše pokojnog Niku Mihajlovića i pokojnog Jevtu Odavića da pregledaju i da svrše. Oni sve što god se moglo izvaditi od građe iz starog konaka Agatangelova, pošto crkva se još nije počela praviti, sve su izvadili; podove, vrata, pendžere i sve što je bilo da se može utrošiti a opet da ostane krov nad crkvom potrošili su, što se i danas može viđeti.

Poslje toga, 1872. godine svršetkom, tužiše Sarajlije Dionisiju u Carigrad Visokoj porti, te Dionisije bi naimenovan ponovo u Tuzlu za mitropolita, a Paisija bi premješten u Sarajevo za mitropolita, i Dionisija mjesto sebe posla iz Carigrada episkopa Danila. Kažu da je bio rodom odnekle iz Egipta. Te ti ja i moja partija, vidivši ciglju pečenu, kamen za zidanje i kreč, očemo da pravimo školu. Onima koji su zidali mitropoliju ne bi pravo. Naposljetku ja, Jovo Maksimović (Milojkić) i Risto Đukić, današnjeg Jove Đukića otac, počesmo praviti školu. Izvedosmo episkopa Danila, i blagoslovi temelj. Ja opet prizovem pokojnog Jovana Jovanovića, kad je temelj osvećivan, i pošto episkop svoje svrši, reče mi Jovanović: »Malenu si kuriso školu«. — »Istina, ja njemu rekoh, veća je njiva nego škola«. I nikad više nije se nijednoč navratio da bar vidi šta se i kako se radi. Mi uzesmo majstore iz maglajskog kotara i pred njima neimara nekog Trifuna.

Oklen nam novci za ostali materijal? Ja sam imao kod sebe 250 dukata crkvenije pod interes, Jovo Maksimović imao je 100 dukata crkvenije, a Risto Đukić imao je 150 dukata. Ovi su novci bili crkveni, koji su još 1868. godine, dok nije Dionisija otišao u Sarajevo, izdati ovdašnjim trgovcima, ne samo nama trojici nego i drugima, pod interes, što ću na drugom mjestu opširnije govoriti. Jovan Jovanović svima onima koji su držali crkvene novce pod interes kaza da meni ne smiju novaca dati nipošto. Ja poče trošiti novce crkvene koji su kod mene bili, kako glavnicu tako i interes, te kad u mene nesta, ja uze od Riste glavnicu i interes, a tako poslje i od Jove, te im dadnem priznanicu da sam na račun nove škole potpuno sve crkvene novce što su kod njih bili na interesu primio i naplatio. Utom već bi škola svršena, i to ona škola što je danas Sokolana.

Da vam i to pripovidim: kad bude vrijeme godišnjem ispitu, ja bi se dogovori sa g. vladikom Dionisijem i ostalom Opštinom, te bi zovnuo g. mutesarifa Mustafa-pašu na ispit, sutra otprilike u toliko sati, i zamolim da on, ako je moguće, i činovnike ostale koga on oće sa sobom dovede u školu na ispit. Te bi ja od moje kuće donesi slatko i kafu, pak bi im posluži onde u školi. I dobro se sjećam: ja sobom posluživši slatko i vodu, mutesarif reče mi turski: »Zar i ovo može biti u školi?« a ja mu odgovorih: »Ne fali ništa«. Pošto se donese kafa, poteže kadija Ali Riza-efendija kutiju da pravi cigaretlu. On mu reče — mutesarif — da u školi nije slobodno pušiti, i on odmah ostavi duvanjaru. Učitelj između ostalih predmeta poče jedno dijete pitati iz vjeronauke, a dijete poče odgovarati naizust da je svakom čovjeku najnužnija nauka hristijanska, te ti ja dijete prekido, a mutesarif meni turski reče: »Nemoj pometat dijete«, a ja njemu odvratih: »Uzećemo što drugo«.

Kad sam ovde, da vam kažem: za vrijeme učitelja Sime Milojevića, 1855. godine dođe iz Zvornika Rašid-beg kajmekam (predstojnik), pošto se u Zvorniku sa učiteljem poznavo, i poče nas u školi preslišavat. Ja se čudim oklen Turčin znade srpski. I uze katalog odakle se mi prozivamo i napisa nešto. Taki mu je bio rukopis da ja do danas nisam boljeg rukopisa vidio, kao kamenoreznica. Ali on je bio rodom Srbijanac, Užičanin. I dade baš meni u ruku 250 groša turskije para, a današnji kruna 50, rekavši: »Eto vam, djeco, kad tako dobro učite od mene jedan teferič«.

Kad sam ja učio se u školi, i ostala djeca, od 1850. godine do 1856, svi su nas učitelji izvodili na regraciju, i to svakog četvrtka poslje podne. Svako dijete, bilo siromašno ili bogatih roditelja, donosilo bi regraciju: koje je najbogatije — pola oke rakije, slabije — litru rakije, još slabije — dvoje jajca, najsiromašnije — dve glavice crna luka, i svako dijete taj prinos meće kod stola učiteljeva. I kad se svi saberemo, onda učitelj po katalogu prozove nas, te onda dva i dva u red, pak ajde pod Gradinu gdi je danas vojničko vježbalište kod pivare, te se tu igraj kojekakovi igara, kao: topa, trke, firiza, batinbača i skoka, koje će [dijete] više skočiti, a učitelj nas nadgleda i između nas šeta se. Kad je ljeti topla voda, vodi nas na kupanje, ali i to pod njegovim nadzorom.

Imali smo kao neke zakone u školi na seredžedid-papiru pisane, te pošto sam ja imao najbolji i najčitljiviji rukopis, ja sam sve naredbe moro pisati. Te na osnovu paragrafa svlju sve nam se zabranjuje, a

posljednji paragraf: slobodno je svakom učeniku ljeti se tociljati (plazati), a zimi se kupati.

Subotom poslje podne, pošto se svi preslišamo, onda valja doći do učitelja kod njegova stola i pregledati nokte, jesu li obrezani. Ako ne budu obrezani, onda udri lenijalom po noktima. Poslje, kad se to svrši, onda dva i dva iz škole na večernju. Jedno vrijeme ja primjetim učitelju Iliji Pavasoviću: kad je mene učio, imao je 480 kruna današnjih novaca godišnje plate, a kad je mog Vasu učio 1868, imao je 880 kruna, a kad je Mihaila moga učio, imao je 1 100 kruna. Elem, rekoh mu da nikada nema para. On mi kaže da je onda kad je mene učio najviše para imao, jer, veli, kad je mene učio nije trebao brinuti se za ručak i za večeru: svaki dan bude po dvoje i po troje dece, pak zove na ručak i na večeru, a moj otac svake nedelje dođe u školu okolo ićindije i posjedi kod njega u školi. Ilija ga posluži sa kojom čašicom rakije, a on kad pođe, njemu ostavi na astalu po 5 ili 6 evancika i moli ga da mene štogod više uči od ostale djece. Suviše, fes i kićanku, marame, čarape ne smije kupovati, to će otac sve njemu dati džaba. A danas nema niko da zove na večeru ili ručak, nego samo plata.

I mogu reći da su vazda, a i danas, gazdinska djeca pretovarana sa naukom, pošto ih učitelji sve guraju naprijed u nadi da će od roditelja dobiti što više.

Još vam mogu kazati da smo prvi put 1853. godine, za vrijeme vladike Agatangela i učitelja Danila, izišli 1. maja po starom kalendaru na brdo Trnovac do crkve Jovanovića u groblju na majalis. Onđe su bila velika drveta, po onom brdu jabuke, kruške, trešnje i višnje, i onđe je bio šator razapet vojničkog paše, i taj paša bio je arap (crnac). Velike je i debele usne imao, krupna ljudeskara. A za njegovim šatorom odmah bili su šatori za vojsku. Pak valjda je vladika bio u dogovoru sa našim pašom, okružnim predstojnikom, te su tude izišli od prvi činovnika svi, a tako isto ostali velikaši Turci i naši trgovci. Tude su jagnjad na ražnju pečena za nas djecu, a mi smo morali donijeti kolača od kuće i kuvani jajca te smo tu jeli i igrali se, a oni su sjedili pred šatorom Arap-paše na sidžadama i kafu pili. Poslje toga mi smo otpjevali nekoliko pjesama, i onda dva i dva sa učiteljem u školu, pa kući.

EPIDEMIJA KOLERE

Prva je kolera bila 1846. godine, kako sam čuo. U to vreme bilo je srpsko groblje gdi je danas sanatorijum doktora Riste Jeremića. Kako je svaki dan bivalo mrtvaca, išle su žene i pratile do groba svoje mrtve, te su plakale, naricale i kukale. Muški konak Tuzle Mahmud-paše bio je gdi je danas Okružna oblast. Pošto on nije mogao slušati kad se nosi mrtvac ispred njegova konaka, zovne ljude iz varoši i zabrani im kopati se na takozvanom Popincu, i dade im više njegova Trnovca prazno mjesto zvano Mioci. Ljudi njega zamole, ako je moguće, da pričekaju dok koji čovjek, ili žena, star umre, te njega prvog da ukopaju u novo groblje. I tako umre nekakav Mićan, i jedna djevojka, te ljudi obadvoje iznesu i

prvog Mićana ukopaju, a poslje djevojku. I danas imade svijeta pa reče onome mjestu gdje je danas groblje Mićanovac.

Druga kolera bila je 1855. godine. Od iste kolere dosta je svijeta ovđe pomrlo. U našoj varoši bilo je nekoliko dana od 5 do 7 mrtvaca. Umrlo je sedam djevojaka velikih na udaju. Umrla je i moja baba Nasta, moje majke mati, a tako isto umro je moga oca amidža Luka. Bješe u mene brat Pero, i dijete od 7 godina pobolje se od kolere, leža tri-četiri dana. Očev amidža Luka sjedi kod njega te ga miluje po glavi i govori: »Ako bog da, đedo će svoga Peru zamjeniti«. I zaista dijete ozdravi, a đedo se razbolje: ležao je sedam dana i osmi dan umrije. A tako i drugi svijet je bolovao. Među Turcima bilo je mrtvaca dnevno od 15 do 23, te su i oni tako jedni i po osam dana ležali i umirali. U ono doba ovdje nije bilo ni doktora niti ikoga, nego trljaj bolesnika, koji se poboli, sirćetom i bijelim lukom, a oni muški koji su na nogama piju rum i jedu bijeli luk. Za dezinfekciju niko nije znao, a ni za karbol niti kreč, nego ko se razboli, ako ozdravi, dobro je, ako umre, taman, umro je: koga nije da ljeba ije.

Poslije 1866. godine opet dođe kolera. Nju donese asker iz Sarajeva, i to redifa (rezerva) Azijati. Pošli za Bijeljeno, jedan alaj (regimenta) i samo jedan tabor (batalion) prođe kroz Tuzlu, i noćiše jednu noć, i to pod Gradinom gdje je danas pivara, i mnogi su pomrli. I to je vrlo brzo bilo: jednog hoće da sahrane, a oni koji kopaju raku poboli se i odmah umre. Od iste regimente umre njihov miralaj, i eno ga ukopan kod željezničke stanice u bašči; i sada mu se znađe grob po nišanu. Ostali vojnici onđe su zakopavani niže željezničkih magacina do vođe. Mutesarif ne dade da prođu kroz varoš ona tri bataljona, nego ih prevedoše preko Strugonika (Paša-bunara) te preko brda u Solinu, i zanoćili su se kod Soline rijeke u Barama i ondje su mnogi pomrli. Sutradan krenuli su u Bijeljeno; od našeg svijeta u Tuzli nije pomrlo ni 20 duša.

Iz varoši umrije Jovo Kaljalović, moje žene brat, u dvadeset šestoj godini. Bilo je njemu 100 kila, sasvim zdrav momak. On se pobolio ujutru u nedelju, a u subotu uvečer išao je pod Gradinu da vidi asker. Kako je bila nedelja, ja čujem u crkvi i odem odmah kući da ga obiđem, a on sjedi kod kuće. Otac, mati i braća, sve otišlo u crkvu, a on obučen, samo raspoiasan. Pitam: »Što ti je?« On kaže: »Boli me«. — »Jesi li bljubao?« — »Nisam, ne mogu«. — »Goni li te napolje?« — »Vrlo malo«. Ja se opet vratim u crkvu, pošto je moj otac bio u onoj godini crkveni tutor, te sam ja imao posla u crkvi sa ocem. Bilo je i jedno krštenje, te sam se zadržao u crkvi više nego obično. Opet iz crkve odem, kad tamo kući — a njega na izred dva čovjeka trljaju sirćetom i bijelim lukom. Odatle ja odem kući; u putu sretem staroga doktora Pantelića. On meni veli: »Ne daj da tvoja žena ide dolje kući«. Ja njemu odgovorim »On je njen brat, ona će ići pak što god bog bude odredio«. I tako malo iza toga ja nju sretem i moju maćehu Soku: idu kući moga punca da Jovu obiđu, a ja nađem Kostu Maksimovića, moga rođaka, a Milana advokata amidžu, te mi dvojica u mehanu: daj da se pije rum i jede bijeli luk, kao što i svi ostali rade. Nismo, može biti, ni pun sahat sjedili u mehani dok sokakom ču se da je Jovo umro, te ti ja i Kosta dolje kući. Kad tamo, oni njega okupali i obukli i već kako treba okrenuli, a još se tijelo drma. Sutradan bi sa-

hranjen. A ja opet vratim se odmah s Kostom u mehanu, te udri pij rum i jedi bijeli luk. Dođoh ja uveče kući i ja, pijan, hoću da povratim. Žena moja u sobi drži leđen (lavor), a Soka mene drži za glavu. Ja povraćam i smijem se. One plaču, misle da je kolera. Ja njima kažem: »Ne plačite, pijan sam ja«.

POŽARI U TUZLI

Godine 1848. bila je ovde jangija (požar — M. S. F.): sva je čaršija izgorela. To malo pamtim: kao kroz san.

Godine 1870. opet je bila jangija. Izašla je vatra iz Pašina hana, gdi je danas Horoščića Jove magacin; sva je čaršija izgorela i sutradan do 9 sati a la franka nije se moglo ugasiti. Pred današnjom fondovskom kućom bile su izvučene kace i napunjene vodom da se po čem ne zapali varoš, i tu je već vatra presječena.

Tada je došao iz Sarajeva indžinir, neki Mojzes Talijanac. Mjerio je sokake i pravio planove, i zaslužio je lepih novaca ko je umio [da da mito] da mu se ne siječe plac.

1871. godine opet je bila vatra i nije više [nego] samo jedan sokak izgorio, takozvana Džaminska ulica. Iza toga bila je 1893. godine vatra za džamijom, i onda je izgoreo dućan Nike Antića i Jove Kašikovića; obadvojica su propali.

TUZLA POSTAJE SJEDIŠTE OKRUGA. TUZLANSKI MUTESARIFI. PRILIKE I DOGAĐAJI U TUZLI I OKRUGU 1850—1878.

Omer-paša kad je u Tuzlu došao, ovđe je metnuo prvoga mutesarifa, i to civila, Fehim-pašu, rodom Bugarina iz Lovče, i premjestio mitropolita Agatangela iz Zvornika u Tuzlu, to jest na sredinu okružja. U ovo okružje spadali su kotarevi kao i danas, i valjda što se zvao vladika zvornički, tako se i okružje prozva zvorničko, sa sjedištem u Tuzli: Livaji Zvornik an Tuzla, to će reći srpski: Sandžak Zvornik, na čelu Tuzla.

Zvorničke vladike do 1833. godine imale su svoju dijecezu do Valjeva u Srbiji, dakle rijeka Kolubara u Valjevu granica, a druga granica rijeka Bosna kod Dobuja, a sjedište mitropolita Zvornik, na sredi na Drini. Knez Miloš, kad je dobio hatišerif od sultana Mahmuta i zaokružio Srbiju Drinom, onda je vladiki zvorničkom oduzeo one krajeve preko Drine, i zato je vladika poslje imao malu dijecezu, otprilike 14 000 kuća, a celo okružje nije njegovo bilo. To jest, kako je Omer-paša zaokružio, Srebrenica, Vlasanice i Maglaj bili su mitropolita dabro-bosanskog, kao što su i danas.

Poslje Fehim-paše dođe za mutesarifa Nuri-paša, ovđe prozvani Drekavac.* U tahterivanu iz Brčkoga došao je, a u Brčki lađom iz Cari-

* Prozvat je Drekavac jer okolo konaka, današnje okružne oblasti, bile su baruštine, te krečale žabe. A on isteraj zaptije, te mlati motkama po bari i ubijaj žabe, a nije umio da zaspe sa zemljom.

grada. Mi smo, školska djeca, pred njega sa učiteljem izašli u Solinu u sretanje, a i vladika Agatangel sa trgovcima našim.

A posle njega dođe Isak-paša, vrlo učevan i vješt, kako sam slušao, u upravi. Kad je Isak-paša ovdje bio, bila je posavska buna na Lipiku kod Orašja. Zabunio je proto sa Orašja Stevan Avramović u dogovoru sa protom Stojanom Stojančevićem iz Žabara ili iz Obudovca. Proto Stojančević izdao je; zato bješe izašla jedna pjesma:

Čarna goro, ne zelenila se,
Pop Stojane, ne veselio se,
Jer izdade Srbe na Lipiku,
Izdalo te ljeto i godina.

Kad su Srbi dobili barut iz Prijeka, preko Save, i burad otvorili, mjesto baruta našli su u buradima kod zadna sa jedno dva-tri prsta baruta, a u sredi pijesak, ali sam čuo da su napravili takove barikade na Lipiku da se svako čudio kad su ih vidili. U to doba odu Turci, bašibozuk, iz Gradačca, iz Gračanice i iz Brčkoga, i odavde iz Tuzle, i Tosun-beg pred Tuzlacima. Tuzlaci, kad su došli, nisu ništa našli, već je bilo sve gotovo: Gradačac, Gračanica i Brčki svršili, a i askera nizama, i to konjanika, bilo je u Gradačcu, te su i oni otišli i stvar je već bila i prošla. Samo od velikaša begova poginuo je Sali-beg Gradaščević, a ubio ga je Karavlah koritar, po imenu Kalin, i uhvatio njegova konja, alatasta hata, i doveo proti Stevanu Avramoviću, a on — Kalin — opet se povratio u vatru i poginuo. Kad je proti do nokata dogorelo, uzjaši na Sali-begova hata i natjera na Savu. Konj dobar odnese ga na onu stranu Save u Slavoniju, a on odatle Slavonijom — te prede Savu. Nastani se u Srbiji u okrugu lozničkom u selu Liporašću, gdi je pre petnaest godina otprilike umro.

Zbog te bune što je proto zabunio bude okrivljen vladika Agatangel i ode u Carigrad da se pravda, i nama se nije više povratio. Ali kada je otišo vladika, odveo je sa sobom svoga đakona Agatangela, sekretara Manojla Hadživasiljevića i slugu Kostu Maksimovića, Milana, Vlajke i Jovana Maksimovića amidžu, očina brata, i odveo je tri dobra konja bosanska nekome na poklon u Carigrad.

U isto doba 1858. godine dođe ovde zbog te bune 2 000 Sarajlija bašibozuka. Bijaše jedan binjbaša (major) Feizaga Aladžuz i drugi binjbaša hadži Mustafa Amandžija. Ja sam ih obadvojicu poznavao. Dođe s istom vojskom, ali na menzilskim konjima, vezir (guverner) Bosne i Hercegovine Čani-paša, sijed čovek, bijele brade, rijetke. Kazuju da je došo iz Sarajeva u Tuzlu za 7 sahata mjesto za 21 sahat, ali je na četiri mjesta mjenjo konje.

Onda je u Tuzli bio jedan tabor vojske redovne — sve su bili Makedonci — i binjbaša Ali-efendija, njihov komandant. Kad dođe ovđe 2 000 Sarajlija bašibozuka, još k tomu dolazi dva tabora redife (rezerve) iz Sarajeva taj isti dan. Pošto čuše Sarajlije da je stvar bila u Posavini i prošla, onda oni sarajevski kokošari, valjda su se zakleli svojim Ankama da će doćerat im posavskije krava da sir i maslo kupe, oće da zapale

varoš srpsku i da pljačkaju. Nađoše naravski, i ovde društva, te neki Mula Jusuf Čenanović vikne u čaršiji: »Zatvaraj čaršiju!« A u turskom carstvu i državi, kad se u po dana zatvori čaršija, to je znak najveće uzbune. Elem se, bogme, zatvori čaršija. U magazi našoj bijaše moj otac i Jovo Maksimović kao sluga, i ja, i Osman Ponjavić, a amidža Milovan kao kodžobaša otišo je u varoš da piše kuće za askere, jer dolaze dva tabora vojnika iz Sarajeva i trebaju kuće za stanove. Te moj otac privuče jedno krilo vrata, a Jovo drugo, Osmo robu koja je napolju ležala poče uspremat, te se tako i mi unutra, u magazu, zatvorismo. Samo što je otac iznutra u bravu metnuo ključ i drži malo vrata odškrinuta, a ja iza njegovih leđa gledam u čaršiju, a vezir Ćani-paša šeta se po čaršiji. S njime se šeta Ali-efendija, binjbaša (major) vojnički, za vezirom ide njegov dragoman, a za majorom ide jedan čauš (kaplar) trubač. Vezir je dao nalog te su četiri topa izvučena na grad na četiri ćoška, tj. na tabje, i sve četiri dao ih je napuniti, i već stoje tobdžije pripravni da celu Tuzlu zapale jer je on, vezir, kazo: ako jedna puška pukne i ako Sarajlije udare na varoš da robe, pljačkaju i sijeku, da će on sve turske kuće s grada porušiti i popaliti.

A onaj tabor (batalion) askera bio je aktivna (muazaf) vojska, osam buljuka (kompanija). Jedan je buljuk metnut u današnjoj Binertovoj ulici na ulazu u Ulicu crkvenu, gdi je srpska crkva, a drugi je buljuk metnuo na ulazu u Frejlikovu ulicu u varoš, treći buljuk metnuli su navrh Ciganluka u Dugoj ulici na ulazu u varoš, a četvrti buljuk metnuli su navrh varoši kod Pranjića hana. Sva je varoš blokirana, i nijedan Turčin ne sme unutra. Bijaše neki Avdulija Sarajlić, ovdašnji musliman, i hteo je naoružan da uđe u varoš iz Binertove ulice, i nisu mu dali, nego su ga išćuškali i vratili. Kod svakoga buljuka stajali su oficiri, a druga četiri buljuka samo se sasvim spremni šetaju, i to po čaršiji i u blizini varoši. Nije prošlo ni puna dva sata, zavikaše da se otvori čaršija, a moj otac s nama zajedno otvori magazu, i eto ti odmah sjedoše kod nas u magazu ona dvojica bašibozučkije binjbaša Sarajlija, Feizaga Aladžuz i adži Mustafa Hamamdžija. Kroz kratko vrijeme Sarajlije isti dan vratiše se nazad u Sarajevo i tako se, srećom, svrši i umiri. Je li koliko vezir osto još ovđe, to ne znam. Ona dva tabora askera što je isti dan ovđe iz Sarajeva došlo, oni se smestiše u kuće po varoši i po turskim kućama. Koliko su vremena ostali, ja ne znam. I tako bi svršena protina buna, i Tosun-beg sa svima Tuzlacima dođe nazad u Tuzlu da nisu ni trebali ići.

U istom vremenu, 1858. godine, puče grom ovđe u džebanu (barutanu). Bila je kula nasred grada, gdi je danas Apelov plac, od devet spratova, i na vrhu kule bio je sat čalan, koji je izbijao satove »a la turka«, tako da je se čuo, možda, svukud unaokolo jedan sat daljine kada izbija. Grom je upravo puko pred večer, okolo 11 sati, u samu kulu gdi je bilo baruta okolo 10 000 oka, koje u buradima koje zavijenog u fišecima. Otac i ja otišli smo u crkvu, jer je bila subota, na večernju, a amidža Milovan i Jovo Maksimović ostali su u magazi. Bila su gradska velika vrata zatvorena. Vrata su tako bila velika da su najveća u visinu i najšira u širinu kola napunjena sijena proći mogla. Ova ista vrata bila su napravljena od najdeblji rastovije balvana i sva su bila gvožđem pokovana (ovđe bi trebalo i jednu skicu od grada napravit).

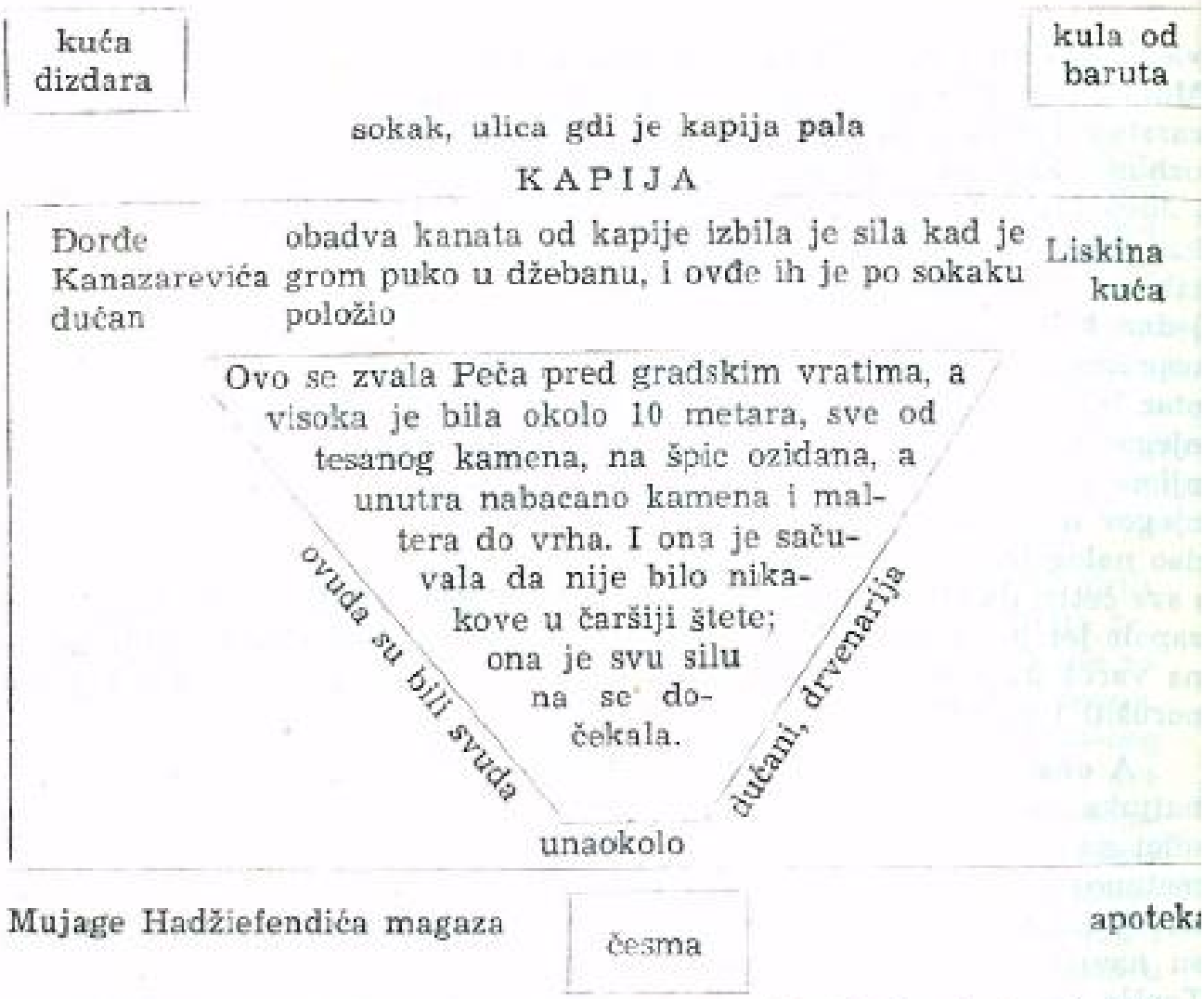

Unutra u gradu bilo je u kazamatima još kojekakovi stvari, ali baruta nije bilo. Suviše, bila je u gradu kuća gdi je stanovo Ibrahim dizdar to će reći čuvar grada, sa familijom, koga ja poznajem. U isti čas kad je grom puko, njegova se kuća srušila od potresa, i jedna ženska izvana što je došla u posjetu — nju je kuća pritisla i ostala je mrtva, a ostalima nije bilo ništa. Sin Ibrahimov, dijete od 7 godina, Uzeir, istrko je na gradska vrata te je zapomago. Velika gornja vrata bila su zatvorena i njih je ona sila kako je grom puko izbila i položila po ulici, te je zato dijete moglo izaći na vrata i zapomagati. A gdi je bila kula, nije ostao kamen na kamenu: tolika je ostala jama, rupa, moglo se 100 tovara kreč zavariti. Po kazivanju u ono doba ljudi, da nisu bila vrata gradska zatvorena i da nije bilo peče pred vratima, veliki bi kvar bio u čaršiji — samo je to sačuvalo. Kamenje letilo je u vazduhu preko kuća i ubilo je jedno tursko momče pred čaršijskom džamijom. Pošto je bila subota, te se na svijet bričio uoči nedelje, Pero Ćurić Franjić pošo je iz berbernice, koj još postoji, da pređe u svoj dućan, i udario je njega kamen više dlana u ruku i prebio mu ruku, i kasnije do 8 dana umro je. Gazda Jovo Krsmanović — i on se brio u istoj berbernici te je bio pošo u magazu — uhvatio ga Mustafa berber za leđa, to jest za haljinu, rekavši mu: »Nećeš odavle dalje. Čekaćemo da vidimo šta će biti«. A od silnoga baruta uvatio s neko vreme mrak nije se ništa vidlo. Kamenje je letilo po vazduhu padalo četvrt sata daleko od varoši. Jedan kamen udario je u krov kuć Drage Česarevića i probio tavan, i ostao u velikoj sobi u kući, a ono zvon od koje je čekić udarao kad sahat izbija palo je pol sata daleko u Solin i neki su ga seljaci katolici našli i doneli ovđe u Tuzlu paroku. On j

pozno da je nekada bilo zvono crkveno te je u kukuruzu u vreći spremio ga u franjevački manastir Sutjesku. Jednom je seljaku katoliku na čaršiji kamen prebio nogu jednu, a više kvara nije bilo nikakva nikome. U našoj magazi, pošto je bila u blizini grada, ona sila od gromovskog pucnja svu je robu iz rafova izbacila dolje na patos, a — puna magaza od izgorenog baruta, patrona i olova.

Da vam jošte pričam o dobrodušnom, pametnom i poštenom hadži Jusuf-efendiji. Iste, 1858. godine izašao je ferman pod imenom sultanovim i kao po njegovom nalogu da se svi kristijani utamane u turskom carstvu, ali je to udešeno da sam sultan nije znao, valjda od njegovih prinčeva. I zaista je u Siriji bila sječa, te tako dođe, valjda, i u Bosnu, i u Tuzlu. Onda se sastanu neki Turci i odže s njima u današnjoj takozvanoj Staroj džamiji da vijećaju šta će i kako će. Nisu mogli nikakoga zaključka učiniti. Dok će se jedan izmedu njih trgnuti i reći: »Da zovnemo i hadži Jusuf-efendiju, šta će on reći«. I tako njega zovnu u džamiju. On čim je došo, saopćili su mu šta je i kako je. On njima odgovori: »Znate vi, ljudi, gdi je Stambol i koliko treba vremena dok dođe taki jedan ferman (irada) da se tako šta radi? I onda, po mom mišljenju, treba tri puta za tako što da dođe ferman, pak onda da se to radi. Ja od moje strane kažem vam da pričekamo, i kada tri puta nalog ponovi se, onda vam kažem: prvo ćete doći mojoj kući pak mene posjeć, i onda što god imade žive duše u mojoj kući — malo, veliko, muško i žensko — isjecite, pak onda idite u varoš pak radite što znate; ja s vama u tome neću da budem sporazuman«.

A za istu ovu sječu: 1871. godine dođe ovde kod vladike Paisije jedan hristijanin po narodnosti Arap, pak ode s nama u Sarajevo. Opremi ga vladika. On je uprav prosio, te sam od njega čuo da je on bio u isto doba negdi trgovine radi odsutan, a njegovu braću, familiju, sve su potamanili. I kazuje da je prvo vojska, u lađama ubojnim, francuska došla, pak i [vojska] ostalih velesila, te su bez ikakvoga ispita onoga vezira, a tako isto i vojničkog pašu i ostale velikaše, postreljali, i tako je stvar svršila se.

Od početka iste godine bilo je ovdje burnih vremena, jer su se često bašibozuci dizali na Crnu Goru i ovdje su se kupovali mnogi konji te su na Crnu Goru slati, sve pod hormom za tovar nositi: samar i sva oprava. To je trajalo okolo pet godina, od 1858. do 1863. godine.

Poslije Isak-paše dođe Aziz-paša. I njega su hvalili da je bio dobar i prav. Poslije Aziza dođe Muhidin-paša. Vrlo je bio strog, te je hadži Jusuf-efendija sabrao nekoliko prvih muslimana te su ga veziru u Sarajevo tužili, i odmah vezir ga je digao a mjesto njega dođe u pola dana Mustafa-paša, nekakav Bosanac. I nije bio ni pola godine, razbolje se i ovde umrije, i eno ga leži kod Jalske džamije u groblju zakopan. Poslje njega dođe opet iz Carigrada nekakav Aziz-paša, vrlo mlad. Moro je biti nekakoga velikog vezira sin iz Carigrada (kakog ministra). I on ne bi pune dve godine.

Dođe iza Aziza Rauf-paša, sin Topal Osman-paše, vezira. Za njegovo doba poče se uzimati asker. Do njega uzimalo se je, ali prvo se iskalo iz javne, dole, i iz varoši, a onda iz zadruge, kako koja godina; tek poslje — po nafuzu i po numerama. Ali i to se gledalo kroz prste. Mogo se je dati bedel, i to odmah ćorav za sipljiva. Rauf-paša bio se dobro prepao da ne

bude buna, te mjesto izjutra rano da započne komisija, a ono tek u pol dana, kasno, iznesoše bajrak u avliji u okružnoj oblasti. U komisiji bio je sa strane jedan oficir, to jest major, ili obrst, jedan doktor i jedan odža za one koji se mogu odbraniti da su učili ruždiju i vjeronauku, te budu ispitani, i ostala od Tuzlaka komisija, i to sve muslimani. U ono doba moglo se sa doktorom udesiti ko je znao i umio: odmah ga doktor vrati kao čuruk. Ovaj isti Rauf-paša učio je u Parizu škole nekakove. Pri polasku bio je meni nešto dužan, te njegov računovođa zovnu mene te mi prodade nekoliko flaša vina, u flašama zapečaćeno, po 60 krajcara flaša, a suvišak od računa doplati mi u gotovu.

U ono doba vrlo je veliku ulogu igrao, za vreme vezira Osman-paše u Sarajevu i njegova sina Rauf-paše u Tuzli, Niko Kojdić iz Brčkoga. Govorio je svijet da je on, Niko, drugi sin vezirov: toliko ga je vezir voleo. I zaista, ako što trebaš, moli Nike, pak ćeš posla svršiti. U isto doba bio je Niko liferant za vojsku. Kao liferant uzimo je i desetine u ovom okružju, te mjesto novaca da isplaćuje desetinu u porezni ured, a on bi davao one senete što od vojnika uzme. Tako se je to radilo, te takovom jednom čovjeku bio je na ruci vezir Osman-paša, te ti, bogme, njega preporuči u Carigrad za orden, i već stvar je u Carigradu primljena i odobrena. Ali, eto vraga: otidu Srbi seljaci iz bjeljenskog kotara u Srijemsku Mitrovicu te telegrafskim putem tuže Niku velikom veziru u Carigrad — kako Niko Kojdić i njegovi punomoćnici mjesto desetine uzimaju trećinu. Onda veliki vezir pita u Sarajevo vezira Topal Osman-pašu kaki je to način i preporuka za orden a on ovamo svijet upropašćuje. Vezir se izgovori da to nije Niko Kojdić koga je on preporučio za orden nego Niko Petrić-Mihailović iz Tuzle, član Idare medžlisa. Na taj način izađe Topal prav, a naš Niko dobije orden medždije treće klase i rudba kapudžibaša koji može nositi kapudžibašku uniformu i sablju, a uniforma bila je kao u okružnog predstojnika, i ferman.

Isti Niko Kojdić imao je kredita, kad mu zatreba pirinča, šećera i ostalog, kod Braće Krsmanovića i Paranosa jednu stotinu hiljada groša, te jedno plati, a drugo nosi. Jednog doba pošlje momka gazdi Risti Krsmanoviću u Brčkom u magazu da mu se dade nekoliko vreća pirinča, a gazda Risto odgovori da stari račun po ugovoru izmiri te nanovo opet nosi. Momak kaže Niki Kojdiću. Niko uvati za pero i šta je piso Osman-paši Topalu u Sarajevu (on ga znade), te ti bogme i dođe iz Sarajeva, naravski preko Tuzle, emernama u Brčki da želi Topal Osman-paša da vidi i pozna toga najbogatijega trgovca u Bosni i Hercegovini, ali lijepo da ga doprati jedan juzbaša zaptijanski (kapetan žandarmerije) u kolima do Sarajeva. Tako se ta emernama u Medžlisu u Brčkom pročita. Kajmekam, u ono doba Sulejman-beg, kaže da ga zovu i da mu kažu da se spremi te da ide. (U isto doba Niko i Jovo Krsmanović i Paranos bili su odselili u Biograd, a sam Risto ostao u Brčkom.) Onda će reći član Medžlisa Mula Mehmed Pašalić: »Da ga sada ne zovnemo, nego sutra rano zovnućemo ga, te neka se spremi i neka ide«. U tome se Medžlis i raspe. Mula Mehmed dođe u dućan svoga sina Huseina te ga pošlje u magazu gazdi Risti i kaže mu da nefaljeno dođe, uvrati se, kad kući pođe, njemu u dućan. I zaista je gazda Risto gotovo svaku večer uvraćo se u dućan Huseinov te bi sa Mula Mehmedom sjedio, i tako Risto i tada se na poziv

svrati. Njemu Mula Mehmed kaže kako se zove u Sarajevo i rekne gazda-Risti: »Moje je mišljenje: večeras ti spusti čamac pod tvoju kuću pak iza dva sahata okolo jacije pređi preko Save i sutra rano nadi kola pak ajde u Vukovar i ondale u Peštu, i nemoj se vraćati ovamo dok ja ne saznam zašto te vezir zove. Onda ću ja poslati moga Huseina do tebe i kazaće ti šta je i kako je«. Gazda Risto sve lepo njega posluša. Sutradan zovu gazdu Ristu, ali mlađi kažu da je otišo u Rajevo Selo i da će doći kroz dva-tri dana. Pošto Mula Mehmed sazna da ga je Kojdić Niko veziru tužio da ga vezir dobavi i obriči, moguće sa jednom hiljadom dukata, na taj način Risto tamo i ostane, kupi kuću u Vukovaru i postane kroz vrijeme austro-ugarski podajnik i žitelj vukovarski; možda je i danas kuća njegova sina Ljubomira. Kad je odstajao ono vreme koliko treba da postane austro-ugarski podanik, onda je prešao u Brčki, svojoj kući. Onda je gospodin konzul Nikola Omčikus s njime otišo u konak kajmekamu, te mu kazo: »Ovo je bivši vaš podanik Risto Krsmanović, a danas je naš austro-ugarski podanik i državljanin«. U isto doba braća Krsmanovići svo imanje svoje što su imali ovde u Tuzli i u Brčkom — sve su prodali Mihailu Tasovcu u Slavonskom Brodu, u misli da im se neće konfiscirati od strane Turske vlade zato što je Risto promjenio podanstvo. Tasovac bio je otomanski podanik, i ujedno njihov zet, jer je imao za ženu njihove sestre šćer.

Gazda Risto evo kako je vratio Mula Mehmedu ovu dobrotu: u vrijeme kad je sezona kupovati suve šljive, on je kupio, to jest njegov sin Husein, od jedne do dve hiljade tovara, i od svakog tovara dobivo je Husein po jednu forintu provizije. Sve je tako trajalo do okupacije. U vreme okupacije zapali Brčki sa monitora vojska austrijska i onda nešto izgori, a pri zauzeću dobije vojska dozvolu da pljačka, i to 3 sata, te Mula-Huseinov dućan obije se. Kad su videli vojnici da je gvoždarija, prošli su se. Ali su naše lole i lopovi pljačkali, te Mula-Husein ostane bez imetka. Onda se digne u Biograd kod gazde Riste i sve mu kaže što je i kako je. Gazda Risto mu dade preporuku u Budimpeštu kod neke firme za dvadeset hiljada forinti kredita da uzme gvoždarije, te je do smrti Mula-Huseinove tako bilo.

Jošte da vam kažem o Niki Kojdiću. Onoga proljeća pred smrt blaženopočivšeg kneza Mihaila Obrenovića dođe u Tuzlu Kosta Radovanović i noćio je u varoši u hanu Drage Česarevića. Sutradan, došo je, u nedelju, u crkvu i stao je niže vladikina stola, s desne strane u crkvi, te kad mu je klisara izneo putničku ikonu svetog Nikolu, dao je na tas napoleon. Poslje smrti Kneževe, ovde bi govor da ga je Niko Kojdić uputio preko Tuzle za Sarajevo veziru Topal Osman-paši, i kao da je znao vezir i Niko o tome planu da se radi da ubijen bude knez Mihajlo. I ja sam čito knjigu »Ubistvo kneževo«, i knez govori: »Nemoj me, Kosta, više nožem sjeći. Mogu preboljet, čini mi se«.

Dođe 1867. godine jedan Jevrejin iz Zemuna, ali Biograđanin, te otvori radnju — kolonijal — te poče raditi. Imao je lepi knjiga za čitanje i ja sam od njega uzimo i čito. U onaj nesretni dan po nas Srbe (srijeda, 29. maj 1868. godine) dođe Čifut Mihailo Bencionović i kaže meni da imade nešto novo u Srbiji, ali da on ne zna, nego kad sazna, kazaće mi. Utome odmah dođe momak hadži Tosun-begov i reče mi: »Zove te

Hadži-beg«. Ja odo kod hadži Tosun-bega u misli da mu nešto treba iz dućana, pošto je u nas pazarivo. Kad dođo njemu u konak, po običaju poruči kafu i dade mi duvan da pravim cigaretlu, te poče, što se rekne, od Kulina dana. Naposljetku kaže da je u Biogradu poginuo Milošević. Bijaše mu, veli, pošla sreća, te se bijaše uznio pod nebesa kao orlov, ali mu veliki Alah ne dade. A ja pitam: »Šta je to, Hadži-beg?« — »Bijaše mu sultan dao Bosnu da s njome vlada, pak mu ne bi suđeno«. — »Ja, molim te, kako bi to bilo?« — »On je bio — veli — tako ujduriso da carska vojska sada pred jesen sve predaje jednu po jednu kasabu njegovom askeru, te bi tako bila predaja bez puške i bez noža«. Poslje ja se vrati u magazu i Čivut mi kaza da je Mihailo ubijen.

Poslje Aziz-paše* dode Hilmipaša, čovjek vrlo izobražen i dobar, a i pametan. Za njegovo doba od 1866. godine počeše se ceste praviti, prvo od Gračanice do Tuzle, jer je pre toga bila u Gračanici cesta, to jest iz Sarajeva jedan krak preko Maglaja i Gračanice za Brčki. Poslje toga preko Majevice na Sibošnicu i Pipere iz Tuzle u Brčki, a poslje opet iz Tuzle za Zvornik otprilike kud je i danas. Ovaj Hilmipaša, tukući korbačem jednoga Turčina na zvorničkoj češti, ubi ga i kroz to bi okrivljen i dignut iz Tuzle te ode u Carigrad. Ovaj isti Hilmipaša išo je dva ljeta odavde u Beč, te iz Beča u Baden kod Beča, sat daleko željeznicom, te kako je vidio u Beču i Badenu uređene bašče i šetalište, poče i on da ovđe pravi šetalište i bašču narodnu. Prvo zagradi onu bašču gdi je komunalna škola i žandarmerijska kasarna, te poče praviti staze i okolo staza saditi cveće, a sokakom iduci Džindijskoj džamiji posadi rastovo drveće, koje je danas već veliko odraslo. Na sredi bašče iskopa šedrvan i sve ga unaokolo ogradi sa tesanim kamenom; na istom napravi vodoskok i unutra dobavi raznije farbi sitnije ribica te ih baci u onaj šedrvan, ali ih nije niko smeo hvatati. On svako jutro u zoru, kad je lijepo vrijeme, ustane i digne sve zaptije (žandarme) — bio je njihov kvartir gdi je danas ekspedit okružne oblasti — te s njima presađuj cvjeće i čisti one staze. A na ulici u bašči gdi je škola napravi jednu kafanicu malu prizemnu.[7] Od ove kafanice poslje postala je apoteka, i u njoj prvi apotekar bio je Pantelakija, drugi Siminijati, a treći Gavro Peciković. U kafanicu metnu jednog Srbina za kafedžiju i dade mu dozvolu da toči rakiju, pivo i vino. Dobavi »Obzor« iz Zagreba i »Zastavu« Miletićevu iz Novog Sada u misli da ćemo mi dolaziti. I zaista, mi počesmo neki i neki dolaziti, ali bez našega ženskinja. Takoder i on je dolazio, i svi činovnici. Kada on tu vide, udmah se sjetio da mi nećemo da dolazimo sa ženskima zato što je u turskoj mahali. Te ti on zovnu pokojnog Lazara Stokanovića i mene, te nam reče i primjeti zašto mi ne dolazimo. Reče nam: »Ajte gore na Malu gradinu (gdi je danas vojnička bolnica) te ono mjesto vidite, te ću vam ono mjesto dati. I daću vam tapiju da uzmete na vasu crkvu, te onđe napravite bašču i ceo onaj kompleks kako drži vaše groblje sve zagradite. A onđe u ćošku Male gradine što gleda dolje u ćupriju na Solini načinite jednu kafanu te se onđe neđeljom i praznikom sa familijama vašim veselite, a i ja ću katkad dolaziti«. Jedne nedjelje mi se iskupismo

---

* U stvari poslje Rauf-paše. — M. S. F.

[7] Drugu bašču, gdi je danas general-komanda i oficirska kasina zagradio je i posadio šljiviće i ništa više.

te ti gore: čivt tek — šta ćemo raditi?! Stari mamlazi rekoše da treba potrošiti deset hiljada groša dok se zagradi, a kafana obaška. I to tako bi i prođe. A na ovoj istoj, takozvanoj džindijskoj, meraji Tuzle paše, pre nego što je on zagradio, bilo je strvište: kad koja kobila lipše, izvuče se onđe i trune i psi je glođu. Na istoj Maloj gradini, kada izgore čaršija 1870. godine, načini Turska vlada depo za dva bataljona vojničkog odijela i pušaka, i ostale spreme, za rezervu, a one dvije kule što su na Velikoj gradini napravi za municiju. I tako bi svršeno.

U isto doba bijaše jedan doktor Turčin u jednom batalionu, Mehmed-efendija. Meni govoraše da nije nigdi našao boljeg mjesta za bolnicu kao onde. I zaista, kada Švabo dođe, od depoa napravi bolnicu.

Hilmipaša, pre nego što je ubio onoga Turčina na zvorničkoj cesti, ovu bašču je sasvim izgradio. Pošto ubi Turčina, digoše ga u Carigrad. Čim on ode u Brčki, nije odmakao od Tuzle jedan sat, a naši Turci odgradiše onu bašču gdje su danas general-komanda i oficirska kasina. Sve je bila taraba hrastova, te zagradiše svoja groblja. A u drugu bašču ne htjedoše ni darnuti, nego osta zagradena kako je bila.

Poslije Hilmije dođe Mustafa-paša iz Travnika. Kao što sam kazao na jednom mjestu, on je zajedno sa Topal Osman Šerif-pašom vezirem došao iz biogradskog grada u Sarajevo i bio vezirov divan-efendija. Bio je sakriveni Grk iz Mitilene u Arhipelagu, vilajet Smirna. Kazivao mi je vladika Dionisije Ilijević da ga je Velike nedelje pred Vaskrs pričešćivao.

U proliće 1873. godine pređe iz Srbije sedam Srbijanaca, kao neka četa, i dođoše u Majevicu kod Lopara i ondje izađu pred hadži Mujagu Čilimkovića, i tude ga presretnu. Kako je prošao hadži Mujaga i je li što dao ili nije, ne znam. Poslije ode u Majevicu buljubaša sa pandurima da ih pohvataju. Hvatajući ih, dvojicu ubiju, četvoricu dovedu, a jedan se negdje sakrije i nisu ga mogli naći ni uhvatiti. Onoj dvojici odsjeku glave i na kocevima donesu ovamo. Pokojni protu ukopao je one glave u groblju. Oni pohvatani budu ovdje osuđeni, i to poslije ležanja od gotovo godinu dana, u Vidin, na pet godina. Pokojna Milica, Đorđe Đorđića sestra, udovica, mnogo je pohađala hapsenike ovde u apsu, osobito popove, kaluđere i ostale Srbe, te im je krišom donosila rakije i kojekakva jela. Dakle, i Srbijancima dolazila je u aps i koješta donosila. Slučajno nekome i nekom donosila bi košulju, gaće i ostalo od odijela, te poslje okupacije dođe jedan od onih Srbijanaca, neki Dimitrija, naročito da se Milici zahvali i donese joj kojekakovih darova, i bio je ovdje tri dana.

U proljeće 1874. godine počeli smo graditi novu crkvu i 1878. godine u proljeće predoše preko Drine ustaši te udariše na manastir Tavnu. Oni su prešli preko Drine na mjestu zvanom Kurjačica. Prešlo ih je tri čete po 180 ljudi. Dvojica su četovođa bili Srbijanci, a jednu je četu predvodio i Drvoo Risto Jejić iz sela Obudovca u gradačkom kotaru, koji je nekada bio harambaša po Bosni.

Ja sam istoga Ristu vidio, ali prije toga, možda, na deset godina, kad su ga Turci uhvatili i u Tuzlu svezana doveli. Koje godine, ne sjećam se. Bijaše čovek srednjeg rasta, poširok. Obiesili mu dugu pušku, sva u srebru, čivt mali pušaka i andžar, sve u srebru. A on vezan, te ga odavde spreme u Sarajevo. U Sarajevu bude osuđen doživotno u kaznionu u Vidin. Odatle kako je uteko i u Srbiju došo, ne znam.

ne treba vi da se ni o čem brinete. Ako što čujete, odmah meni dođite i javite. Moja su vrata otvorena u po dana, a i u pola noći. Ako nisam u konaku, ja sam u haremu. Odmah vičite, ja ću izaći među vas. Ja sam ovđe sedam i po godina, ja ovđe poznajem svakoga. Imamo dobrije i poštenije ljudi, a imamo i lola. Ništa se ne bojte. Kažite i kod kuća svojoj familiji da se ništa ne plaše, samo rahat budite u carskom zdravlju«.

Poslje toga mi izađosmo iz sobe i odosmo.

Kad ja dođo u magazu, Muharem-aga sjedi. Poče da me pita ćemo l' ići u selo. Ja mu kažem da nećemo.

U istoj sobi [na sastanku kod mutesarifa] bio je i Hivzibeg Đumišić Banjalučanin. On je bio ovđe major (binjbaša) od rezerve. Hadži Tosun-beg predložio je da se od nas hristijana oduzme oružje, pošto on nema povjerenja da ostanu ovde njihova djeca i žene među nama, a mi kao bajagi naoružani. Onda je njemu kazo mutesarif da se on ništa za to ne plaši, jer će on da jamči za varošane, pošto nijedan u varoši nema puške kapaklije (ostraguše). Ako imađe koji revolver i koji par pištolja, i andžar, drugo nema ništa. Tako se hadži Tosun-beg smirio i odmah je došo u svoj konak, izneo bajrak pred konak i pobio ga u zemlju, te pustio telala da viče po cijeloj Tuzli: ko god je Turčin, da se diže na vojsku i da ide u Bijeljeno, da se od dušmana brani carska zemlja. Njemu je govorio mutesarif da on ne mora ići, pošto je čovek star te ne može vojevat. On njemu odgovori: »Za cara i zemlju ja sam dužan ići pak i poginuti«. Skupe se kod njegova konaka pod bajrak svega 28 konjanika. Hadži Tosun-beg je poveo i momka sa sobom, nekog Uzeira Dizdarevića. Pošao je s njime i vrlo dobri i pošteni hadži Mustabeg Milun, i Osman Ponjavić i jošte kojekakije, svega 28, te noćili u Gornjoj Tuzli, a to je bilo u isti dan, 21. juna, u ponedeljak, kad je bila bitka u Bjeljeni.

U isto doba u konaku govorio je Hivzibeg da prvo treba ovđe u varoši što imađe vlaha isjeći, pak onda u Bijeljeno ići. Kad je on kao vojnik, Hivzibeg, tako šta izgovorio, morao je okružnik Mustafa-paša jedan telegraf šifriran u Bijeljeno komandaru Sali-paši poslati. Okolo pola dana ču se u čaršiji da se sprema Hivzibeg u Bijeljeno na vrat na nos s vojskom. I tako ođe Hivzibeg. Već u prvi mrak stigao je s vojskom u Lopare pod Majevicu. Odmah su naložili vatru da prave večeru. Nisu svi bili ni večerali, a stignu dve zaptije na konjima i donesu pismo od komandara Sali-paše da brže-bolje idu u Bijeljeno. Oni stignu sutradan, u utorak, pre pol dana u Bijeljeno.

Sutradan, u srijedu, trebalo je da nešto vojske ide u Raču da primi hranu za vojsku. Hivzibeg se istakne da će on da ide, pošto nije nikada cara poslužio. I tako on ođe sa svojim rezervistima, a i sa naših ovdašnjih 28 Turaka i hadži Tosun-begom. Kada su došli do Dvorova sela, odmah idući Rači iz Bijeljene izađe pred njih jedna baba Srpkinja i kaže im da lako neće moći do Rače doći: tolika je srpska vojska. Oni za to nisu marili. Poslije toga izađe neki ludi Maksim iz Dvorova, te zaviče: »A braćo, za krst časni!« a oni njega ondje ubiju i posjeku. Oni se upute dalje. Do na Raču ništa nije bilo. Kad dođu na Raču, ne dadu hrane preneti iz Slavonske Rače dok ne plate, a nije sva hrana ni došla. Bio je s njima Jovo Okanović, ćorav u jedno oko, liferanta Petrakije Petrovića zastupnik. Oni su sobom potjerali i kola konjska iz Bijeljene da hranu dovuku. Povrate se nazad, i dočekaju ih Srbi u selu Trnjacima

sproću Broca i tude se zametne boj. Vojska Hivzibegova sva popada u šančeve pokraj ceste sa obadve strane, a Hivzibeg je jašio na sivastom belom hatu posredi ceste, a za njim, opet na belom konju njegovu, jašio je trubač Hamza Hodžić Saletović iz sela Osoja, kotar Tuzla, koji jošte živi. Dobro ga znadem. Pripovjedao mi je da Hivzibeg samo komanduje »ateš« (paljba). Kroz kratko vreme pogine konj pod Hivzibegom, a Hivzibeg stjera Hamzu s konja te uzjaše na Hamzina konja, a Hamza pješe za konjskim repom udara u trubu »ateš«. Kad su prešli Bistrik rijeku, Hivzibeg pogine s konjem zajedno. Onde su mu digli bezi bijeljenski spomenik (turbe). Tako su mnogi izginuli, a pod hadži Tosun-begom poginuo je konj, hat doratast. I on je stjerao svoga momka Uzeira s konja. U kasno doba, pošto se smrklo, došli su u Bijeljeno, i tada je poginuo pošteni hadži Mustabeg Milun[8] i drugi, a Osman Ponjavić je dobio ranu u ruku i kuršum u debelo meso, koji je kasnije i u grob odneo. Omer Dizdarević nađen je ranjen. Od rezervista on je bio Tuzlak i čak je prenešen u Biograd u bolnicu, te se ondje izliječio i ovamo kasnije u Tuzlu došao.

Poslje toga razbojišta ovđe su se žestoko Turci uzbunili, osobito kad su čuli da je poginuo Hivzibeg i hadži Mustabeg Milun. Ovdje je bila i žena Hivzibegova, i veliki je plač bio kod kuće. Poslje toga došli su ovamo Tosun-beg i ostali, a i Osman Ponjavić došao je u kolima do u čaršiju, te je zatražio da ode do mutesarifa da mu koješta izgovori. Mutesarif je dozvolio da kod njega dođe, te ti njega dvojica Turaka vode među sobom kao mladu deveri, te s njime u konak pred mutesarifa, te ti ondje izgovori kako su osmanlije svi carski murtati, izdajnici, i da bi trebalo njih što god ih je na upravi smaknuti. Mutesarif njega sasluša i otpusti da ide kući i, ako hoće, da će on narediti da mu hirurg (džera) dolazi i da mu ranu liječi.

Kroz kratko vrijeme dođu iz Sarajeva četiri tabora vojske, alaj (regimenta), pješaci, sve Azijati. Vrlo krupni momci i dobra sprema. Ja nikada nisam vidio bolje turske vojske: kako momci, tako i sprema, i to je bila muazaf (aktivna) vojska. Pred njima Dželadin-paša, liva, to jest general-major. Onda sam slušao da je Dželadin-paša Poljak i da je bio pop dominikar, te otišao u Carigrad i primio islam. A čitao sam negdi da je bio u Poljskoj kod nekakva grofa vlastelina kao subaša naš otprilike. Od istoga Dželadin-paše sada se čuje u Carigradu mladoturk Enver-beg, njegov sin.

Kada dođe Dželadin, jednu noć prenoći vojska pod Gradinom na današnjem vojničkom vježbalištu i sutradan krenu za Bijeljeno. Sutra ujutru naš mutesarif i vječnici, i ja s njima kao vječnik, dođosmo rano, i vojska sva spremna. Načinili su od sebe grad, pak mi unutra kao u gradu, te sadašnji reis-ul-ulema Azabagić poče učiti dovu, a mi digosmo ruke nebu, pak vičemo »Amin«.[9]

---

[8] Hadži Mustabeg je punac hadži Reis-efendije Azabagića i Mujage Hadžiefendića. Nije imao muška djeteta.

[9] Kad neke godine Njena carska visost Stefanija dolazi u Tuzlu, bi dova u staroj džamiji. Sjele hodže uoko[lo] i uzele tespih od 999 zrna i uče, a mi vičemo »Amin«. Šemsibeg Tuzlić meni kaže: »Govori, Vlaše, amin«. Ja njemu velim: »Hoću, beg, govorio sam kad je Dželadin-paša dolazio i ide s namjerom da moju braću ubija, a ti sada vičeš »Amin«, a Vlahinja sjedi u fotelji u turskoj džamiji! Govoriću drage volje, zadovoljno«.

Kad se dova (molitva) svrši, onda vojska krenu, a mi u varoš svaki svojoj kući. Onda je odavde mnogo svijeta našeg, seljaka, kao komora otpratilo Dželadin-pašu i vojničke stvari nosili. U istim komordžijama bio je moj kmet, sada pokojni, Nikola Dugonjić i Majo Jovanović i neki katolik Iljka Šibonjić, svi iz sela Dragunje, kotar Tuzla. Putujući kroz planinu Udrigovo put Bijeljene, onda Iljka hvata rukom jednog vojnika i govori mu: »Efendija, ova je naša muka i patnja sve sa ovih Srbova«, i tako nekoliko puta povtoravajući. A Nikola će njemu: »Šuti, Šokče, ako te jednoč udarim ovim jednim panjem, puknuće ti glava«. Vojnik ne razume ništa što Iljka govori: Azijat ne zna srpski. Pošto dođu u Bijeljeno, otovare konje kod kasarne, i ajde unutra, u čaršiju, da kupe ljeba. U povratku iz čaršije sretnu turske mlade momčadi. Dok će jedno tursko momče, vidivši Iljku visoka a dugačka vrata, reći: »Dobra vrata za sablje u ovoga Vlaha, da mi ga je posjeći«. A Iljka zajauka i veli Nikoli: »Ajde, brate, da idemo do kasarne, onde smo najmirniji«. A njemu će Nikola: »Ne boj se, Šokče, neće ti ništa biti«. U tome dođu do kasarne.

Sutradan, na sami Prokopov dan rano, krene vojska Drini Starači i ponesu na konjskim kolima opletene koševe u koje se sipaju kukuruzi u klipu, i to radi grudobrana, da ih napune sa zemljom i da se za iste zaklone. Započe pucati i žestoko puca sa obadve strane. Kad srpska šrapnela leti ispreko Drine, odmah asker turski povija komordžijama glavu zemlji, kad na zemlju padne i rasprsne se da ne bi koga ranilo i ubilo. Jednome komordžiji odbi malo nosa, a Iljka zapomaga: »Uj, draga Gospo, šta baš more biti, nisam ponio samrtne svijeće od kuće«, a Nikola će njemu: »Vjeru ti tvoju, ko će ti je palit i da si ponio? Vidiš đe odonud ispreko Drine pale svijeće«. Majo Nikoli šapće: »Ne boj se, brate Nikola, ako bog da, dobro će biti, jer preko Drine dobro puca i gađa. Ja sam, veli, bio 1858. godine, kad je bila Protina buna u Posavini; nije ovako žestoko pucalo«.

Taj dan bude razbojište. Niko ništa nije dobio, osim što je bilo sa obadve strane i mrtvije i ranjenije, te tako bude gotovo. Isti dan kad je pucalo, ja sam uzeo ženu i Mihaila svoga te otišo u Lipik i u Daruvar preko Brčkoga. Mustafa-paša veli mi: »Ti si se prepo, pa zato odlaziš«, a njemu upravo lažem i ko velim da se nisam prepao. Što sam imao novaca, sve sam u zlato pretvorio i sobom poneo, tevter, moju veresiju što imadem primati, prepiso, samo svote, i tako robu u magazi, te sam sve uza se poneo. Dao sam Soki, mojoj maćehi, 100 dukata u zlatu da imade kod sebe da ih čuva dok se ja ne povratim, a Jevti Jovanoviću, momu slugi, kazao sam da nikome ne sme dati na veresiju. Ako što mogne naplatiti, neka naplaćuje. Isti dan kad sam došo navrh Majevice, onde nađem jedno stotinu vojnika bašibozuka i njihovoga juzbašu kako čuvaju kao neka straža. Kako je običaj da se konji odmore kada na brijeg izađu, i ja izađem, te mi juzbaša dadne kafu. Odatle tako se čuje top. Moglo se je brojiti kad koji pukne. Kad se malo odmorismo, odmah posjedasmo u kola te u Brčki, i ja odmah potpišem kod g. konzula pasoš i pređem preko Save te u Rajevu Selu dočekam uvečer paraplov i krenem u Slavonsku Gradišku. Odatle nađem kola, te u Lipiku ostanem 15 dana, a onda iz Lipika odem u Daruvar i u Daruvaru ostanem dva mjeseca. Pogodim ručak na mene, ženu i dijete dnevno 2 krune bez ljeba, a upo-

znam se sa Jovanom Dragičevićem, trgovcem, te od njega kupim brašna crnog za ljeba, a belog za kafe, te mi njegova služavka umesi i ispeče. Mleka moja flaša od Rojičera deset krajcera, te žena kuva kafu u sobi na špiritusu. Sobu sam plaćo 3 krune, jer sam počeo štedit u misli da kući ne idem dok se ovamo sve ne razbistri, a ja za večeru i žena putera, belu kafu i ljeba, pak dosta.

U isto doba bilo je mlogo našega svijeta od Banje Luke, od Prijedora, od Bihaća, i to mlogo seljaka. Oni su dobijali od austro-ugarske države po deset krajcera na glavu — malo, veliko, žensko, muško, staro i nejako, i bili su razmešteni po selima. U selu Okučanima bila je suviše škola od djece prebeglije, i bilo ih je od 400 đaka, a učio ih je neki pop Dojić. Dolazili su nedeljno jedanput i dizali novce. Vidio sam jednoč na sami Krstovdan i jednog popa đe je pomešo noge u prašini, te sa svojim seljacima sjedi u verandi pred hotelom. Ja pak, kako znadem crkveno pjenije, išao sam u crkvu uvečer i ujutru i pjevo sam za pjevnicom. Bijaše pop proto Teodor Solarić. Dođe iz manastira Kovilja u Šajkaškom bataljonu arhimandrit Kiprijan Stanulović te se je onde kupo i dolazio je u crkvu, a također odlazio je kod prote na ručak, pošto dođu u hotel na pivo te ga proto pozove na ručak. Taj isti dan, na 14. septembra, dođem ja sa ženom i djetetom u hotel da ručamo krastavica kiselije, ljeba i piva, a moj g. arhimandrit Kipra jede supu i govedinu, a njegov u Hristu brat u verandi seo u prašinu sa svojim seljacima i jede suv ljebac.

Onde sam se upoznao sa mlogima, a osobito sa g. Isidorom Dobrovićem, sa njegovom gospođom (koja je već lani umrla), sa njegovim tastom Milošem Rajinovićem (koji je davno preminuo). Tu sam ja ostao oko devet nedelja i naposljetku dođem do Slavonskog Broda, do g. Mihaila Tasovca, jer pri mome polasku čitam u Daruvaru: u »Zastavi« piše kako su Turci napustili Bijeljenu i otišli u Tuzlu, a Srbijanci zauzeli Bijeljenu. U Brodu ostanem dva dana i onda krenem u Rajevo Selo te u Rajevu Selu noćim i dobavim pokojnog Luku Mitrovića iz Brčkoga i raspitam ga o svemu šta ima i šta nema. Odatle s Lukom, sjedavši u kola, dođem u Brčki i odmah krenem kući. Za svo to vreme nisam više od 300 forinti potrošio. Poslje nisam bio ni deset dana kod kuće i povedem Mihaila u školu u Vinkovce da uči gimnaziju, a ja odo u Beč da kupim robe.

Poslje kad sam se kući vratio, nema ništa, unekoliko se umirilo. Dželadin-paša sa Bijeljene otišo na Crnu Goru i onde je poginuo. A tako isto otišo je i Sali-paša na Crnu Goru i poginuo.

Da vam pričam od Sali-paše! Kad je otišo iz Bijeljene, kojim putom, ne znam. Zakonačio je niže Gračanice kod sela Tekućice, a slučajno seljaci su popravljali cestu. On će da zapita seljake odakle su. Oni kažu da su iz Tekućice. On ih pita dalje: »Imade li u vašem selu kakav Jakim Đuro?« — »Imade«. — »Idite u selo pak odmah zovnite ga neka dođe«. Odu po Jakšu i dovedu ga. Paša njega pod čador, i to sama. »Odakle si ti?« — »Iz toga sela«. — »Kako se zoveš?« — »Tako i tako«. — »Jesi li ti gdi god, kad si bio mlad, išo?« Jakša veli da je bio u Biogradu. »Šta si radio?« — »Bio sam prvo u školi pak sam poslje služio«. — »A kad si bio u školi, je li ti u pameti kaki Sava da je s tobom učio?« Jakša veli da jest. »Pak šta je bilo poslje s toga Save?« Veli: »Nekuda ga je nestalo,

a kud je otišo, ja ne znam«. — »E kad ne znaš, veli mu paša, ja sam oni Sava, ali neka znadeš, to sada tebi ovde kažem, a drugom nikom, i slučajno ako ja čujem i od koga da si ti mene prokazo, neka znadeš — ja ću tebe smaći pak kako bilo«. Paša izvadi 4 dukata u zlatu te mu ih dade da što djeci kupi i sutra ujutru krene dalje, put Crne Gore.

Srpska vojska zadržala se niže Bijeljene i ušančila se. Jedne noći, pošto je bilo sa Srbijom primirje i mir, ona se povuče preko Drine[10] i sa njom što god je bilo svijeta dolje, niže Bijeljene — muško, žensko, malo, veliko, staro i nejako — sve to prebježe u Srbiju. A naši Turci dugo su se mislili jesu li prešli Srbijanci ili nisu. Kad su se tvrdo uvjerili, onda su već počeli raditi i na Raču odlaziti. Kada su viđeli utvrđenja koja je srpska vojska napravila, čudili su se i govorili da se ne bi mogla ona utvrđenja osvojiti. Naročito su išli turski oficiri od erćani arba (štaba) i oni su se čudili kako je to izrađeno i utvrđeno.

U isto vreme prešli su sa srpskom vojskom i seljaci, svi oni ispod Bijeljene, a tako i ostali, okolo šezdeset hiljada duša, te su onda bezi bijeljenski skočili i čuvali njihove kuće i ostale zgrade da ih ne bi kojekaki lopovi popalili.

U isto doba kad su Srbi prešli na Bijeljeno 21. juna, onda su neke čete prošle mimo Bijeljeno i tukli se kod Bogutova Sela, kod Zabrđa i na Obarskoj. Kod Zabrđa i Bogutova Sela imade brdo Nijemac, i tude su Srbi došli. Meni su pripovjedali koji su bili u bitki: njih su na Nijemcu bili bašibozuci tako opkolili da su bili u velikoj opasnosti, a vojska, redovna, nije blagovremeno iz Bijeljene došla. Noć ih je spasla, te su ih seljaci sve rijekom Janjom kroz vodu proveli dok su ih pod Bijeljeno onoj drugoj vojski pridružili. Tako su mi kazivali da su bez ikakova reda pucali samo vatru, a Turci viču: »Polako, Vlaho, polako, nisi na kolima dovuko, već na ledima doneo«. To mi je kazivo pokojni Đoko Radosavljević, rodom iz Divoša u Srijemu, i pokojni Ilija H. Petrović, rodom iz Modriče, koji je ovđe bio predstojnik i pomoćnik mutesarifov pre 8 godina. Poginuo je na Obarskoj Mićo Čavka, trgovac iz Bijeljene, i glavu su mu odsjekli i na kolac poboli te doneli u Bijeljeno.

U isto doba, 21. juna, kad je bila bitka, u Bijeljeno došli su nekakvi lopovi i onde u varoš, kući pokojnog Todora Katića, starog trgovca, i tražili novaca, te su ga svega na komade isjekli. Sutradan stari proto Dimitrija Marković sa nekoliko ljudi sarane ga u njegovoj bašči pod jabukom.

U to doba udare Turci pljačkat po selima goveda, krmke, ovce i sve što su našli, kao i pokućanstvo. To je trajalo do zime i do Božića. U Bijeljenu bila je oka mesa goveđeg 2 krajcara, a u nas ovde bila je oka groš onoga ljeta. Neki su čak i trgovali sa tim malom — kao goveda, konji i krmci. Krmci su gonjeni preko Save. Tu je bilo mnogo govedi i bijeljenski trgovci po selima, sve je to otišlo. Pokojnog Joce i Steve Panića razvučeno je u to vreme oko 700 000 pečene cigle i oko 150 000 crepa — iz njegove njive Rastuše, a također i šumu su im Rastušu isjekli. Joco je pobjego u Sremsku Mitrovicu, a Stevo sa ženom i djecom u Šabac. Po-

[10] U vreme primirja oni ustaši što su ovamo s manastira dovedeni odmah biše pušteni i odoše u Srbiju gdi je koji hteo, a to bi u razmenu sa Turcima iz Srbije.

kojni Simo Čavka prebego je sa svojom i Mićinom ženom i decom u Šabac. Kud je cigla i crep Panića otišao, ne treba kazivati.

U proljeće 1877. godine počnu se seljaci vraćati iz Srbije. Oni su svi bili u blizini Drine razmješteni po selima i pri povratku nisu im dali mirno prelaziti, osobito turski korduni, te se oni, valjda, pritužili u Biogradu Srpskoj vladi, a Srpska vlada, sigurno, u Carigrad, te ti dođe ovđe iz Sarajeva emernama (nalog) da dvojica članova iz Idaremedžlisa idu u Bijeljeno: jedan od muslimana, jedan od hristijana. Narediše hadži-Hašim-agu Mutevelića i mene, dan 25 groša, to jest 5 kruna. Mi se spremimo na našim konjima u početku mjeseca aprila, te u Bijeljeno.

Čim smo došli u Bijeljeno, prijavismo se sa pismom mutesarifovim kajmekamu (predstojniku) i odmah kajmekam naredi jošte 1 kola, a već kola odlazila jedna sa dvojicom Bjeljenaca — hadžija Imamović i pokojni Đorđija Jeremić. Mi svako jutro rano pred konak, kotarsku oblast, pak na Raču, i to na drinsku skelu, te kad mi dođemo, onda skela počne voziti, i to traje do uveče, otprilike do 5 sati, to jest kako mi možemo stići u Bijeljeno na konak.

Bili smo tamo 26 dana, i kroz to vreme okolo 40 000 duša je prešlo. U tome mi se vratimo u Tuzlu. A konto smo dobili nešto novaca, a rest kad smo se vratili.

Seljaci koji su bili u Srbiji svaki je sjeo u svoju kuću. Kuće i ostale zgrade ostale su im nepovređene.

U istoj godini dođe meni orden medžedije, peti stepen, sa beratom, a tako u tom vremenu dođe mlogima po Bosni i Hercegovini. Ovđe je došlo meni i nekom fratru fra Augustinu Sliškoviću. U jedan dan pred vijećem i činovnicima u Okružnoj oblasti prikopčo je mutesarif nama obadvojici na prsa, veleći da u carskom zdravlju dugo godina nosimo. Ujedno kaza nam da moramo, kad bude dan rođenja i dan stupanja na presto sultana, nositi i kad bude naš kakovi veliki praznik. U slučaju nužde i potrebe možemo tražiti od sultana potporu.

Poslje toga otišo je mutesarif Mustafa-paša u Mostar za hercegovačkog mutesarifa, a nama dođe za mutesarifa neki Mujidin-paša što je pre nekoliko godina ovđe bio.

U proljeće 1877. godine, kada zarati Rusija sa Turskom, onda ponovo stupi u akciju i Srbija, Vlaška i Crna Gora, te to tako traja, kao što znate, do Berlinskog kongresa. U vrijeme ratovanja ko god je bio pravoslavne vjere Turcima je bio kriv. Pošto dobi mandat Austrija da okupira Bosnu i Hercegovinu, onda ko god je bio rimokatolik, Turcima je bio kriv.

AUSTRIJSKI VICEKONZULAT U TUZLI

Ovđe je najprije došo 1853. godine austrijski vicekonzul Maričić, Dalmatinac ili Ličanin, te je bio do 1858 godine. Onda je on otišo, a na njegovo mjesto došo je Nikola Omčikus, Srbin, rodom iz Udbine grada, Ličanin, i bio je ovđe jedanaest godina. Stajao je u kući Mije Cvjetića iz Brčkoga u Pavkuši ulici (Kajzershaim gase), gdi je danas kuća Jove i hadži-Laze Markovića. Tu je živio tri godine. Utome se dogodi vatra baš

u njegovoj kući, i ona sama izgori sva do temelja. Turci i paša mutesarif jedva su ga izvukli, i to na sokak sa gornjega boja, kroz prozor, pošto su već basamaci izgorcli. On neće da izađe iz kuće, nego viče: »Ako ste moj sanduk sa spisima izvadili, ja ću izaći, ako niste, ja volim ostat u kući da izgorim«. Poslje toga uselio se u kuću Miće Stokanovića, gdi je danas Pere Stokanovića bašča, pošto je kuća bila od strane varoši. Tu je bio neko vreme. Poslje toga useli se u Krsmanovića han, gdi je sada gol plac, do kuće Ane Kovačevičke na ćošku. Odatle preseli se u Brčki, i tu je dočeko okupaciju 1878. godine. Pred okupaciju na nekoliko dana došo je na konju iz Brčkoga sa jednim zaptijom Arapom (Negrom) i doneo proklamacije kako će preći austro-ugarska vojska u Bosnu. Došav u Tuzlu, odmah kod malte počeo je bacati putem proklamacije u sva tri jezika i pisma: ćirilicom, latinicom i turski. Otišo je pravo mutesarifu u konak i zvanično mu saopštio da dolazi vojska. Moguće da se nije zadržao pola sata, i odma je otišo u Brčki, dakle za jedan dan i došao i otišao.

Kad je Capari od Tuzle reteriro, on je sve u Brčkom sjedio, te kad je došla vojska u Rajevo Selo, on je onda još bio u Brčkom. Jedan dan dođe kod njega Mehmed-beg Čemerlija, predstojnik, Sarajlija, i ceo Medžlis, i sa njima Tošo Kojdić, pravoslavni, i Božo Cvjetić, katolik, te mu kažu kako su došli resmen (zvanično) da mu guvore da on javi prijeko, preko Save, da vojska ne prelazi dok oni dobiju iz Carigrada izvješće da će vojska preći. On njima odgovori: »Treba da ste vi, ljudi, pametni, vojska će naša preći. A vidite Savu, sva će ona napuniti se soldatima pak će živi preko mrtvije prelaziti, i opet će preći. Ako ste pametni, ajte pak budite mirni i svaki svoga posla gledajte«. Odatle se dignu i pođu. Ali će ti Mujaga Sučut, član Medžlisa, njemu: »Gospodine, tebi je dobro poznato da smo mi u velikom prijateljstvu sa engleskom kraljicom, m smo i njoj pisali za ovaj prelazak vaše vojske da se obustavi«. On će onda Mujagi: »Znadeš, Mujaga, što bi ja tebi reko? Ti star, a i kraljica je stara. Najbolje će biti da ti njoj zalupaš, pak će onda sve biti u redu«. Poslje toga oni odmah odu.

Nije prošlo pola sata, dođe pismo od prestojnika da oni nisu sigurn za njegov i njegove porodice život, nego da ide preko Save. Utome on njima odgovori: »Drage volje, samo stvari napolje carske i moje i ja ću odmah ići, a drukše neću«. Utome oni doteraju jednu prostu lađu i dovedu amale, te sve stvari iz kuće potrpaju u lađu i naposljetku kravu i tele. Ništa nije ostalo, a konzul sa svojom porodicom i ostalim osobljem pređe na monitoru preko Save u Rajevo Selo. Onda su plovili po Savi dva monitora (Lajta i Marmaroš). Kada u vodu se zagnjure, osim odžak drugo ništa se ne vidi. Oni su koje sa monitora a koje iz Preka topovima zapalili na više mjesta Brčki.

Prešli su Savu sproću Rajeva Sela na Plazulji u našu stranu i odma su ih Turci dočekali iz pušaka i onđe se žestoko potukli. Kad je vojska pošla dalje Brčkom sproću Mujezinova broda, i tu su se potukli. Ond je poginuo Murad-aga Topalović Brčanin, binjbaša bašibozučki. Tamo s Švabe podigli spomenik. Kad su zauzeli Brčki, prvi je uletio u konak gdi je sada kotarski predstojnik, Petar Miškov, rodom iz Šajkaškog bata liona, mjesta Kovilja, obrlajtnant, i izvjesio carsku zastavu crno-žutu ali se to prepisalo u zaslugu majoru Ivanu Tomičiću. Poslje su dali vo

nicima tri sata da mogu pljačkati u čaršiji te su udarili i pljačkali ne samo vojnici nego i ostali brčanski lopovi. Onda su ranili Mađari pokojnog Vuka Elakovića u magazi, pošto mu je bila kuća za magazom, te on, kad su mu magazu obili, nije dao pljačkati. Kad je austrijska vojska zauzela Brčki, onda su streljali Hadži-hafiza Mulamehmedovića, koji je bio jedan od najpametnijih Turaka u okružju, najveći u okružju dušmanin krstu i zlikovac.

Ovđe kad je došla vojska iz Brčkoga u onim velikim furvezerskim kolima, bilo je, osim robe trgovačke, i kućnije stvari i odijela dosta što su ovđe soldati prodavali. Konzul čim je prešo na onu stranu Save, odmah su Turci posjekli onu banderu na kojoj je on vješo zastavu.

Po zauzeću Brčkoga, konzul odmah je došo i namovo se smjestio u istu kuću gdi je i bio. To je kuća bila braće Krsmanovića. On je stajao u istoj kući besplatno toliko godina. Danas je ta kuća Srpske crkvene općine: poklonio je Ljubomir Krsmanović, koji se u istoj kući rodio.

Konzul nadao se da bude ovđe premješćen kao neki upravitelj okružja, ali nije bio, nego je više od godine još'e u Brčkom ostao. Otišo je u Beč, molio audijenciju kod Njegovoga veličanstva. Kada je izašo pred cara, kazo je da je služio 63 godine, i car mu je podijelio porodično viteštvo od Udbine grada, pošto je iz onih krajeva rodom bio (ovđe je u Tuzli kod jedne regimente bio njegov sin Vladimir obrlajtnant). Kad je otišo u penziju, nastanio se u Zagrebu i tamo je već i umro, ali prvo je umrla mu žena Karolina, pak on kasnije, u velikoj starosti, ali dobra zdravlja

ŽIVKOVA BOLEST I LEČENJE 1862. HADŽI LAZAR JOVANOVIĆ

Prvi put odveo me je otac sa amidžom Jovanom u Sarajevo 1857. godine u mjesecu avgustu. Poslje toga vodio me je često amidža Milovan, očev brat. Odlazili smo u svako doba godine.

Godine 1862. poslje Božića odem sa amidžom u Sarajevo i odsjednemo u Đulaginom hanu. Kako je bilo mnogo trgovaca (musafira), dade nam za robu aga jednu golemu sobu na gornjem boju. Prozori polupani, te kad bi vrijeme da se roba pakuje, meni amidža kaže: »Valja tebi noćas sa Tomom robu slagati i njemu pomagati«. Te ja sa Tomom u odaju; ja dovaćaj stvari, a Tomo pakuje. Ja se dobro oznojim i umorim i hteo bi da idem u odaju kod amidže da spavam, ali ne smijem, može me psovati. Stari majstor Tomo meni reče da onde legnem i ja lego na spakovane denjke, a Tomo mene pokrije mokrijem ćebetom. Istina, nisu bila ćebeta baš mokra, nego su bila vlažna da se, kad se prodaju, čine teža. Kad sam se ja probudio, a ja vas uvaćen. Taj dan robu odnesoše kiridžije u Tuzlu, a mi ćemo poslje robe drugi dan. Kad sutradan, ja ne mogu da uzjašem na konja, te me seizi digoše. Putem kad oću da odjašem, moram stati uz konja da se malo protegnem, pak tek poslje da konja povedem nizbrdo, a kad oću da uzjašem, moram zavest konja pod brdo pak onda uzjašiti. Dođemo kući. Jedan dan izašo sam u čaršiju, a poslje kod kuće dva mjeseca lezi za peći na jednom astalu (nije bilo kreveta), a momak Stevo pod astalom, pak kad oću da se dignem i napolje izađem, Stevo me diže

i ispod pazuha drži i napolje vodi. Ujutru, kad se dignem, svi su prsti u ruku otečeni i do deset sati otok traje, te ga poslje nestane.

U aprilu istog proljeće pošlje me otac u Zvornik da me pregleda doktor vojnički Mehmed Said-efendija, major u rangu, te mi on preporuči neku mast da se mažem i nekakove pilule da jedem gvozdene i svako jutro pola sata od kuće da izjašem konja, a pola sata dokle se vratim, i tako će proći, on se nada. Ja sam to upotrebljavo, i zaista onog otoka nestalo mi je i bilo mi je bolje.

U isto doba pobolje se ovđe Rašid-hanuma, šćer Tuzle paše, koja se nije nikada udavala. Ona dobavi hadži-Lazara, njihova starog doktora iz Užica. Šta je uzrok bio da je iz Tuzle otišo poslje Omer-paše u Užice, nije mi niko znao kazati. Dođe hadži-Lazar na konju s momkom te ga otac zovnu da mene pregleda. Hadži-Lazar kaže: »Ovo je dijete prezeblo i kosti su mu uvatile se, nego bolest je skorašnja a dijete je mlado, more se izlječiti. Naći ćeš, veli, jednu opančarsku kacu što se kože kisele. Ona je pri dnu uska, a u vrhu široka, te ćeš u nju napuniti slane vode iz bunara, pak ćemo nasut trine, i neka dijete u vodu uđe i pola sata, ali u vrućoj vodi kako more trpiti, na stolu sjedi i da ga voda uvati do vrata, i to izjutra kad sunce izađe. Pak kad iz vode izađe, daću neko maslo da ga namažete svuda po tijelu i da leži jedan sat, pak kad se digne, onda neka se obuče i neka oda pomalo. Ako ja vidim da bi trebalo da metnem soli cjelice, ja ću metnuti, a i sumpora. I u jednoj vodi na dan dva puta da se kupa i tako četrdeset dana nek se okupa osamdeset puta. Još ću mu dati neke gvozdene apove (pilule) neka jede i nadam se da će, ako bog da, proći«. A moj otac kaže njemu: »Znaš li ti, hadžija, što drugo? Da ja moga dorata zatvorim u tu sol i sumpor, crko bi za pola sata a neželi ovako dijete slabo«. »Ja, veli, gazda, ne znam ništa drugo«. — »E, ako ne znaš, evo ti baš dukat u zlatu, nek nije džaba što si došo«. A Rašid-hanuma dala mu je stotinu dukata što je došo, ali joj nije pomogo, jer je već bila dobila sušicu. I tako hadži-Lazar ode, a ja pak ozdravi. Ali, danas, pod starost, patim. Noge me bole, jedva odam. Financ-ministar nije u stanju da me u kupalište spremi, nego sam uvjeren da će ilovača vremenom izlečiti me: ona liječi svaku bolest.

OBNOVA MANASTIRA PAPRAĆE

1870. godine osvećenje Manastira Papraće na Veliko gospojino (Uspenije). Nju je osvetio g. vladika Dionisije, onda bivši dabro-bosanski mitropolit. Svijeta je bilo vrlo mlogo. Sjećate li se one pjesme narodne kad je Miloš Obilić bio u Karavlaškoj te kupio arače od strane cara Lazara, pak se falio pred vlaškom gospodom: »Da vidite Papraću veliku, pod visokom gorom Borogovom, kakova je i kolika li je! Da vidite, pak da se divite, zadužbinu Vukana župana«. Eno i danas na brdu kuća bega borogovskije, a oni su u crkvi zatvarali goveda i ostalu stoku, a iz zidina poniklo je drveće, čitava šuma. Unutra, u crkvi, u đubretu, nađena je časna trapeza, ali Dionisije nije dao da se ona metne, jer je bila odbijena na jednom uglu. Ali majstori su tako onaj komadić užljebili da se nije moglo gotovo poznati, i ona je ostala u oltaru, a metnuta je druga, nova. Ja sam tada bio o osvećenju. Kiša je tako ljevala da nismo mogli nikako

spavati, a nije bilo ni mjesta: toliko je svijeta bilo. Dionisije dobavio je iz Zvornika nekoliko vojničkije čadora, i onde su ih razapeli zbog kiše da se svijet može skloniti. I tako je bilo osvećenje. Iz Sarajeva je sama došla hadži-Staka Skenderova, nekadašnja učiteljica, što je držala neku višu žensku školu, i ona je poslje crkvenoga osvećenja rezala na parčiće onu košulju u kojoj je Dionisije crkvu osvetio i svijetu prodavala, a novac dala je u crkvu. I ja od iste košulje, preko prsa što se je Dionisije ukrstio, imadem i danas jedan komad, ako imade kakova korist.

PUTOVANJE U BEČ 1867.

Dakle, kolera je već prošla, i to sve ukratko. Iste godine, 1866, umre moj otac 13. decembra, u srijedu poslje akšama do 1 sahat a la turka. Ostade Vaso od 6 godina malešan, a kadija mene za vrat: daj da se imanje sve prepiše, te udri prepisuj. Na polovicu imetka morala se platiti pristojba 2 1/2%, a polovica otpada amidži Milovanu, jer na njegovu polovicu nije se uzela nikakova pristojba. Poslje toga, 1869. godine, ja se sa amidžom Milovanom podijelim. Na 1. marta budemo već podjeljeni. Kako smo se podjelili, to bog i on znadu šta je sakrio kroz tri godine, a suviše šta je radio kroz tolike godine dok je još otac bio živ. Ja vjerujem da imade neko više suštestvo, jedan mašinista što upravlja ovom grdnom mašinom, to jest ovim svijetom, koji vedri i oblači, i to je taj bog. Ne ostaje nikom on dužan, nego mu se dug plaća, što veli turska poslovica: »etme bulma« (ne čini da ne nađeš). Danas od mog amidže nigdi ništa. A tako sam zapamtio u cijeloj našoj Tuzli, a i u okružju kod nas sviju, kako kod Srba, tako i kod katolika i kod muslimana, đe god je šta bilo, onako mu se i vratilo, njemu ili njegovoj djeci.

Kao što reko, ja sam se oženio 1864. godine, 9. februara, i nikome ne bi odobrio da se mlad u 21. godini ženi, nego između 24. do 36. godine, a ako bude prešo 36. godinu, onda ne treba da se ženi nikako. U mene se rodi moj sin Mihailo 7. februara 1865. godine, i žena ozebe kod porođaja. Onda nije ovđe bilo doktora niti sam mogo što činiti. Otac bješe živ. Pošto otac umrije 1866. godine, 13. decembra, ja 1867. godine uzeh ženu u junu mjesecu te s njome u Brčki. Iz Brčkoga preko Save s kolima u Vukovar, iz Vukovara s lađom u Budapestu, iz Pešte železnicom u Beč, u hotel Bijeli kurjak. Od Pešte ovamo nigdi nije bilo železnice, te se obratim pokojnom Peri Hadžiristiću i on mi posla doktora Zavišića, njegovog kućnjeg lječnika, te on pregleda i mene i ženu i kaza da će on javiti doktoru Škodi i doktoru Lumpu. To su u ono doba bili glasoviti profesori od prsa i od ženskih bolesti. I oni dođoše u hotel, svaki u svome fijakeru, a ja njima duplu vizitu kao što je dr. Zavišić kazo. Profesor Škoda reče da njoj ništa ne fali, nego, evo, došo je njegov kolega, neka je on dalje pregleda, a meni reče da mi fali jedan milion forinti, i ništa drugo. Pošto profesor Lumpe nju pregleda, odmah reče da joj nešto fali, ali da moram naći jednu babicu, i to koja znade srpski i njemački, i svaki dan pre podne i poslje podne da kod njega odlazi u kuću. Te i to sve udesismo. Onda pre podne za kola ainšpener pre podne — 1 forinta, a poslje podne po forintu, babici isto tako pre i poslje podne po forintu,

a profesoru 5 forinti pre i poslje podne. Dvanaesti dan donesoše pisme da se mora ići u kupalište »Pirovat«, sa fijakerom 6 sati od Beča daleko. Te ti ja tamo i babicu povedem radi jezika, a plaća svaki dan dva forinta i košta moja. Kad tamo dođosmo — jedno švapsko selo, i sve same ženske, nikoga od muških nema [osim] dva doktora, direktor i apotekar te se tamo prijavismo. Odmah traži kvartir, a meni rekoše da se ja moram vratiti u Beč, da ne mogu ostati onđe. Doktor, jedan žućov, izjutra prvo pojede jedan dobar rozbrat, pak u 10 sati pije bijelu kafu. Ja kažem babici »Kaži doktoru da i ja ostanem ovđe, jer meni se čini da ovđe imade ženski zdravije, pa je njemu mlogo sve«, a on se smije — tako je ovde kupatilo samo za ženske. Platim nekakovu kur-taksu za njih dve: 8 forinti i muziku: 8 forinti. Ja se pakujem te odem nazad u Beč, a njih ostavim u jednoj privatnoj kući u maloj sobici sa jednim krevetom i kanabetom: 3 forinte dan i noć i posluga samo voda, ostalo sve moje doduše, i njihove stvari u sobi. Ja dođem u Beč te se iselim iz hotela i pređem kod babičina zeta, pokojnog Đoke Cvjetkoviča Garibarde, i platim samo krevet 50 novčića, te sam opet katkad išo u Pirovat, ali nisam nikad bio 24 sahata, jer nije dozvoljeno.

U tom dobu ja stanujući u Beču šest neđelja, dođe u goste sultan Aziz našemu sadašnjem caru Francu Josifu i sa sultanom njegova dva sinovca sultan Murat i sultan Abdul Hamid i njegov sin od 11 godina Jusuf Izedin-efendija, i ostala svita, okolo četrdeset. Mi smo, sultanovi podanici, dobili dozvolu da možemo stati na peronu, a ostalom svijetu zabranjeno je. Sultan je došo u subotu ujutru okolo devet sati. Kad bi pred dolazak njegov, izađe iz onih soba što su na kolodvorskoj stanici Njegovo veličanstvo Franc Josif pre na deset minuta nego što će da dođe voz iz Pariza sa sultanom. Odmah zasvira muzika carsku himnu, a kad voz dođe i stade, vrata se otvoriše i Franc Josif pruži desnu ruku, a sultan iz kupea desnu ruku, a ljevom rukom uze sultana Franc Josif ispod ramena te siđe dolje na zemlju. A sva je stanica dekorisana somotom i cvijećem. Čim sultan stade nogom na zemlju, odmah muzika zasvira njegov marš, i tako naporedo, sultan desno, a Franc Josif ljevo, odoše do muzike i do vojske, jer je vojska pored šina izvan kolodvora daleko u paradi stajala, te se odmah vratiše i odoše u sobu. Mi smo bili uparađeni do same sobe unutra gdi voz dolazi, ali ja sam izišo iz reda i gledao kad su oni otišli do vojske, te poslje opet na svoje miesto stao. Za sultanom ide Fuad-paša, ministar spoljnih poslova, a za carem ide ministar Bajist, a pred njima sultanovo dijete od 11 godina. Tako njih dvojica i dijete odoše u sobu, a ministri ostadoše u predsoblju jedno pet minuta. Poslje toga car Franc Josif otvori vrata i sa dva prsta uzva i njih dvojicu ministara i otprilike ostali su njih četvorica jedno deset minuta sa djetetom zajedno. Poslje izađosmo napolje, a i oni izađoše te sjedoše u fijaker, sultan i Franc Josef, a dijete sultanovo metnuli sproću njega. Upregnuto šest bijeli konja kao da ih je ruka čovječija pravila: svi bijeli kao papir, a svi jednaki. U ostalim fijakerima posjedaše ostali velikaši turski i austrijski. U nekim šest konja, ali raznovrsne farbe, u nekima četiri konja, i odoše u Šenbrun.

Od stanice do Šenbruna bila je uparađena vojska, i to sve konjica. U isto doba kad je sultan došo u Beč bila je žalost u carskom dvoru za

pokojnim Maksimilijanom, pa i sultan nije okrom jednog ordena imao na prsima, a car Franc Josif nosio je na ljevoj ruci crni šerit.

Poslje [dočeka sultanova na stanici] ja odem na svoj kvartir i svratim u grčku kafanu na Flajšmarktu, i onđe vidim pokojnog Lazara Stokanovića: došo ono jutro iz Trsta ... (Dalje sleduje opis svečanosti povodom sultanova boravka u Beču i Živkovo učešće u njima).

Poslje šest nedelja dovedem moju ženu iz kupališta u Beč, te onda ajde profesoru nanovo da se pregleda. Kazaše da Lumpe nije u Beču; negdi je otišo u Češku, da pregleda Njeno veličanstvo caricu Jelisavu, a moju ženu pregleda nekakav profesor Braun, i kazo joj da je dobro i da je ono nešto otklonjeno što je bilo započelo da bude, te ti ja pakujem se i dođem nazad kući i donesem 7 dukata. Ono ostalo sve je otišlo. Bog da prosti oca koji je steko! Doduše, nisam nigde potrošio uludo, a gdi god je trebalo vizite platit, platio sam koliko je trebalo.

PRAVOSLAVNA CRKVA, CRKVENA OPŠTINA, MITROPOLITI

Za vrijeme Tuzle paše, prije vladike Agatangela bio je ovđe vladika Ćirilo i bio je šepav. Odavde je premješten u Edrenu, a na njegovo mjesto došao Agatangel. Pre Ćirila bio je Gavrilo mitropolit. Taj Gavril bio je sasvim (saltanetli) raskošan. Uvijek je imao dobre konje. I suviše, imao je takum konjski sav u srebru okovan, a uzenđije bile su od srebra skovane. Kazuju, kad bi došao iz Zvornika u Tuzlu, te kad bi došao da posjeti Tuzlu pašu, letili bi kavazi Tuzle paše koji će pre da pridrži konja da on sjaše i uzjaše. On bi opsovo onome kavazu oca što mu, kao bajagi, lijepo ne drži uzenđiju da uzjaše na konja. Ali kroz to dađe 200 groša bakšiša. Moguće da su kavazi služili Tuzlu pašu samo za hranu i odijelo, a plaće nikakove. A 200 groša bila je velika svota. Jošte sam slušao za Gavrila da je svake godine uz Časnu poste morao ići u Travnik veziru da ga ispovjeda i pričešćuje, a to je bio vezir Vedžijija Vedži-paša, sakriveni Grk, te ako bude laž, i ja vama lažem — tako sam čuo.[11]

Sada ću da vam pričam od kada u nas postoji crkva. I kada nismo imali crkve, ona kuća gdje je bila ćelija, ona je kuća bila nekakvoga Unice, trgovca, kome je bio dužan Tuzla paša. Pak on, kako mu Tuzla paša ne htjede da plati, ođe u Peć (Ipek), te tuži pašu velikom veziru i donese bujruntiju, od vezira nalog da mu se dug plati. Pošto je dug naplatio, pretili su mu da će ga ubiti, te on je po noći utekao preko Drine u Srbiju i naselio se u Šabac. To sam ja tako od starih ljudi slušao. A žena mu je otišla u feredži sa djecom poslije toga preko Zvornika u Srbiju. I ja sam njegova sina Nikolu 1874. godine vidio u Šapcu i s njime u kafani govorio. Dakle, ta je kuća bila Uničina, do kuće Pane Stojanovića, s jedne strane, od istoka, a s druge strane, od zapada, Ilije Šuvulardе, od juga džaminska mukata, od sjevera sokak (Frejlikgase). Kako je došla nama u ruke, da se molimo bogu u jednoj sobi od sokaka, a u drugoj od bašče da učimo, ja ne znam. Od istoga Unice ostala je velika njiva za sadašnjom našom crkvom, i ona je danas došla po mirazu Rašid-hanumi,

[11] Gavril i Kiril su bili mitropoliti sa sedištem u Zvorniku. M. S. F.

hadži-Osman-bega Tuzlića unuki. A pre toga, čim je Omer-paša premjestio iz Zvornika vladiku ovamo, odmah je vladika tu istu njivu okupirao i uživao, to jest pripinjao je svoje konje ljeti te bi ih travio.[12] Pošto i vladika Agatangel bi dignut sa ove dijeceze, dođe na njegovo mjesto nov mitropolit Dionisije prvi, Carigradlija rodom, a u tom dođe i hadži-Osman-beg Tuzlić iz zatočenja, te on uze njivu u svoje ruke, a ona kuća kroz vrijeme gdje smo se molili bogu, ćelija, malo-pomalo obori se, te Adži-beg, pošto dođe, kupi od Maksima Šalavardića, Ilinog sina, milać i kućicu i sastavi u jedno, te bi njegovo da se baš niko nije protivio, te je danas Hadži-begove praunučadi, Bakir-begove đece.

Kao što rekoh, rodio sam se ja 1843. godine, a 1845. godine otišao je hadži-Mićo Krsmanović na ćabu (u Jerusalim) da se pokloni grobu Hristovu. Sada ću da rečem koju za Miću Krsmanovića, koga sam dobro poznavo. On je umro 1854. godine, 4. marta, i ja sam se oblačio u stihar i nosio na groblje pred njim crkveni čirak. On je bio čovjek, po mom mišljenju, pametan i vidio je duboko očima: od Tuzle te taman do Carigrada. A zašto je bio pametan? On je poslo svog najstarijeg sina Niku 1830. godine u Šabac u školu. Onda u nas mislim da nije bilo nikakove škole, a u Šapcu ne vjerujem da je bilo više škola od osnovnije. Dakle, kad je tu školu izučio, doveo ga je kući. Druga mu je bila pamet: kad je hteo da iđe na ćabu, zovnuo je u ono doba ovdašnjega paroha Marka Jovanovića, te mu je kazao: »Spremi se i ponesi što imadeš novaca; oću da mi budeš drug da idemo na Jerusalim, a što ti bude falilo novaca, ja ću ti dati, i ne moraš mi nikada vratiti, ja ću ti alaliti«. Ujedno pak zovnuo je Lazara Plakalovića (obadvojicu ih poznajem), koji je u ono doba bio Tuzle paše ećim (doktor), te i njemu kazao da se spremi na njegov trošak, kao i pop, da mu bude drug za u Jerusalim. Ovi ljudi jedva dočekaše i s njime pođoše. Kada ih je svijet donekle ispratio, mene je otac nosio na ruci njih prateći donekle. Zato velim da je bio pametan [jer je on ovako mislio]: »Ako me što putem zaboli, evo mi moga doktora, koga poznajem; ako pak slučajno umrem, evo mi moga popa, koji će me saraniti i opojati«. Oni su preko Srbije otišli na konjima do Soluna, a iz Soluna ladom do Jerusalima, odnosno do Jafe.

Kad se opremi, onda rekne sinovima Niki, Risti i Jovi: »Meni se dopao naš momak (sluga) Risto Paranos. Ja, ako bog da, kad se povratim iz Jerusalima, daću moju šćer Vasiliju Paranosu za ženu, a slučajno ako ja umrem, ne imali kuda za mnom na onaj svijet ako mu je ne bi dali! Kad se je sa društvom povratio kući, dao je Vasiliju Paranosu, i bila je svadba u kući hadži-Mićina sestrića Naste Mihajlovića Cincara, a sadanjega Tanasije N. Mihajlovića oca.

Kada je pošo na ćabu, pri polasku zovne moga oca i Jovana Jovanoviča te im preda crkveni novac — svega 250 groša u gotovom i 600 groša pod interes 15% na Miji Franjiću-Ćuriću, ukupno 136 kruna, i to je bio čeo crkveni imetak 1845. godine — veleći. »Upravljajte kako znate, a ja,

[12] Kada ode vladika Agatangel u Carigrad 1859. godine na sami Spasovdan onda on odmah posla episkopa mjesto sebe, nekog Meletiju, te šćedijaše Hadži-begov upravitelj (pošto je Hadži-bega Omer-paša digao u zatočenje na ostrvo Rod u Maloj Aziji) da oduzme istu njivu, ali episkop Melentija ne dade, veleć po bugarski: »Što našal, ne pustil«.

»ako se živ i zdrav vratim, biću vam na ruci!« I, odatle je poteklo sve što »danas imademo.

Niko Krsmanović, pošto je u Šapcu učio školu, on 1854. godine spremi svoga sina Aleksu u Vinkovce da uči gimnaziju. Aleksa je bio moj drug u školi i vrlo je bio nestašan i nemiran, a nije bio tupoglav. Te mome ocu kaže da i mene otac spremi u Vinkovce. I suviše, ako je mom ocu žao trošiti, da će on polovicu troška na sebe uzeti. Moj otac to isto kazuje svom bratu Milovanu. Onda pita njega Milovan: »Šta si mu odgovorio?« Veli: »Ja ne dam djeteta u Njemačku da uči od Svaba mrsiti petak i srijedu; neka on meni znade zapisati Usu i Asu pak je meni dosta«. Elem, kako onda, tako i danas. Ja, pre nego što odo u Njemačku, za života očeva poče mrsiti ne samo petak i srijedu nego i ostale poste.

Vladika Agatangel, kao što sam kazo, čim je premješten ovde iz Zvornika, odmah se počeo brinuti za gradnju crkve i, kao što sam pre kazo, napravio je dolje, u donjem boju, crkvu, a na gornjem boju sebi konak. Pošto bi buna u Posavini, a vođa bune bio je proto Stevan Avramović, koga lično poznajem, i Turci bunu ugušiše, onda bi okrivljen vladika Agatangel i ode u Carigrad da se tamo pravda, a mjesto sebe posla episkopa Meletiju.

Meletije bi nepune dvije godine.[13] Iza toga bi naimenovan Agatangel i svrgnut sa ove dijeceze u Dramu, a ovđe dođe mitropolit Dionisije prvi, Carigradlija, sa bratom Fotijom i Sotirom. Ovaj Dionisije bio je vrlo izobražen čovjek. Govorio je grčki, srpski, francuski, talijanski, arapski, persijski, turski i latinski, znao je ne samo govoriti nego i čitati i pisati. Bio je mlad, okolo četrdeset godina, vrlo lep čovjek u licu. Katkat bi u crkvi, kad služi i blagosilja sa trikirijama, mjesto Gospodi-Gospodi — Jarabi-Jarabi, arapski, a ponekad latinski Domine-Domine. Ovaj isti vladika [je bio] kada dođe, 1862. u proleće, u Bosnu Dževdet-paša kao carski komesar i donese ferman u Sarajevo da se uzimaju od Bosne i Hercegovine vojnici. Dođe i u Tuzlu i ovđe ga pričekaše svi velikaši iz ovoga okružja: vjećnici i ostali begovi i trgovci, okolo dvc stotinc na konjima. Bijaše u odžinskom odijelu, zelena ahmedija okolo glave i zlatan širit okolo ahmedije. I naša su sva školska djeca izašla, [kao] što su uvjek

---

[13] Verovatno da se na doba Melentijevo odnosi jedan dodatak rukopisu koji glasi:

1860. godine bijaše Osman-paša Skopljak vezir u Sarajevu, Bošnjak iz Skoplja. Imadijaše svoju gardu 40 Arapa na konjima, i sve konji veliki kulaši crne grive i crna repa, crnije nogu do koljena i svi jednaki konji i Arapi. Pred njima jedan kao oficir jaše na konju kulašu. Svi su u jednakom odijelu kao vojnici. Imao je dosta kmeta, te kad je umro, otišla je sva njegova zemlja u malul (u državu), a taku isto i selo Kozluk u zvorničkom kotaru na Drini, i ondu su se naselili iz Srbije Sokoljani muhadžiri 1862. godine u jesen.

U Kozluku bio je jedan pop njegov kmet, pop Nikola Čavo. On kad se napije, načera svoga vranca na Drinu i prepliva u Srbiju i, kad oće, vrati se opet. Jednoć pogreši, i vladika Dionisije Carigradlija osudi ga na epitimiju šest mjeseci u manastir Tavnu, a on, mjesto da ide u manastir da odleži epitimiju, on uzjaše na konja te u Sarajevo Osman-paši veziru, svome gospodaru, i kaže kako je pogriješio i kako ga je vladika osudio šest mjeseci u manastir na epitimiju, pa moli vezira da mu se to kako oprosti. Vezir piše u Tuzlu mutesarifu i kaže mu da zovne vladiku i da mu kaže od vezira selam i kako ga vezir moli da njegovom kmetu popu Nikoli oprosti kabaat, i tako pop ode kući, a vladika mu oprosti.

izlazila zajedno sa učiteljem kad bi slučajno i guverner bosanski (vezir) dolazio, a tako isto i novi mutesarif kad bi došo, a isto tako i muslimanska djeca. Katolici svoje škole nisu imali, nego su njihova muška djeca, kao što sam kazo, išla u našu školu.[14]

»Dževdet-paša kad je došo u konak, u današnju okružnu oblast«, priča amidža Milovan mome ocu, pošto je amidža bio medžlis (vijećnik), »sjedosmo, veli, okolo dva minuta svako na svoje mjesto, a ostali svi stoje na nogama, jer soba je malena. Ustade vladika i poče nešto učiti. Kad bi u jedno doba, diže ruke uvis nebu, i Turci digoše ruke te počeše učiti amin. Pašto vladika prestade, sjede na svoje obično mjesto i onda prvo Dževdet-paša pokloni mu se i zahvali, pak onda svi ostali«.

Odmah iza toga, pošto ode Dževdet-paša u Sarajevo, počeše davati vojnike, i to prvo od velikaša tog i tog sin major (binjbaša), tog i tog sin kapetan prve klase (kolaga), tog i tog sin kapetan (juzbaša) itd.

U isto doba, valjda je i to on donio, [dođe] da se prodaju carski kmeti koji su pripali u državu od Husein-kapetana Gradaščeviča, pošto on nije imo muškog poroda, 1 200 kuća. A od ovih isti kmeta pobirala je država trećinu. Najglavniji činovnik i zastupnik bijaše Bećir-efendija, rodom iz Skoplja u staroj Srbiji. Ostale, takozvane subaše, on je po svojoj uviđavnosti uzimo i otpušćo. Isti Bećir-efendija utopio se kod Šamca u Bosni. Da vam kažem kako je to naređeno, ta prodaja, iz Carigrada. Ako jedan kmet slučajno daje 1 000 groša trećine, današnji 160 kruna, rečeno je da se njemu proda za tri hiljade groša, a drugom nikom ne sme se prodati, cijeli njegov posjed, čifluk. A ti su kmeti bili u brčanskom, gradačkom, gračaničkom i maglajskom kotaru. Siroti kmeti mislili su da je to nekaka prevara, nisu hteli da se otkupljuju. Onda vladika Dionisije zađe po selima. Gdi je pravoslavno selo, popa sa sobom i govori seljacima da se otkupljuju, a gdi je katoličko selo, on paroka katoličkog, i govori seljacima da se otkupljuju. Naprotiv, bilo je sa strane koji su govorili seljacima da je to sve neka prevara. Onda seljaci kazaše, neki koji se nisu otkupili: »Mi nećemo«. Poslje toga dobaviše ih u kotar — gdi koji i u koji kotar pripada — te svi koji neće da se otkupe dadoše očitovanje da se ne mogu otkupiti. Poslje toga dođe iz Sarajeva od Vlade da se prodaje na licitaciji, te ti oni onda jao i pomagaj. U tom dođe hadži Alač iz Sarajeva, Petraki-efendi Petrović, Jovo Babić iz Gradašca, Niko Kojdić iz Brčkoga i njegov brat Tošo, Mijo Cvijetić, Jovo Josipović iz Brčke, hadži Ahmed-beg Čerimbegović predstojnik u Gradašcu.[15]

---

[14] Bijaše neki Mujaga Kalfić, mlad trgovac, te kad bi ga upitali: »Oćeš li ti, Mujaga, ići da vidiš kada onaj čovjek dođe?« on bi odgovorio da oće, »A gdi ćeš stati?« — »Ja ću, veli, stati kod srpskoga učitelja, jerbo kad koji dođe iz Stambola velikaš, on kako na konju jaše, naša turska djeca što uče i viču Amin, on ništa ne čuje, a kad dođe do učitelja, izađe pred njega na put jedno Vlaše i nešto mu govori napamet, a drži hartije tabak u ruci, te kad mu ono poče govoriti, on odmah ustavi konja i ono sluša što ono malo Vlaše govori, i onda primi od Vlašeta onaj tabak hartije te se ono pokloni i ukloni s puta: onda on već uniđe u varoš«.

[15] Ovaj hadži Ahmed-beg došo je iz Beograda sa Osman Šerif-pašom, vezirom, i on je bio njegov čehaja; i metnu ga Topal u Gradačac za kajmekama, i onđe je velike novce namlatio, osobito kad su se doselili muhadžiri iz Srbije 1862. u jesen, praveći njima kuće iz azne (državne blagajne).

Rašid-efendija, Topal Osman Šerif-paše, vezira bosanskog, dragoman, i ti ljudi dođoše do kmetova u ono doba po skupe novce, a u današnje po jevtine novce. I od svakog sela zovnu po nekoliko ljudi seljaka te sa dotičnijem trgovcima licitiraju pred kotarskim predstojnikom. Onda su svi ovi gore što [ih] napomenuh došli do kmetova i zemlje.

Mitropolit Dionisija došo je okolo polovice 1861. godine, ljeti. Isti je Dionisija mene vjenčo sa Savkom, šćeri Laze Kaljala-Đokića, trgovca ovdašnjeg, 9. februara 1864. godine, te kako je vladika svu ceremoniju proveo i mene vjenčo, tako je utego sve konce mrtvouzlice, te evo 47. godina nastala je: niti se može prekinuti, niti odrešiti. Ovo mi je kod jedne prilike kazao rahmetli hadži-Ibrahim-beg Džindo 1890. godine, kad je bio on načelnik a ja podnačelnik, veleći: »Ko tebe vjenča, vjeru mu njegovu?« — Ja kažem: »Vladika«. — »Zato je, veli, tako tvrdo. I mene je vjenčo nekakav kadija. Niti se može prekinuti, niti odrešiti — tako je utvrdio«.

1862. godine dođe iz Carigrada, pošto je iz Bosne i iz sviju vilajeta otišla deputacija u Carigrad, da se ukine vladičina dimnica, da vladika kroz svoje organe pobira takozvanu dimnicu, jer bilo je mlogih nereda pri naplaćivanju. I da vladiki plaća se u okrugloj svoti 76 000 groša mirinskije novaca, kao što se za državni porez plaća, dakle 1 kruna pet groša, te da mu je država dužna kroz svoje organe bez ikakova njegova, to jest vladičina, troška, i to egzekutivno, naplatiti. Na taj način otišo je vladikin brat Fotije u bjeljenski kotar i uzeo jednog zaptiju od bjeljenskog predstojnika, a po nalogu tuzlanskog okružnog predstojnika (mutesarifa), i počne naplaćivat, a ljudima seljacima po selima počne prodavati kotlove, peke i ostalo što je našao, da se naplati vladičarina, i to po mogućstvu. Svaka je kuća bila dužna dati na temelju plaće od 76 000 groša mirinskije po 8 groša i 12 para. Pošto je Fotija tako u bjeljenskoj počeo raditi, dignu se seljaci u Sremsku Mitrovicu te tuže vladiku Visokoj porti, kako Fotija sa zaptijama od seljaka po selima iz kuća iznosi kotlove, peke i ostale stvari, te na licitaciji prodaje i naplaćuje vladičinu dimnicu. Ova je dimnica po selima plaćana podjednako s kuće na kuću po 8 groša i 12 para, a po varošima po mogućtvu. Te eto ti na tu seljačku tužbu iz Mostara ercegovačkog vladike kao mumbašira (komesara) u Tuzlu da stvar raspita i izvidi. Onda dođu (ali seljaci ne, nego) varošani iz Bijeljene, iz Zvornika, Brčkoga, Gradašca i Gračanice, da se pita je li vladika kriv ili prav. Pošto vrana vrani očiju ne vadi, to i mostarski vladika to nekako izgladi (pamtim, čini mi se, 1853. godine, kad je i naš vladika Agatangel išao u Mostar kao mumbašir na ercegovačkog vladiku radi nekakove tužbe od strane naroda) i zatraži od skupljenih trgovaca jedno izvješće kao da nije vladika kriv. Pošto je prva ličnost kao kodžobaša moj amidža Milovan bio u ovom okružju, mora on da murleiše ono izvješće prvi, odnosno svoj pečat mjesto potpisa udari. Milovan neće. Onda isti vladika mostarski, a i naš također, počnu ga moliti da murleiše. Te će onda Milovan kazati: »Što se tiče naše varoši, ja ću murleisati, jerbo naša varoš daje vladiki 828 groša svega, i to on može nama pokloniti, a da radi od seljaka šta oće i da im uzima koliko oće. Tako isto po cijeloj dijecezi«. Elem, naposljetku amidža murleiše te i ostali svi, i na tome se svrši.

Vladika ode u Mostar i, naravski, pošlje izvješće u Carigrad da ga opravda.

Za vreme istoga Dionisije ovđe je bio jedan Cincarin, Makedonac Vasilije Kuković, vojnički i civilni terzibaša (šnajder). On je imo ponešto robe u dućanu što mu je trebalo, ali je mlogo kod nas pazarivo, kao čoje, štofova, otprilike godišnje okolo 10 000 do 15 000 groša. Taj isti Vasilj držo je svoju odaju i majstora koji je krojio odijelo i kalfe koji su radili. Vasilj se pobolje, dobije sušicu i krene preko Sibošnice u kolima bez da je bilo ceste, i povede svoga kalfu Todu Stojakovića (Tešovića), rodom iz Pljevalja, da ga prati. Todor na konju, a Vasilj na kolima. Dođu do u Sibošnicu starim brčanskim putem u han današnjeg Ljubomira L. Jovanovića, i Vasilj ostane u kolima ležeći, a Todor ode u han da traži štogod da jede, to jest da ruča. Kad se je Todor sa jelom podmirio, dođe napolje do kola. Kad tamo, a majstor Vasilj umro. On odmah, Todo, skine s vrata zlatan lanac i sahat, i novce što je uz njega bilo, te ga s kolarom natrag u Tuzlu povrati onakog mrtva. Čim je prešo ovamo, na ovu stranu Majevice, on brže-bolje na konju i mlogo pre kola dođe u Tuzlu te sa babom Vasilijom, majkom Tane Mihailovića, te otvore sanduk njegov sa novcima i uklone. Pošto je isti Vasilj su nama najviše radio, pre polaska njegovog na nedelju dana naplaćivao je svoju veresiju. Imao je 46 000 groša mirinskije para, a Todo mi je kazivo da je uz njega bilo 500 dukata u zlatu, koje je on od njega mrtva oduzeo i dao ovđe jednom trgovcu, rekavši: »Pola meni, pola u crkvu«, a one mirinske pare sakrije u furunu, u lug, sa babom Vasilijom, te i njih isti noć kad su Vasilja ukopali prenesu u kuću onoga trgovca, rekavši: »Pola nama, pola u crkvu«. Pred večer isti dan dođe vladike Dionisije sluga i mene zove u konak vladiki. Kad ja dođo, sjedi vladika, Nikola Omčikus, vicekonsul austrijski, i Jovan Jovanović. Ja vladiku poljubi u ruku, i reče mi da sjednem. Te poče vladika sa mnom razgovarat, što no kažu od Kulina bana. Najposlie dođe do Vasilja kako je umro i veli mi: »On je s vama dosta radio i pazarivo, te sad kad je pošo da se liječi, jesi li ti njegov dućan prepisivo i jesi li mu štogođe onako piso, da li je bilo u njega para?« Ja sam samo kazo da ništa nisam piso, ali kao što sam znao za onih 46 000 groša mirinskije novaca, za to sam i kazo. Poslie toga odem iz konaka od njih u magazu, te kada dođem do drugog nekog govora, oću onda i ovo spomenuti.[16]

Dionisije pobolje se uz božićne poste, i patio je od stomaka po pojasu. U ono doba bijaše došo odnekuda neki doktor Grk Manojlaki, i on ga je lječio i pustio mu 70 pijavica na trbuh, te čovjek umrije 1864. godine, 31. decembra. Dođoše popovi iz okoline i ovđe je bio neki Pantelaki, u podcactim do šeatdesete godine, [brat] bivšega mitropolita sarajevskog Dionisije (Pirge), koga sam i ja poznavo. Dakle, njegov brat Pantelaki i sadašnji jošte arhimandrit Venijamin, koji još živi u Sarajevu, s njime su ovde zajedno došli iz Carigrada, jer je isti naš Dionisije kod Pirge bio u Sarajevu kao arhiđakon. Te kako je starac Dionisije (Pirgo) umro u Sarajevu, a oni poslje toga sva trojica otišli u Carigrad, tako su sve tro-

[16] Uz ovaj tekst zapisano je sa strane:
»Ovđe imadem jošte da pričam o Dionisiji, koji je ovde umro, ali bez tebe, doktore, i bez Milana ne mogu. Ako vi odobrite, onda pisaću i za Fotiju i Maru Mijailovu i Maksima Horoščića.

jica i u Tuzlu došla. Oni su bili aranžeri kod spremanja mrtvaca, te su ga obukli u crnu rasu i metnuli mu pana-kamilavku na glavu i dali mu u ruku crnu štaku od abonosa, što je uz časni post imao u crkvi, i metnuli ga u veliku stolicu, naslonjaču, fotelju, da sjedi, a ostavili mu oči otvorene i desnu ruku kao kad blagosilja, a u ljevoj crnu štaku — čovjek bi mislio da je živ. Postaviše i ukovaše stolicu na 4 tanka direka te ga popovi među sobom sami snesoše iz konaka nad crkvom i ponesoše. Dolje, u avliji, čeka čitava parada turskije zaptija, okolo stotine ljudi. Zaptije konjanici pješke — sa garabinima puškama, a pješaci sa dugijem puškama. Pred njima binjbaša (major) sa golom sabljom, a već po redu zaptijanski juzbaša (kapetan) i mulazim (lajtnant), te oni naprijed pred mrtvacem, a popovi s njime i ostali narod. Mi smo, Srbi, dućane pozatvarali i svi došli na pratnju, malo i veliko. Pronesoše ga kroz srednji sokak u varoš te onda u crkvu. Pošto popovi očitaše opijelo, onda ga iznesoše i za crkvom pred oltarom ukopaše. A raku su iskopali vrlo duboko, te metnuše sanduk kao ambarsko okno, te ga spustiše onako u stolici, naslonjači, a odozgor mjesto kapka načinili su poklopac kao fes otprilike, te poklopiše i onda sa zemljom zasuše.

Poslje arhimandrit Venijamin ode u Sarajevo, gdi još živi i danas, a Pantelaći ovđe u nas otvori apoteku, jer je on nekada bio ljekar u jednom bataljonu kod turske vojske. Pantelaća ovđe zateče okupacija te poslje umrije u proljeće 1879. godine. Njegovu apoteku uze nekakav Siminjijati, Dalmatinac, a Siminjijati poslje 4 godine prodade Gavri Pecikoviću, koji dođe iz Zemuna, te eno ga i dan-danas živa i zdrava kao apotekara u našoj Tuzli.[17]

Poslje toga dođe nama za mitropolita iz Carigrada mlad čovjek Dionisija Ilijević, u Carigradu rođen. Mati mu bijaše Carigrađanka Grkinja, a otac Ilija Bugarin iz Berkovca u Bugarskoj ili u Srbiji u novodobivenim krajevima. On dođe odmah 1865. godine i dovede sa sobom brata Nikolu. Poslje toga dođe mu otac Ilija i majka Vasilikija, brat Pantelija i Petar, te on bi kod nas do 1868. i onda bi naimenovan za mitripolita dabro-bosanskog u Sarajevu. Samo što je za njegovo doba osnovan nekakav fond za školu u Brčkom. On moguće da bi ovđe nešto mlogo započeo i radio, ali pošto bi naimenovan za Sarajevo, on poče da se sprema ćas prije u Sarajevo. Samo pri polasku pred njegovo naimenovanje za Sarajevo dođe ovđe proto iz Bijeljene, Dimitrije Marković, i on ovđe izabra po nalogu mitropolita Dionisija novu Srpsko-crkvenu opštinu, i nas sviju sabra u mitropoliju. Onda bijaše mitropolija u hanu braće Krsmanovića. Tu izabra se nova Opština, i to: ponovo ostade od starije Jovan Jovanović, Niko (Petrić) Mihailović, Lazo (Kaljalo) Đokić, a više ih nije ni bilo okrom ove trojice. I metnuše mene, Ristu (Horoščića) Jovanovića i Manojla Blagojevića. Onda ja potražim, dok smo onde bili na okupu, od svih građana pismeno kako oni nas biraju za opštinare i nas šestorica što god uradimo i odredimo, da oni pristaju i da budu zadovoljni. Svi su se potpisali svojeručno. Pošto to bi i uredi se, onda sutradan odmah ode prota Dimitrije Marković u Bijeljeno kući.

Ovđe ću da koju kažem što smo mi, Opština, radili pošto proto ode. Mi se nama prve nedelje sastadosmo u školi, staroj šeperuši, te onde opet

[17] Umro 1912. u Novom Sadu.
R. Jeremić.

uglavismo s narodom da oni pristaju što god mi uradimo. Jovanović predloži da dolazimo njegovoj kući pošto mu je neugodno vući tevtere u školu i iz škole opet kući, te mi počesmo dolaziti: Niko (Petrič) Mihailović, Lazo (Kaljalo) Đokić, Risto (Horoščić) Jovanović, Manojlo Blagojević i ja. Prvo šta ćemo radit: daj prvo tevter da vidimo šta imademo novaca gotovije iz godine u godinu dohodak, to jest prihod i rashod, od 1851. godine, kada je Agatangel zamislio — počeo da pravi crkvu. Dakle, kao što reko, jednu po jednu godinu koliko je ko dao prihoda i koliko je ko dao u ime crkve, i šta se izdavalo za placeve u ime crkve i one njive što su kupovate od Turaka. Opštinari su bili Jovan Crnogorac, Jovo Krsmanović, moj otac Risto, Milovan, moj amidža i Jovan Jovanović, Niko Petrić, Niko Todorović, Lazo Kaljalo. Jovan Crnogorac umre, moj otac i amidža Milovan i Niko Todorović zafale se, a Jovo Krsmanović 1858. godine ode u Srbiju. I tako samo njih trojica: Jovan Jovanović, Niko Petrić i Lazo Kaljalo, ostanu kao opštinari. U tome moja je namjera bila samo novce od Jovana oduzet da on sam s njima ne rukuje. On nam pokaza da imade gotovije 3 246 dukata, i to sve u gotovom, osim na Stjepanu Mirosavljeviću pod interes 100 (stotinu) dukata, 12%, i to jamac za njega Manojlo Blagojević, a za Manojla Niko (Petrić) Mihailović. Suviše bijaše na popu Janči iz Bijeljene 50 dukata, na Peri Anokiću 50 dukata, na Peri Popiću 50 dukata, što je Jovan dao bez pitanja svoja dva druga, i na Aleksi Ostojiću 200 (dvesta) dukata sa jamčevinom Riste Jovanovića Horoščića, a ono ostalo u gotovom. Pita Jovan: »Šta ćete sad radit od ovih novaca?« — »Oćemo ih dati pod interes nama samijem, i to 8%, ali na taj način [onome] koji može u svaka doba platiti 100 dukata, necemo mu više dati od 50 dukata«. Zbilja, bilo je još u istom računu i 300 dukata u zlatu, i to: kod Laze Kaljala 200, sa 12% interesom, i 100 dukata kod Jevte Odavića, sa 12% i jamčevinom Jove Krsmanovića. Ovije 300 dukata u zlatu darovo je školi našoj, preko Krsmanovića poslao je, blaženopočivši knez Mihajlo Obrenović, 1854. godine, i odmah su pomenutoj dvojici izdati.

Kao što sam kazo — da ću se osvrnuti na Vasilja Kukovića, terzibašu, kad je umro u Sibošnici putujući radi bolesti u kupalište gdigod. »Pregledajući računc crkvene«, kaže Jovan, »primili smo od Dionisije Cirigradlije 1863. godine u gotovu prilog u crkvu 12 000 groša, i poslje po drugi put, ali kasnije, primismo opet od Dionisije 8 000 groša u gotovu kao prilog u crkvu«. Ja pitam Jovana otkle su novci, to jest ovo 20 000 groša? On meni odgovara da ne zna. Ja njemu kažem da su dosada, kako sam slušo, vladike iz crkve uzimali novce a da nisu nikada imali običaj davati u crkvu. Pitam Niku Petrića-Mihailovića i Lazu Kaljala. Oni kažu da ne znaju. Dakle, pošto sam ja, iza Vasilja Kukovića, terzibaše, dobro se pazio sa Todom Stojkovićem, Vasiljevim kalfom i pratiocem do u Sibošnicu — jer je Todo poslje toga u nas pazarivo i radio vojničke haljine i činovničke, i što god mu je trebalo od robe kupovo je — i tako je meni kazivo šta je sve bilo sa Vasiljevim novcima i kuda su otišli. Onda sam već znao zašto je mene vladika zvao kad je Vasilj umro i donešen iz Sibošnice u Tuzlu, u svoj konak. Također onda u sobi bio [je] Jovan Jovanović i konzul Omčikus, te je tai novac od 20 000 groša, kao bajagi prilog od Dionisije, odatle došo. A možda je malo omedio prste sa vladikom i konzul i Jovanović, a već Todo mi je kazivo da su i njemu

dali. Konzul poslje toga preselio se sasvim u Brčki i preneo svoju kancelariju te je njemu čak u Brčki išla Vasilija i tužila se na Jovanovića kako joj neće da dade ništa od onih novaca što je ona u peć sakrila kad je Vasilj mrtav donešen. Konzul dao joj je pismo da joj Jovanović nešto učini i dade. Onda je Jovan njih smirio, po kazivanju Todinom, i tako je stvar svršena.

Niko Petrić, uvečer kada ja pođem kući iz čaršije, u ono doba kada smo te račune viđali, svrati mene, i počme mi govoriti da oni računi nisu dobri, ali ja njemu odgovorim: »Kad si ti i Jovan, i ostali, upravljali crkvenim dobrom, ja sam onda išo u školu, nije mi bilo više od 8 godina. Ti ako što znadeš, govori i kazuj!« On meni veli: »Ja bi imao šta kazivati, ali ja ne mogu. On je, veli, moj kum«. Ja njemu odgovorim: »Ako ti je kum, neka i bude, samo ja oću da novce oduzmem od njega, da on sam sa njima ne rukuje«. I tako je i bilo: novce smo izdali pod interes, sve 8%, kao što sam govorio, popa Janču, Peru Popića, Peru Anokića, dali smo njemu i jošte mu namirili 550 dukata u jednoj priznanici, a Stjepanu Mirosavljeviću uzeli smo nanovo priznanicu na 100 dukata, Aleksi Ostojiću, što je Jovan bio dao 200 dukata, još smo dodali 100 dukata, te smo uzeli priznanicu od Riste Jovanovića-Horoščića, pošto je i jamčio pre toga kao za svog zeta za onih 200 dukata. A kod Laze Kaljala i ostalo je onih 200 dukata, a tako isto i kod Jevte Odavića 100 dukata. To smo sve laku udesili i rasporedili, ali jošte nismo bili novce izdali. Elem, novci jošte leže kod Jovanovića u kasi. Dođe iz Zvornika Miloš Kovačević i Jovo Popović. Oni prave crkvu u Zvorniku, a prije toga Jovan Jovanović obećao im, ako im zatreba kad počnu crkvu praviti, da će im dati novaca na zajam. Oni kad dođu, odu Jovanoviću, i on njima kaže šta je u stvari, te da im se dati ne može. I uputi ih Niki Petriću i meni. Niko im odgovori da on dati ne može, jer se može vremenom kazati: crkva crkvi dala, pak nikom ništa. Onda dođu kod mene i tako se počeše tužiti i pitati: »Šta ćemo?« Ja njima kažem da ću ja ići Jovanoviću i kažem: »Pošto si ti njima obećo dati, dakle da budeš na riječi! Od onih 550 dukata što smo tebi opredjelili podaj ti Milošu 200 dukata, ali njemu, a ne crkvi zvorničkoj, a od onih 250 dukata što je meni opredjeljeno ja ću dati Risti Popoviću, a ne crkvi, te onda će oni posla svršiti«. Ja sam moro dati ma gdi bilo onih 250 dukata, jer moj amidža Milovan neće da ih primi nikako, a ja sam s njime bio u radnji zajedno, mada je otac moj bio umro, a Risto Popović iz Zvornika moj pašenog. Te ja onda napravim dve priznanice, jednu od Kovačevića Jovanu Jovanoviću kako duguje 200 dukata, a drugu od Riste Popovića kako meni duguje 200 dukata. Poslje toga oni su kroz kratko vrijeme, za dve godine dana, novce vratili.

Kada isteče godina dana, ja pozovem Jovana Jovanovića da se u školi sastanemo i da iščemo godišnji interes na crkvene novce. On meni reče, a i ostala četvorica rekoše: »Kad Jovan veli, neka zasada stoji«. A Jovanu je bilo po volji samo da se računi zamrse, te ti druga godina kad nastade, onda se sastadosmo i računaj interes na interes, te tako očistismo račune. Jovan umrije 18. oktobra 1876. godine, a mi poslje, pošto dođe okupacija, kao što sam kazo, počesmo crkvu graditi i dovršismo je, i bi osvećena 15. avgusta 1882. godine. Mi nismo ni od koga tražili priloga, a niti smo iskali, samo što smo dobili u okrugloj svoti od sultana 15 000

groša mirinskije para, kao što sam reko, i od Njegova veličanstva Franj Josipa jednu hiljadu forinti, i od braće Krsmanovića jednu hiljadu fo rinti. Ja sam upravo jednom opštinaru govorio kad bi bili složni te pri stala Opština na moj predlog, ja bih Krsmanovićima vratio hiljadu fo rinti pošto su bili rođeni Tuzlaci, a ljudi bogati, milioneri. Po mon mišljenju, malo je, brate, bogme, hiljadu forinti.

U istoj 1882. godini, kad je bila crkva dogotovljena, mene su za tu tora metli za onu godinu dana, i tako sam tražio da mi budu odriješene ruke da što god ja nabavim za crkvu i potrošim, da nemaju ništa pri mjetiti. I, to su mi dozvolili. Onda sam dobavio sve knjige, i to duplo što trebaju za crkvu na desnoj i na lijevoj pjevnici, a i ostale stvari dvoje haljine popovske skrojio sam. A isto tako kad bi kome došo u čaršiji da kupim stvari za crkvu, svijet je poklanjo, nije hteo da naplati. Uzeo sam gospodina protu Cvijetina Popovića, te smo zašli po kućama, i od žena gdi smo znali da možemo dobiti priloga. Pisaniju smo činili: kad se bude crkva tronošila (osvetila), da dođu imena u časnu trpezu. Naku pili smo oko 800 kruna današnji novaca. Bilo je u srebru, u bankama, a bilo je i u zlatu što su žene rezale sa ogrlice, te da im zapišemo u spo menike oca i majku i ostale njima mile i drage. Kad je godina izašla, čini mi se da sam dao čistog dohotka oko 4 600 forinti. Ovde je i go dišnji prihod, a i prihod pri osvećenju crkvenom. Slušo sam da su nekada opštine davale vladikama po 20 do 40 dukata za osvećenje, ali nama Dionisija nije uzeo ništa, okrom ako se nije zadovoljio onom hiljadarkom što se govorilo da je uzeo radi svetog Save da popusti.

Poslje Dionisije Ilijevića dođe nama Paisije sa mitropolita, iz Vidina u današnjoj Bugarskoj, rodom Karamanlija (Turk po narodnosti) i dovede sa sobom đakona Paisiju, svoga bratića, i Đorđiju, opet bratića, kao slugu, i bi kod nas četiri godine, ali ne pune. U tom dobu zavadiše se Sarajlije sa Dionisijom, i optužiše ga u Cirigrad Visokoj porti, a Visoka porta, naravski, javi patrijarhu kako Sarajlije tuže vladiku, te ti patrijarh pošlje jednog protosinđela u Sarajevo da tu stvar izvidi i ako je moguće izmiri, ali Sarajlije ne šćeše se nikako izmiriti, nego na svaki način da Dionisije odlazi. Utome Dionisija ode u Carigrad i u Carigradu udesi da se on opet vrati u Tuzlu na mjesto zvorničkog mitropolita, a Paisije iz Tuzle na njegovo mjesto u Sarajevo. Pitao sam zato Dionisija zašto je on opet došo u našu dijecezu. On veli: prvi put kad je bio ovde vladika, to mu se ra čuna kao prva žena, a druga žena — Sarajevo, a kad se nama po drugi put povratio, opet kao druga žena, te onda imade vremena da ga slučajno premeste na treću novu dijecezu, a na četvrtu dijecezu novu nikad ne bi nijednog vladiku premjestili nego bi između one tri morali mu opet jednu dati. U povratku iz Carigrada, ali pre nego što on dođe na Raču, te s Rače u Bijeljeno, pojavi se najpre u Brčkom i ovde u Tuzli jedna partija da ne kabule Dionisije. Ali Dionisije, čim je ponovo naimenovan za zvorničkog mitropolita, on pošalje Jovu Džinića, Ristina sina, iz Carigrada ovamo, i Jovo dođe iz Carigrada prvo preko Rače u Bijeljeno.

Jovo je bio sin ovdašnjeg trgovca i građanina Riste Džinića, i on je ujak (daidža) Vlajke, Milana i Jovana Maksimovića, brat njihove matere Vasilije. Bio je od mene jednu godinu mlađi, ali smo se zajedno učili i bio je vrlo oštrouman i darovit. A kako je bio u slabom materijalnom

stanju, odao se privatno knjizi i postao je već 1863. godine učitelj u našoj školi. Pre toga počeo je nešto raditi trgovinom, ali mu nije išlo, te poslje toga, kad je došao u Tuzlu Dionisije Ilijević 1865. godine, uzme ga sebi za sekretara. I već je bio oženio se 1863. godine 18. oktobra, i ja sam mu bio kum. Poslje toga on nije dalje nikuda od Dionisija odlazio, sa Dionisijom otišao je u Sarajevo, i on je prvi uredio i štampao srpski kalendar u Sarajevu, i to u Zemaljskoj štampariji. Bijaše Topal Osman Šerif-paša vezir (koji je došo iz Grada biogradskog na Bosnu za vezira), [koji] dobavi iz Zemuna nekakoga Soprona i otvori štampariju, i poče izlaziti zvanična novina »Bosna« na velikom tabaku, s jedne strane, turskim jezikom i turskim slovima, a s druge strane, srpski, ćirilicom. Što piše na jednoj strani, to i na drugoj. Također poče izlaziti još jedan list politični, samo srpski, ćirilicom. Zvao se Bosanski vjestnik. Jedan put donese Vjestnik jedan članak da se neće Turska nikada popraviti dok ne zablista krst na Sofiji u Carigradu, pak Sopron možda je stoga otišo, i kažu da je po skupe novce prodo štampariju Vladi, Osman-paši. U tom vremenu ode iz Sarajeva Sopron nazad u Zemun, a dođe nekaki Turčin za urednika i Srbin Mandić, te »Bosna«, zvanični list, nije ni prestajala izlaziti, a Vjestnik prestade izlaziti. Mjesto Vjestnika poče izlaziti »Cvjetnik«, srpski, ćirilicom, a na drugoj strani — turski i turskim slovima, kao i »Bosna«, samo se je zvao »Đulišan«. Ja sam obadva uvjek držo.

Dakle, Jovo je otišo sa Dionisijom, kako rekoh, u Sarajevo, a ženu mu, kuma Ruža, ostala je ovđe sa djecom i sa svojom majkom Marom i sve-krvom Jokijom. Kad je otišo Dionisija u Carigrad, kad su ga Sarajlije tušili, povco je i Jovu sa sobom, i Jovo kroz kratko vrijeme nauči i turski ponešto čitati i pisati, te, kao što gore rekoh, čim je Dionisija ponovo naimenovan za zvorničkog vladiku, odmah je Jovu poslo u Bijeljeno, i tu je Jovo sa protom Dimitrijem Markovićem počeo kupiti novce, njegovu plaću, to jest Dionisinu, i njemu, valjda u Carigrad slati. Sama bijeljenska nahija davala je Dionisiji 29 000 groša godišnje njegove plaće, računajući groš 0 novčića, i to mirinskije, a sva ostala dijeceza: Zvornik, Tuzla, Gračanica, Gradačac i Brčka, 47 000 groša. To izlazi ukupno 76 000 groša mirinskije.

Kad sam ovđe, da napomenem šta je još Dionisija uzimo, odnosno šta mu se moralo davati. Od svakoga popa godišnje po jedan dukat u zlatu, kad popa zapopi pet dukata u zlatu, a kad mu dade sinđeliju za parohiju, deset dukata u zlatu, a tako isto pred Novu godinu pošalje svakom popu svojije pečata, za vjenčanje dozvola, i koliko godišnje potroši pečata, tj. vjenčani dozvola, toliko mu mora dati pop po 10 groša mirinskije. Godišnje viđaju račune, te poslje toga za drugu godinu ponovo. Kazivo mi je Dionisije da se je on bio uvatio i sa ovom današnjom Vladom (tj. austro-ugarskom okupacionom upravom, M. S. F.) u koštac zbog toga što on prima 6 000 forinti, odnosno 60 000 groša, a primao je od Turske 76 000 groša, ili 7 600 forinti, i gore pomenute dohotke, i ujedno za Jevanđelja ona što su se štampala. To je uzrok bilo da je Vlada njega odavde digla, a možda je i šta drugo bilo, ali meni nije bilo poznato.

Onda dođe Drago, knez iz Brčkoga, i donese pismo iz Brčkog od Jovana Čolovića, i od Spasoja Milkovića, i od Nike Kojdića, i od prote brčanskog Stevana Petkovića. Ova su četvorica bili kolovođe i oni ne

kabule da Dionisija ponovo dođe ovđe za mitropolita. Taj isti Drago donese pismo pokojnom Jovanu Jovanoviću, te Jovan sabere kod svoje kuće svoje jednomišljenike i zaključe da se pridruže Brčanima. Mene nije hteo zvati. Pošto ja čujem šta je uglavljeno, ja pišem u Brčki i saznam da je zaista Čelović, Miljković i proto Stevo Petković protivni Dionisijevu dolasku, a Kojidić Niko da je prividno s njima, a ovamo piše i dogovara se sa Dionisijevim prijateljima. Poslje ponovo opet dođe Drago, i onda mene Jovan pozva u svoju kuću, kazavši mi što je Drago došo. Ja njemu rekoh: »Možemo li mi izaći na kraj, jer je već Jovo Džinić davno došo u Bijeljeno, a proto bijeljenski veću čast i popularnost uživa u Bijeljenu i bijeljenskoj nahiji nego vladika, a da kupimo muhure po dijecezi, i za to nemamo pouzdanja niti čovjeka u koga bi se mogli pouzdati, pošto je sva bijeljenska nahija uz vladiku, a zvornička — i ona gotovo sva. Onda mi, Gračanica i Gradačac i Brčki, nećemo izići na kraj, a može biti i u te tri nahije biće ih makar polovica za vladiku, i naposljetku trebamo troška za to, a to nemamo. Naposlietku, radi šta znaš, a ja ostajem neutralan«. U to doba šta se dalje radilo, ja ne znam, niti sam hteo da znam.

Poslje dođe i vladika preko Rače u Bijeljenu iz Carigrada i zadrža se u Bijeljeni oko dva mjeseca. U tom dobu ja odem u Brčki mojim poslom i slučajno čujem da dolazi vladika u Brčki. Brčani su neki mislili da sam ja naročito došo u Brčki radi vladike, da ga onđe dočekam, a bog i duša — nisam ni znao da će doći. Oni koji su protiv njega pitaju me i mole da ne idem pred njega, a oni koji su za njega mole me da idem s njima u sretanje pred vladiku put Brezova Polja. Naposljetku ja odem s Brčanima u sretanje do Prljina, i tuđe sa bandijerom i kolima ljepo dočekasmo vladiku Dionisija i s njime zajedno do kuće i u Brčki u Todora Surajlije kuću dopratismo. Ja kasnije, pošto me je pozvo kad je došo u kuću da dođem na večeru, ja odem na večeru. Razgovarali smo o Tuzli i o svemu šta se kod nas radilo i kako je raspoloženje prema njemu u Tuzli. On se prilično u Brčkom bavio, moguće i 15 dana, a ja sam se već kući povratio.

Dođe aber da vladika dolazi u Tuzlu, i to u nedelju. Pop javi u crkvi da dolazi i ako koji imade volju, može ići njemu u susret da ga dočeka. Svijet, pojavši konje, a i ja, te uza Solinu cestu u sretanje. On dođe u Tuzlu pred akšam, okolo 2 sahata prije akšama, a Jovan Jovanović i njegovo društvo više današnje pivare sjede na travi, te ustadoše na noge kada on pored njih u kolima prođe i onđe ga pozdraviše. Poslje toga dođoše u mitropoliju, gdi je danas učiteljski stan, i u ruku ga poljubiše. I s tim već bi gotovo.

Dionisija ovđe zateče svoga episkopa Danila i odmah ga uputi u Carigrad u jesen 1873. godine. Već te zime počesmo vijećati da pravimo novu crkvu. Ferman smo imali, a za vrijeme još vladike Paisija dobili smo 1870. godine prilog našoj crkvi od sultana 15 000 groša mirinskije para, iz azne, i ja sam ih primio, što je izašlo, mjenjajući ih, 281 dukat česarski. Te iste novce dadosmo u kesi pod pečatom Jovana Jovanovića i mojijem Niki Petriću-Mihailoviću na ostavu bez kamata da leže dok kome bude trebalo. Te pošto smo imali cigle gotove okolo 300 000 hiljada (ovu smo ciglju pravili i kreč iz onih crkveni novaca što je od interesa

dolazilo), a tako i kreča okolo 250 tovara pokiseljena, dobavismo majstora Tasu iz Šapca u Srbiji, budući je isti Tasa prije toga gradio brčansku crkvu, te se s njime naredismo za 6 000 hiljada dukata u zlatu i da mu dademo ono ciglje što imademo gotove i kreča i staru gradu za skela, i kamen što je bio u predašnjoj crkvi (konaku) što je još Agatangel pravio, a 6 000 dukata da mu po 500 dukata u 12 obroka isplatimo, i da nam preda ključeve i crkvu gotovu; templo da bude od prostog tišleraja, za vrijeme. Kažemo pri pogodbi Tasi da će na proljeće 1874. godine neko doći od strane opštine sa planom i ugovorom u Šabac da njegovi jemci, braća Topuzovići Doko i Stevo, potpišu ugovor i da se kod suda šabačkog legalizira. Plan napravio je ovdašnji indžinir (uprav reći cestar) Anton Linardović, Dalmatinac, koji je bio kod Okružne oblasti kao indžinir i pravio ceste, i uzeo nam je 15 dukata ćesarski u zlatu za plan. Iste 1874. godine u aprilu mjesecu odem ja i Aleksa Vasiljević, otac ovdašnjije Vasiljevića, u Šabac te ti ugovor Topuzović potpiše i sudbeno ga legaliziramo.

Odatle kao usput Opština reče nam da odemo u Biograd da potražimo učitelja i učiteljicu, i to ako bi bilo čovjek i žena. Naravski, pošto smo došli u Biograd, dođemo kuć braće Krsmanovića kao svojije Tuzlaka i milionera, te onđe u kontuaru zatečemo njih svu trojicu, gg. Niku, Ristu i Jovu. »Otkud vi, što ste došli? dobro i zdravo!?« Kazasmo zašto smo došli i šta smo radili u Šapcu. Poslje toga g. Risto reče meni: »Donesi mi plan da ja predam našem indžiniru da ga pregleda«. Ja odem u hotel i plan donesem. U Biogradu bavili smo se četiri dana, i ja plan dobijem natrag i pitam šta je kazo indžinir, valja li ili ne valja. Kaže da je vrlo dobar. Pitam g. Riste imade li mu se šta platiti, jer je ceo plan s olovkom iscrto. Reče mi: »Dva dukata«. Ja dadoh, a ni očima nisam indžinira vidio.

Odmah poslje kada se mi povratismo iz Srbije, dođe majstor Taso Naumović i dovede majstore sa palirom Ristom Neđeljkovićem, koji će njega zastupati, te počeše staru bivšu Agatangelovu crkvu rušiti. Pošto porušiše, fondament iskopaše za poldrug boj čovječi i pilote ne hteše udarati, nego nasuše nezavaren kreč i pijesak, šljunak, okolo 20 santima, te onda metnuše rastove grede oko 20 santima debele, po dve uzduž i poprijeko opet komade, pak ukovaše, i to urijetko, i onda opet udariše, kao i pre, kreč i šljunak tako debelo da poravniše i grede zasuše.

Osvanu neđelja i oće da bude osvećenje fondamenta. Dođe mutasarif, kadija i vijećnici Turci i ostalo činovništvo, koje je mutesarif Mustafa-paša pozvo, a g. Mitropolit Dionisije u ornatu sa štakom i mitrom na glavi prvo očita »Blagosloven Bog naš«, i Jektenije. U jednoj ruci drži štaku, a u drugoj kadionicu i odmah poče tropar svetom Savi »Puti vodjaščago«, tri puta, te poslje toga po redu što je trebalo. Dionisija već je pripravio bocu u koju je metnuo papir i popisao što treba, to jest: Hram crkve Sveti Sava, sultanovo ime, svoje ime i nas opštinare, i metnuo je u istu bocu zejtina, pak onda papir, te bocu u jednu plekanu kutiju i zalemio, i onda već je došla ista na vrh oltara u fondament. Tad brže-kolje majstor Tasa i Risto sa majstorima počeše metati kamen, jedan po jedan, i malter, te tako zidati, a mutesarif sa svima svojima nikuda

se ne miče, a tako isto i vladika u ornatu sa popovima i sa nama opštinarima, a i ostaloga svijeta bilo je vrlo mlogo.

Pošto se svrši bogosluženje, onda odosmo u mitropoliju: mutesarif-paša, kadija i ostali svi Turci, a tako i mi opštinari, i tu bismo posluženi kafom kod vladike.

Mutesarif Mustafa-paša došo je sa vezirom Topal Osman-pašom iz Biograda u Bosnu i bio je divan-efendija kod vezira. Poslje toga došo je u Travnik za mutesarifa. Svaki mutesarif u Travnik kad dođe, zvao se efendija, a u Tuzlu kada dođe, onda je paša. Ovaj isti bio je rodom iz Mitilene, ostrva u arhipelagu, vilajet Smirna, i bio je sakriven Grk, koga je Dionisija ispovjedo i pričešćivo. Kad oni kafu popiše, onda i odoše.

Poslje toga mi se vratismo u sobu kod Dionisija te i mi pozdravismo se sa vladikom i izađosmo iz sobe, i odmah, silazeći niz basamake, udari na mene Jovan Jovanović: »Što se posveti crkva da bude Hram Sveti Sava«, veleći, »to ničija nisu posla nego tvoja i Jove Džiniča i Dionisijeva«. Rekavši: da je sveti Sava bio dobar i pošten, ne bi ga Turci spalili. A ja mu rekoh da to nije dobro što govori i ja da ništa o tom nisam znao, kao što i danas velim. Bog mi je svjedok da znao nisam. To sam ja Dionisiji kazo za svu tu našu aferu, ali se Dionisija samo smije.

Kad smo počeli crkvu praviti, a već školu smo imali gotovu, sadašnju Sokolanu, onda smo od stare šeperuše-škole, što je služila za učiteljske stanove, napravili crkvu da se možemo bogu moliti, a učiteljima našli smo stanove u varoši pod kiriju.

Poslje toga, postepeno crkva se gradila i Taso je u vrijeme kad je trebalo koji obrok isplatiti dolazio i naplaćivo svaki po 500 dukata u zlatu. Ujedno doveo je i ciglare s majstorima kad je došo ispočetka, te su pravili ciglu pod Gradinom više bugarskije, danas, bašti, kod vojničkoga vježbališta. Tako je do zime rađeno, a zimi su majstori odlazili u Srbiju, te na proljeće opet 1875. došli i otpočeli radit. Mi smo, opštinari, mlogo pretrpili od naroda — kao da se ne radi dobro i da se rđav kamen meće u zidove — te su neki po noći dolazili te su rušili zid koji im se nije dopadao, ali mi za to nismo ništa marili. Tako do jeseni. Risto Nedeljković hteo je da završi kube veliko, te da su već rad obustavili do proljeća. Utome jedan dan, pošto su se majstori prošli, a bio je upravo četvrtak, padne veliko kube te i ostale zidove zahvati, i to se sve porušl, samo što su okolni zidovi ostali čitavi. Velika je sreća da nije niko životom stradao, a pre na pola sata bio je i Dionisija u crkvi unutra, gledao kako majstori rade. Mogo bi i on stradati. U isti dan ja sam bio u Medžlisu idare kod paše, tako zvano Državno vijeće. Bio sam član tri godine dana. Ja pred večer dođem iz Medžlisa u magazu, a kod moga komšije Riste Đukića sjede neki naši trgovčići, i to oni nezadovoljnici. Čim mene viđeše, počeše se smijati, te i ja pređem kod Riste u dućan, a oni se odmah razidoše. Pitam ja Riste: »Što se smijete?« — Risto veli: »Ugledaše tebe, pak se smiju«. — »A zašto?« — »Palo, veli, crkveno kube, a i ostali zidovi i svodovi poremetili se«. Onda ja brže-bolje odem kod Jovana Jovanovića da ga pitam šta je, a on ne zna ni za što, već me pita šta imade novog u Medžlisu. Ja njemu kažem: »Jesi l' ti čuo da je palo crkveno kube?« On se začudi, ništa čuo nije, te mene zaustavi u svojoj magazi, a posla momka da vidi i da zove majstora Ristu. Momak dođe s Ristom. »Što

;made?« — »Ima: kube palo«. — Je li kogod ubijen od majstora ili od argata?« — »Niko nije«. Istina, kiša je bila počela padati, pak su se majstori pre vremena bili rada prošli. Onda pitamo Riste de je Taso. »Taso je, veli, u Brčkom. Ja sam Tasi piso da dođe«. (Taso je također u isto doba pravio konak u Brčkom, današnji kotarski ured.) Onda ja se dogovorim sa Jovanovićem da javimo paši i da pitamo za Tasu. Tako ja odem paši i javim sve šta je bilo, i on mene pita je li kogod strado životom, a ja mu odgovorim da nije. Onda mi reče: »Ja ću sada telegrafat u Brčki i pitati kajmekama (predstojnika) gdi je Taso«. Poslje toga javim Jovanoviću šta je paša kazo i kroz jedan sahat dođe zaptija i mene zove. Odem paši, te mi reče da je kajmekam odgovorio da je Taso otišo u Tuzlu. I zaista, onu večer došo je Taso, ali kasno, u Tuzlu. Sutradan sastadosmo se kod vladike u konaku njegovom te s Tasom razgovor šta ćemo raditi. Jesen, Taso nema oklen da isplati majstore, a da je bio završio kube, dobio bi 500 dukata, ali ovako mi ne damo ni groša, a osobito narod oće da i nas i Tasu, što se reklo, zaspe u kamen. Poslje toga mi se naravnasmo s Tasom da nam dade ceo materijal i da mi njemu damo 250 dukata da isplati majstore i da idu kućama. A slučajno na proljeće da dođe ponovo da radi po pogodbi predašnjoj, kao što i ugovor glasi. U slučaju da Taso umre, da niko njegov nema šta od nas tražiti, a niti mi od njega, pošto smo materijal i ciglju uzeli u zalog za 250 dukata. Utom već Taso ode, a iste 1875. godine već puče nevesinjska puška, te i Srbija zarati sa Turskom 1876. godine, i naša crkva ostade. Risto se ovde zadrža, i njega je Srbija tražila za vojnika, i nikad nije otišo, a nije smio ni ići nikud u Srbiju. Ovde je i kosti ostavio.

Pošto dođe okupacija i zauze austro-ugarska vojska Bosnu i Hercegovinu 1878. godine, dođe Taso u proljeće da započne rad, ali je tražio novaca — i suviše razliku uzrokom skupoće, jer trebalo je koješta dobavljat iz Brčke. Pre okupacije bila je kirija po 2 krajcere od oke iz Brčke do Tuzle, a 1879. godine na proljeće oka 12—16 do 20 krajcara. Mi njemu kazasmo: »Tu razliku na svemu mi ćemo priznat, samo dovedi majstore i započni raditi«. On nema novaca, a mi ne damo, i tako maistor Taso ode i više nikada ne dođe. Mi se naredismo sa majstorom Ristom Nedeljkovićem po 10 forinti nadnicu njemu, a njegovom pomoćniku, nekom Leopoldu Zafani, Talijancu, po 5 forinti nadnica. Kako Risto ne smije ići u Srbiju kao vojnički bjegunac, pošlje Leopolda da traži majstore i ovamo dovede, te mi Risti i Leopoldu a konto dademo (400 kruna) 200 forinti, i Leopold ode i majstore dovede, te se tako pomoću istoga plana i pomoću ovdašnjih vojničkih indžinira crkva sagradi.

Da kažem i ovo: Jovan Jovanović umrije 1876. godine, ali njegovi pristaše biše vjerni njemu te poslje njegove smrti pisaše u Carigrad patrijarhu za hram, i dođe, kao što nam kazo, za Uspenije od patrijarha. Doduše, i ja sam se potpiso, te ponovo napravismo list kako je crkva Hram Uspenija presvete Bogorodice, i majstori uzidaše u fondamenat pod zvonaru, a vladika g. Dionisije zato se nije ljutio, te kad bi pred osvećenje, vladika kaza da neće drukčije osvetiti nego da bude Hram Sveti Sava. Onda Jovanova partaja, ali bez mene, pisaše u Carigrad patrijarhu, i dođe iz Carigrada od patrijarha da se posveti crkva Uspeniju, a za svetog Savu da se napravi jedan paraklis u oltaru. Istina je

da Grci ne vode računa o našem srpskom svetom Savi, ali Dionisije opet reče da on ništa to patrijarhovo ne priznaje, veleć da je patrijarh u crkvi isto onoliko kao i on. »A ja sam, veli, kao i patrijarh: on episkop u crkvenim stvarima, a i ja episkop«. Poslje toga ču se da je Jovanovića partaja dala Dionisiju jednu hiljadu forinti da popusti, i tako bi crkva osvećena na dan Uspenija 15. avgusta. Ja o toj hiljadarki ništa ne znam, ali sam tvrdo uvjeren da Dionisija nije džaba popustio, a pare su mu trebale. Pošto je velika borba bila za to, mada je Jovan Jovanović umro, ali njegova partija, osobito Maksim Jovanović-Horoščić, počeše kupiti potpise ko je za Uspenije, a ko je za svetoga Savu, i na temelju potpisa pobjedu dobiše svetosavci. Ali gazde, kao i vazda, okrenuše list, te udariše u pare i dadoše, kao što rekoh, hiljadu forinti Dionisiji, te on popusti. Doduše, imali su i pravo: njima je pomoću Jovana Jovanovića dobro pomogla sveta Bogorodica, odnosno Hram Uspenije, to jest u njihovoj trgovini i poslu.

OKUPACIJA TUZLE 1878.

Dođe proljeće 1878. godine. Turci počeše se skupljati koje po konacima koje po kućama: šta ćedu činiti? Počeše držati dogovore i sastanke. Kad i gdje su se dogovorili da pošalju Salija sadžiju Tučića u Pljevlje (Taslidžu), to ne znam. Sajdžija je išo u Pljevlje da traži majstora koji će mu praviti crijep, pošto je on imao ciglanu u Solini, u svojoj zemlji, te pošto u Pljevlju imade majstora koji prave ćeremid, oni bi, valjda, znali praviti i crep, a moguće da je otišo kao izaslanik od ovdašnjije Turaka da se dogovara za ustanak protiv Austrije, jer je tamo bio i živio onaj čuveni taslidžanski muftija koji je u vrijeme okupacije ovđe došo, i to iz Sarajeva preko Vlasenica u Tuzlu, i ovđe je bio glavni komandant. Njihov dogovor bi, u Šemsibega Tuzlića konaku, da i nas pravoslavne zovnu i da s nama zajedno protiv austrijske okupacije rade i čine dogovore. Nas pozvaše u konak Šemsibegov: mene, Niku (Petrića) Mihailovića, Ristu Horoščića, Maksima Horoščića, Pavla Stokanovića i Kostu Maksimovića, te smo tu vijećali i dogovarali se. Samo od strane vlasti među nas nije niko dolazio, a mogu misliti da su od strane vlasti davate upute kojekakove, te dadosmo karar (mnjenje) i dogovorismo se da pišemo u Sarajevo, i to Sarajlijama, a ne Vladi u Šarajevo, da smo voljni svi u zajednici, kako muslimani tako i pravoslavni, da dademo otpor, samo da nam i Vlada bude na ruci što se tiče oružja i municije.

U Tuzli je bila kancelarija i merkez (becirk) od bataliona rezervista, te je i vojska iz cijelog okružja — 2 bataliona, miesec dana po jedan batalion — vježbala: pošto prođe mjesec, onda dođe drugi batalion te se vježba. A bilo je vojske, ali aktivne, u Bijeljeni, i ta sva vojska pred okupaciju ode kućama: izjaviše neposlušnost. Nešto je ostalo u Bijeljeni Azijata. Oni su dočekali okupaciju u Bijeljeni, a nisu se tukli kao i ostali Bijeljenci.

Nama ništa neće da pravo kažu niti oće da izađu s farbom napolje, te ti jednoč napraviše jedan dopis te ga svi muhurleisasmo i u Sarajevo poslaše. Kakov je odgovor iz Sarajeva došo i je li došo, mi nismo znali.

Po drugi put sastadosmo se opet u Šemsibegovu konaku i Meaga Imširagić reče Šemsibegu: »Eto, beg, ti veliš da će i pravoslavni s nama zajedno dati otpor protiv austrijske okupacije, ali oću da te pitam šta ćemo mi njima za to dati, jer i oni ćedu ginuti i krv proljevati«. Beg veli: »Daćemo im nešto«. — »E, ali, dragi moj, to tako ne ide, nego ako ćemo tako, treba da se dogovorimo, osobito sa seljacima, gdi je masa, te da im trećinu zemlje ili polovicu poklonimo, pak onda da ih zovemo u društvo. Zar on da gine i da krv proljeva, to nije pravo, jer se on nada, kad dođe ovđe Austrija, možda će zemlju dobiti džaba«. Šemsibeg odgovori: »Ja zemlje ne mogu dati nikome, pak šta će biti neka bude«. Poslje toga tako to bi i za neko vrijeme smiri se. Nisu nas više zvali, a ni tražili.

Pred okupaciju na mjesec dana dođe Omer-beg Kasapović iz Travnika na dogovor i na vijećanje te i nas zovnuše u konak hadži-Ahmed-bega Muradbegovića i onda se dogovoriše da dvojica odu u Srbiju i da pomoću Srpske vlade tražimo lijeka. Odrediše hadži-Hašim-agu Mutevelića i mene, te da idemo preko Bijeljene u Šabac, pak ako bude potreba, da idemo i u Biograd. Odatle se rasusmo i Omer-bega nestade. Tek ja poslje čujem da je Omer-beg otišo u Bijeljeno. Šta je radio, ne znam; više nikad Omer-bega ja nisam vidio nigdi, a i mi također, hadži-Hašim-aga i ja, nikuda ne iđosmo. Šta je izrok bio, ja ne znam, a niti se više ma gdi skupljasmo.

U tom vremenu pređe Austrija u Bosnu, i grof Capari pređe 19. jula po srpskom kalendaru na Šamcu Savu i dođe na 20. jula u Gradačac, na samo naše Ilino, a mi se ovđe na Ilino sastadosmo u ruždiji (muslimanskoj višoj školi, kao polugimnaziji), i to gdi je danas ovogradska Općina. Tu vijećasmo šta ćemo raditi: ili ćemo se tući, ili nećemo. Svjeta puno, i to svašta nabacano, što se kaže: i s koca i s konopca. Mi smo đoja prvaci posjedali po sobi, a oni drugi stoje. Pita se oćemo li se biti sa Švabom, ili ne ćemo. Rahmetli Meaga Imširagić imadijaše zube od čelika. On najviše govori. Kaže: »Mi se tući ne možemo, pošto nemamo na raspoloženju vojske, nemamo topova, nemamo džebane (municije), i nemamo — jednom rječju — ništa«. A kojekakove lole viću s vrata: »Tu ćemo se dok teče jednoga«. Meaga govori sam, ostali svi ćute kao zaliveni. »Znadem da ćete se tući. Vi nemate ništa drugo izgubit nego glavuču sa ramena. A znate li da sam ja nosio u Ćutaiju sindžir očin kad nas je digo Omer-paša u surgunluk. A ovo sada neće biti sindžir očev, već očuhov. Nama naš Pejgamber veli u Kuranu da kad bude naš život u opasnosti da ćemo glavu izgubit, treba i vjerom da prevrnemo a da život šaćuvamo, pak poslje opet kod prilike da se u svoju vjeru povratimo. A vi velite: oćemo se biti. A s čime ćemo: imademo li askera, imademo li topova i tobdžija i baruta? Nemamo ništa, a od cara nemamo emera (zapovjedi) nego imade od cara zapovjed da ga [Švabu] lijepo primimo i dočekamo pak ćemo viđet šta će dalje biti«. Šemsibeg samo drži ruku u čakširama u džepu i u ruci revolver, a hadži-Tosun-beg samo ćuti i nijedne ne progovara. U to doba, već pola dana, ajdemo da tražimo da ručamo.

Pođosmo odatle, ali pada kiša kako bog oće i iz neba i iz zemlje. Dođem ja na kapiju, a viđe me pokojni Jovo Božić te mi veli: »Ode

sada zaptija tvojoj kući. Zove te, kaže, paša«. Ja se uputim paši u konak, ne htedoh kući ići. Kad dođo, momak kaže mi: »Ajde unutra«.. Čim sam unišao u sobu, odmah mi [paša] reče da sjedem i pita me šta smo riješili. Ja mu sve po redu kažem da se ne možemo biti, pošto nemamo od cara emera (zapovjedi), a nemamo ni askera, niti džebane, a niti ništa. Uto unide u sobu hadži-Ahmed-beg Muradbegović, a ja ču paši: »Evo, efendum, i hadži-Ahmed-beg kazaće vam kakav smo karar (zaključak) stvorili«. On onda meni reče: »Jesi l' čuo, moramo se bit pak makar svi izginuli. Moramo carsku zemlju braniti. Ja mislim da je ovo sve iz Carigrada poteklo, pošto čovek kad u more tone, za guju se vata ne bi li spaso život«. Onda meni paša reče: »Jesi l' čuo: od sada više neću da te vidim golije trbuha, nego odmah ajde kući i opaši oružje«.

Ja tako dođem kući. Pošto ručam, odmah pripašem silah i zadijem malu pušku kremenjaču i andžar. Andžarom bi mogo dobro raditi, jer sam ljevak. Tako ja prvi od sviju varošana pravoslavnih i katolika izađem u varoš i u čaršiju pod oružjem.

Utome opet saznadosmo se hod muftije Gračanlije, ali nije nas bilo desetak u njegovom konaku, te poslasmo Salija sačiju Tučića da ide u Gračanicu te da vidi je su l' Švabe u Gračanicu došle i kako su došle i je li kome štete bilo.

Poslje odmah ode u Gračanicu Sali i donese glas da su došli u Gračanicu i da nisu nikome nikake štete napravili, veleći da, ako ćemo se biti, da svi ujedno skočimo i da se borimo, a ne jedan se tući a desetorica biti sakriveni u potoku, ili, ako se nećemo biti, da iznesemo bijel bajrak i ljeba i soli pak da ih primimo i dočekamo ko prijatelje. Sa Salom dođe Jovo Gajunović, trgovac, a dobar prijatelj muftin iz Gračanice. Jovo Gajunović dođe i donese glas da su sasvim mirno i pošteno došli do Gračanice, a nisu nikome nikakove štete pravili; što god kupe, to plate. »Nego, veli, mene su oni poslali, da ja vama kažem da pripravite samo ljeba da imade, slučajno ako ne dođe za njima brzo rana, neka bude ljeba, a i ostalog što je moguće. Oni će sve platiti, neće se nikome ništa džaba uzet«. I tako se Jovo vrati, a kad je putem pitat zašto ide u Tuzlu, on je govorio da ide da kupuje sitnu kožu.

Jovo ode nazad u Gračanicu, a mi odavde pošaljemo Hašima Gradanina, koji jošte živi, i Peru Gavrića i kažemo njima dvojici da vojska čas pre ovamo dođe, jer se čuje da dolazi taslidžanski muftija sa vojskom, te da ranije Švabe zauzmu Tuzlu i u Tuzli depo sa puškama i hambarove sa ranom, a tako isto i municiju, jer ovđe je bila municija i puške za dva bataliona vojske rezervista. Pošto još od 1875. godine, kad je puška nevesinjska pukla, desetina nije se davala niti prodavala pod zakup, nego — bajagi da bude narodu olakšica — uzimala je država u naturi, i to: kukuruz, šenicu, zob, raž, ječam i grah, sijeno, šljive; ostala sva zelen, povrće, plaćalo se u novcu. Ambarovi što ih je bilo državnije i džamije bile su pune rane, u svakome kotaru, pak se to vremenom prodavalo na licitaciji. Ko dade bolju cjenu, taj je i kupovo i uzimao od carevine. Zato bi dobro bilo da vojska austrijska ranije dođe u Tuzlu i da zauzme Tuzlu, i depo i ranu. Onda ustaši ne bi mogli nikaka otpora dati. Sutradan dođu u ponedeljak iza Ilina Kla-

danjci i naprave dar-mar i dignu mutesarifa Mujdin-pašu sa uprave. Postave hadži-Emin-efendiju da bude mutesarif, pošto nisu imali povjerenja u muftiju Gračaničanina, odnosno našeg muftiju tuzlanskog. Hadži-Emin-efendija primi se da zastupi mjesto mutesarifa, ali da sudi, tako reče on, po šerijatu: glava za glavu, oko za oko, zub za zub. Mutesarif sutradan od Semsibega Tuzlića uze bosansko odijelo i sjede u kola i ode u Brčki, te se je odmah prevezo u Rajevo Selo i već dalje kud je znao i htjeo.

U srijedu dođu Zvorničani i njihova vojska, te se zadržaše u Siminu Hanu. Dođe iz Bijeljene dva topa vojnička, i to Krupova, sa tobdžijama i jedan oficir s njima. U zvorničkoj vojsci bilo je i Srba okolo 450 ljudi, i to sve seljaci iz kotara zvorničkog i nešto malo varošana. Pred svima njima bijaše pokojni Risto Popović binjbaša (major) i Đoko Nikolić juzbaša (kapetan).

Naši Tuzlaci u vtornik i u srijedu unekoliko umiriše Kladnjake veleć da se neće tući, pošto nemaju čime, a nemaju ni od cara emera (zapovjedi). Kladanjci odoše iz Tuzle te se zaustaviše u selu Pascima, u Kladanj idući sat daleko.

Čim je konzul Omčikus došo iz Brčkoga i ovamo donco proklamacije u sva tri jezika kako će vojska preći preko Save, odmah sam ja smislio da pošljem moju ženu Savku i moga brata Vasu i da se Savka spremi da idemo u Lipik i u Daruvar kupalište. Već mi je piso pop Marko Janković, kod koga je Mihail moj bio na stanu, da su škole pre vremena prestale, jer je vojska u Vinkovce došla i zauzela gimnazijsku zgradu za stanovanje, te da onda Vaso telegrafira u Rajevo Selo mome špediteru Luki Mitroviću, a Luka ovamo meni, da je Savka doja na smrt bolesna te da i ja odavde iz Tuzle idem i mi četvero da se sklonimo u Slavoniju, u Daruvar. I zaista, Savka se bila počela spremat. Pošto ja vidim da naši Tuzlaci neće i ne misle da se biju sa Švabom, ja nju sa Vasom pošljem i Mihaila dovedu iz Vinkovaca, te ti tako ovđe ostanemo i Švabu dočekamo.

Zvorničani u srijedu došli su kasno uvečer u Simin Han. Ja sjedim sa vladikom Dionisijem u njegovoj mitropoliji i razgovaramo. On kaže da se neće Turci biti, a ja kažem da će. Utome upade pokojni Risto Stokanović, Mićin sin, koji je stanovao u Zvorniku. Poče kazivat ko je došo i koliko ih je došlo i kao da će ih doći i sutra koji su izostali. Onda ja uzmem Ristu onako oružana sa sobom sa ostragušom i bajonetom te ga pitam imaju li ljeba. On reče da nemaju dovoljno, te ja s njime kući i dadem mu jedan kućni somun i kažem da dade Risti Popoviću majoru (pošto je Risto moj badžanak, šogor).

Mi se kupimo svaki dan u konak, u današnju okružnu oblast, i vijećamo oćemo l' ići pred Caparija dolje Gračanici. Jedni kažu da se predamo, jedni kažu da se pobijemo. Bi zaključeno da ide deputacija da se predamo i počesmo pravit mazbatu (pismo) znak predaje. Odrediše da ide sadašnji reis-ul-ulema hadži-Mehmed Teufik-efendija Azabagić, hadži-Hašim-aga Mutevelić, Pavle Stokanović i ja. Sam od sebe reče fra Pavo Semunović da će i on da ide.

U tom momentu začu se topot od konja i od potkovica na avliji. Kad ja pogleda na prozor, a njih šestorica Turaka na konjima naoru-

žani i s njima Đoko Nikolić. Andžar veliki i mala puška za silaom, a o ramenu objesio mandžester, dugu carsku pušku što puca 18 puta sa dve cjevi. Sa takovim puškama u posljednje doba bili su naoružani zaptije, i to konjanici. Dođoše među nas u sobu, a konje predadoše da se vodaju po avliji. Oće ljudi da se biju, nema druge. Naši ih odbiše, veleći da se mi biti nećemo, a i ne možemo sa jednom carskom silom, pošto nemamo snage, a i ostalog ništa, a: »Vi ajte, ako se očete biti, u svoj Zvornik, a nemojte naše Tuzle čuvati«. Oni nikako ne popuščaju i kažu da ćedu nas sviju što nas je onđe u sobi isjeć na komade pak se onda okrenuti na Švabu. Unekoliko i Gornjotuzlani potpomažu ih. Utome ja izađem iz sobe i pobjegnem u sokak, današnja Muharemagića ulica. Neko viče za mnom: »Čekaj!« Ja samo idem da ugrabim u sokak, u tjesnac, i onđe stadoh. Za mnom ide hadži-Tosun-beg, za Tosun-begom Pavle Štokanović, a za Pavlom hadži-Hafiz Žuna, te ti hadži-Hafiz nas svrati u kuću, koja još postoji, njegova brata Mustafe. Odmah hadži-Tosun-beg zaiska, pošto udosmo u kuću, ibrik i leđen da uzme abdest da klanja. Kaže hadži-Tosun-beg: »Ako sada puška pukne, neće ništa valjati, izgoreće sva Tuzla, a i druge štete biće«. Mustafa unese saksiju sa žarom u sobu i u saksiji ibrik kuvane kafe. Oni njemu rekoše da ide pred konak i da vidi đe su Zvorničani i đe su se zaustavili, ako nisu pred konakom. Njih dvojica počeše klanjati. Imade jedan momenat kad muslimani klanjaju (mole se bogu) da se mogu obazrijet i nešto mimikom kazati. Dakle, hadži-Hafiz obazrije se i prstom kaže da pijemo kafu, a ja mislim: žalosna ti kafa, ti se spremaš da umreš, a mene nudiš s kafom; jer kod muslimana je vjerozakon da — kad oće da mre — on uzima abdest te klanja i onda već je spreman da mre. Utome oni već svršiše klanjanje (molitvu), a dođe Mustafa i kaže: »Eno ih pred telegrafskom kućom« (gdi je sada kuća Srpskog školskog fonda). »Jedni su, veli, otišli u telegrafanu, a jedni sjede na konjima i čekaju. Ali njih je uputio iz konaka najviše Meaga Imširagić«. Kao što sam kazao — da je imo zube od čelika.

Poslje toga mi izlđemo iz Mustafine kuće, te će hadži-Tosun-beg meni: »Ti ajde, veli, kroz po čaršije kući, a nikud se ne obazri, i ručaj kod kuće. A ti, Pavle, veli, aide kroz Aletića sokak (gdi je sada Porezni ured) pak kući, a ja ću iza grada kroz Tabašnicu svojoj kući«. Ja dođo kući, a kažu mi da je dolazila zaptija iz konaka i da me tražila. Pošto sam ručo, uzmem štap te u konak i svratim se u moju magazu te osječem tri metra platna bijela, kao što su mi kazali u konaku, za znak predaje. Tako tamo dođem. Sjede svi naši velikaši. Šemsibeg meni veli: »Baš si strašiv, ti od Zvorničana pobeže«. Ja njemu velim: »Tebi je, beg, lako: ti, eto, držiš ruku na revolveru, a meni kažeš da ne nosim ni čakije (peroreza)«. A mislim sam u sebi: kad se je prepo hadži-Tosun-beg, koji je bio za vrijeme Omer-pašine okupacije kao generalissimus, okle ja da se ne prepadem. »Eto, veli, mazbata je gotova, uzmi je u njedra pak nosi. Mi smo naredili kola hadži-Ibriša Mandžića, te sjedi s Pavlom i ajde!«

Primivši mazbatu, odem do kuće hadži-Ibrišove, a već stoje kola i konji upregnuti, samo da se sjedne. Utom izađe hadži Ibriš iz kuće te mene za ruku. Kaže mi hadži Ibriš: »Sada, prije pol sata, došo je moj

sin Huso iz sela Gnojnice od Dubošnice (Dubоštice) i veli da su putem seljaci zasjeli sve redom u busije i da su ćuprije pokvarili, a i male vodotoke sve raskopali. Ja ne znam kako ćete vi proći. Vi ćete izginuti od naših seljaka ili od Švaba. Ona su trojica otišla na konjima, dokle će doći, ja ne znam«. Utom dođe Pavle Stokanović s ambrelom u ruci i nosi nešto pod pazuhom. Pitam ga: »Šta imadeš pod pazuhom«? Veli: »Reko sam Joki kod kuće da nam napravi pite bureka u kolutove te da imademo za puta«. Onda ja njega odmaknem od kola i od kočijaša, hadži-Ibriševa sina Salke, veleći mu da je malo pre došao hadži-Ibrišev sin Huso i kako su seljaci cestu i ćuprije pokvarili i da je vrlo rđavo po nas: ako odemo, možemo lako glave pogubiti. Pavle meni veli: »Šta ćemo sada?« Ja njemu velim: »Dobro, ćemo se vratiti, te nećemo nikako ići, pak šta će biti neka bude«. I tako ja zovnem hadži-Ibriša: »Ajdemo, hadžija, u konak, a kola vrala u avliju, mi ići nećemo«. I tako dođosmo do u konak.

Velikaši sjede kao što smo ih i ostavili. Hadžija počne kazivati šta je njegov sin Huso vidio. Onda Šemsibeg meni veli: »Kako si baš strašiv!« — »Jeste, beg, ti meni reče da ne nosim ni čakije, a ti ruku držiš na revolveru«. Naši hadži kadija Azabagić, hadži Hašim-aga Muteveljić i fra Pavo Semunović dođu do Udeča sela te se onđe prikriju, kad su saznali šta su seljaci od ceste počinili, kad je mrak nastupio, a oni natrag u Tuzlu.

Onaj isti dan odu Zvorničani oko tri sata poslje podne kao neka predstraža do sela Bistarca i tu se pobiju sa Švabama. Kad su ih Švabe naterali, onda su bježali u Tuzlu kako koji može: neko pješke, a neko na konju. Jedan njihov Zvorničanin, aga, bježeći, mjesto da ide na pravac kroz današnju Binertovu ulicu te gore ispod Gradine Siminu Hanu, a on udari kroz varoš, kroz današnju Frelikovu ulicu, i tako trčeći na konju kao da su Švabe za njegovim leđima, spala mu je kabanica i sidžada kod kuće Alekse Blagojevića te su mu je naši dovatili i u terkiju svezali. Šta je tu noć bilo, ja ne znam, samo smo mi kojekakove stvari kućne trpali i snosili u magaze zidane i u tvrđe kuće po varoši; tako isto i naši muslimani snosili su svoje stvari po čaršiji u magaze, a tako isto donosili su i u srpske magaze na sačuvanje zbog vatre i lopova.

Grof Cavari, i danas kad mi padne na pamet, čudim se šta je radio: pošao je u utorak iz Gračanice poslje podne i došo je u Bistarac u četvrtak poslje podne i onđe su ga dočekali Zvorničani. 42 kilometra iz Gračanice do Tuzle: mogla je moja baba za dan i po doći pješice u Tuzlu. Valida nije imao dobrije kalauza ili je hteo da bude blizu Dobuja, neka je bliže glavnog vojskovođe Filipovića. Naš Hašim Građanin i Pero Gavrić, što smo ih poslali u Gračanicu da jave grofu Cavariju da brže bolje ide u Tuzlu zbog dolaska muttije taslidžanskog i da čas pre zauzme depo s puškama i municijom i hambarove s hranom [budu zadržani]. Slučajno da je bio došo kao što smo mi javili, sigurno ne bi bilo nikakve bitke u Tuzli. Elem, oni mjesto da Hašima i Peru puste da nama ovdje jave gdi [su] bili i šta su vidili i radili, oni njih zadrže kod sebe obadvojicu. Onda ovi naši Turci, a i rezerva koja je otkazala poslušnost i presvukla se u svoje narodno odijelo, odu u depo i razbiju

vrata i sve puške martinke raznesu a tako isto i municije koliko je koji trebao. Bilo je i naših Srba i katolika iz varoši koji su puške i municiju grabili, a tako isto ceo su depo opljačkali sa vojničkim stvarima, kao kazane gdi se jelo kuvalo za vojsku i ostale stvari.

Sutradan, u petak, čaršija je zatvorena, a pazarni dan i jest. Nigdi nikoga nema. Mi smo svi po kućama pozatvarali se i čekamo šta će biti. Uoči petka odem ja kod mitropolita g. Dionisije i velim njemu: »Vidite l' da se očedu Turci da biju. Istina, naši ovdašnji velikaši nisu hteli, ali su ih natcrale lole i seljaci i pljačkaši«. Vladika meni kaže: »Ja se nisam ovome nadao«. Vladika obuko na sebe čakšire i kupio fes crveni sa plavom kićankom i zamoto je okolo fesa zelenu ahmediju, što nose najveći muslimanski svećenici u Carigradu na glavi. Pitam ga šta će ovo. Veli mi: »Sinko, ako bude trebalo bježati, ja ću poja'ati konja, a ahmediju na glavu, neka misle ustaši da sam njihov nekaki odža«.

U petak, pošto smo svi u kućama, ja okolo 8 sati izjutra odem kroz moju bašču u avliju Jove Maksimovića, Milana advokata oca, i tu nađem dvojicu Turaka iz sela Srebrnika, kotar Gradačac: Ahmed Šiljić, koji još živi, i Hasan Jarčević. »Otkud vi, ljudi, ovđe? Jeste li vi ludi?« ja njima kažem. Oni meni velc: »Mi došli na pazar, a vidimo sada đe smo pogrešili«. Pitam ja njih: »Šta ima kod vas u Gradašcu i šta vam je kazo Švabo kad je došo?« Oni rekoše: »Sazvo je sve knezove i muktare, pak je izdo zapovjed da je svako od svakoga miran i rahat i da za neko vrjeme ne smijemo nositi oružja, a nikom nikakove štete nije učinio«.

Mi tako sjedeći, razgovarajući i kafu na avliji pijući, bi sahat' otprilike deset, dok ti top švapski puče tam' od Drežnika, niže današnje solane jedan kilometar, i to prazan. U isto vreme puče sa našeg srpskog groblja turski krupov, i to pun. Onda ope puče švapski, te onda opet turski. Onda ona dvojica Turaka iz Srebrnika pitaju nas: »Kuda ćemo mi sada? Da imamo oružja, nc bi se bojali, ali nemamo. Nama valja izginut ili od Švabe ili od naše, kako nemamo oružja«. A ja reko: »Eto, imate svoje konje pa bježite odakle ste i došli. Umijete proći«. I tako oni odoše.

Čim su Turci odgovorili s topovima, odmah je Capari zauzeo poziciju: brdo Moluhe. A slučajno da je bio grunuo u varoš, i tako bi jeftino zauzeo Tuzlu. Pošto bi dvanaest sati, zapuca puška, top i švapska šrapnela. Sve se čuje kad zviždi preko varoši. Kad pucaju Švabe, oni pucaju plotunom, a ustaši jedna po jedna, sve se može znati. Ja kao bajagi predem u kuću Alekse Vasiljevića, pošto je kuća sva od tvrdog materijala sagrađena. Bilo nas iz komšiluka okolo 50 duša. Jovo Mičić, u ono doba sluga Aleksin, oće da iznese bajrak bijel na krov od kuće. Ja ne dam veleći mu: »Zar oćeš da nas ustaši ovđe isjeku?« Jovo presvuko se u tursko seljačko odijelo, ostraguša na ramenu, municije dosta. niko ko ga ne poznaje ne bi reko da je Srbin.

U isti dan, u petak, poslje podne, do dva sata, došo je muftija taslidžanski sa vojskom i s njime došo je Alijaga Džaferagić, zvani Talirević, Sarajlija. Puška puca, nc prestaje, a Dugom ulicom dolaze Turci radi municije na Gradinu, gdi je danas vojnička bolnica. Pošto već bi

mrak. Turci po brdima viču: »Jektur Alah« (to će reći: jedan bog, na perzijskom jeziku), i već daju aber (glas) da je njihova pobjeda. Utome ovlada noć, tišina. Sutra, čim svanu, odmah opet zapuca i trajalo je otprilike jedan dobar sat. Utom se navuče magla i ne vidi se prst pred okom, što se kaže. Sigurno je trajala magla okolo dva sata, i ćuti se sa obadve strane. Pošto se magla diže, onda nanovo zapuca top, puška, šrapnela, te do crnog mraka. I opet Turci viču po brdima: »Jektur Alah«. Mi opet znademo da je na turskoj strani pobjeda.

Mi za one dve noći nismo iz Aleksine kuće izlazili, samo otiđi svojoj kući i donesi ljeba te malo jedi, i gotovo. Ljeba smo dosta imali, pošto nam je Jovo Gajunović iz Gračanice kazo da, kad vojska dođe, neka se nađe dosta ljeba. Među nama bijaše i kaluđer Joanikije, jer je muftija taslidžanski, čam je došo, odmah haps, veliki okružni, otvorio. Slučaino da je kogod svoga oca pre nedelju dana ubio, bio bi pušten na slobodu. Tako i kaluđer, pošto je pušten iz apsa, došo je Riste Tufića kneza kući, i trevi se i on u Aleksе Vasiljevića kući. Top puca, a on prevrće brojanice (rosplj) i bogu se moli.

Pošto svanu nedelja, eto ti Riste Tufića, kneza varoškoga, i s njime Maksima Horoščića-Jovanovića. Traže mene: »Ajde, zove muftija taslidžanski. Svi su tamo ljudi koji se traže sabrali se«. Ja se, istina, mislim, ali mora se. Aleksa Vasiljević i Joco Stakić pijucaju rum, i to neprestano, dan i noć, pak meni vele: »Ne boj se, sta će biti! Da nas zovu, mi bi sada išli«. Ja odem. Kad tamo, u konaku, u okružnoj oblasti, sedi muftija i naši Turci, od našije Niko (Petrić) Mihajlović, Pavle Stokanović, Risto (Horoščić) Jovanović, Maksim (Horoščić) Jovanović, Anto Subašić, katolik, i ja. Alijaga sjedi do muftije. Mi njega svi poljubismo u ruku, a on poče nas hvaliti kako smo dobri i kako nismo svoga ognjišta ostavili, a kako su Turci sa svojim ženama i djecom u sela izbegli. »Nego sada, veli, ja ću sada da idem da gonim Kaurina, a ovđe ću vam ostavit Alijagu. Što god on bude zapovjedo i radio, to sam ja sve uradio, ali treba i vi da mu budete pomoćnici, jer se ratovati ne može bez novaca, a i bez vojske. Vojske će doći koliko god bude trebalo, a ja se neću povratiti niti ću ove moje košulje — a drži se za rukav od košulje — dokle ne dođem u Budim, gdi je naša starina«. Onda počeše se probjerati vjećnici. Izabrasmo neke Turke, a oni pak nas izabraše sve koji smo onđe bili i metnuše mene da ja primam novce i stvari koji se budu porezivali kao dobrovoljni prilozi. Meni dodjeliše hadži-Hafiza Žunu. Ostalo što bude trebalo da sa Alijagom dogovaramo se i da skupa s njime radimo.

Utome muftija već ode, a naš Šemsibeg Tuzlić, kako je bio otpremio harem u selo Tursku Dobrnju, on pobjegne u selo Morančane i onđe se sakrije kod fratra, paroha moranjačkog. Utome začuje muftija za njega, al' već on ode da tjera Caparija dalje Gračanici. Onda pošlje četri ustaša od onih svojih Taslidžaka (kažu da je bio jedan Crnogorac s njima) te ti onđe oni uvate Šemsibega i poteraju ga pješke. On njima kaže da on ima sipnju te da on pješke ići ne može. Onda su mu tražili novce i kazali kako ih je muftija poslo. On njima dade sedamdeset dukata što je kod sebe imao, i oduzmu mu zlatan sahat i zlatan lanac te mu kažu da je to sve malo. Onda mu dadu konja njegova i momka

Mehmeda Rustanbegovića te odu s njima u Dobrnju kod harema, i onđe im dadne pet stotina dukata.

Utome su već ovđe prispjeli iz Bjeljena Jusuf-beg Pašić i Šehjahija i hadži Džano iz Janjara, kotar Bjeljena, te ti onaj dan u nedelju ustaši skoče i opljačkaju Šemsibegov konak i žensku kuću — harem, a takođe i njegov letnjikovac u Bukinjima. Tako su opljačkali jednom rječi sve gdi god su šta našli: flaša vina feslauera bila je jedan groš (osam novčića). Šemsibeg imao je mlogo srpskije knjiga. Ja sam mu ih poručivo i sve su bile utvrdo vezane i sa zlatnim slovima pisalo je kako se knjiga zove i njegovo ime i prezime. Nosili su u rukama med u saću, taranu, juvkov pilav, jednom riječi sve, dušeke, jorgane, jastuke, četrnaest konja atova i paripa koji su fijaker vozili i jahaći, uzde, konjske hamove.

Jedan, da kažem, dobar Turčin iz sela Vukovija dođe meni u Konak, za pojasom dve male puške, a o ramenu kriva sablja, i veli meni: »Od koga ću ja ovu moju sablju oštrit? Ili ću od Švabe ili od vas, turske murtate (izdajnike), što izdadoste zemlju Švabi?« Ja njemu kažem: »Eno Švabe odoše dolje Gračanici, ako imadeš volju sablju oštrit, idi pak oštrit!« Te će on meni: »Ja sam došo da mi dadeš dva žaka od kafe prazna, trebaju mi«. Ja njemu reko da nemam ja u njedrima džakova, nego ako mu trebaju, neka ode kod moga Jofte u magazu pak neka mu dade. I zaista je otišo. Kad poslje Alijaga Džaferagić kod njega istoga uvati puna obadva džaka amova i uzda od Šemsibegovi konja i fijakera. Poče ga Alijaga grditi i psovati i suviše pljuje mu u bradu, veleć: »Nije te, bolan, stid bijele brade da pljačkaš tuđe stvari«. A on se izgovara da ih je kupio. Alijaga mu oduze stvari. Šta je poslje bilo sa stvarima, ja ne znam. Alijaga čuvo je Šemsibegovu kuću, ali badava: nije mogo učuvat kad se umiješo Jusuf-beg Pašić iz Bijeljene i hadži-Džano iz Janjari.

Slučajno da je ostao Alijaga u Tuzli kad je Capari po drugi put došo i već Tuzlu zauzeo, mi bi svi, Srbi i katolici, jamčili za Alijagu. On je nas dobro čuvo od ustaša — nije nikome velike štete bilo — što je mogao.

Pošto muftija ode Gračanici u poćeru za Caparijem, eto ti poslje ovđe dođoše iz svega okružja članovi, a s muftiiom iz Sarajeva došo je Nuri-efendija kadija, Unčo, jedan Cincarin, i Čilimović, katolik. Abid-efendija iz Busovače, i sluga Đuro Nuri-efendije kadije, iz Brčkoga Meaga Islamović, iz Bijeljene hadžija Imamović, iz Zvornika hadži Medo Užičanin, iz Srebrenice hadži Selmanagić, iz Vlasanica Salaorović, iz Kladnja Mašić, iz Maglaja nekakav Maglajac, iz Gračanice Ibrahim-beg Pašić, iz Gradašca Beščibeg Gradaščević, iz Orašja Saltović, te i nas nekoliko odavde. Kao što sam kazo, meni dadoše da novce i stvari primam. Uzeše nekog Ahmed efendiju, koji je ovđe kod kadije bio pisar, za pisara, i nekog opet mlađeg, ovdašnjeg Mraorovića, za pisara. To već bi uređeno, Krigsministerium. Odmah počeše izdavati naloge u ime muftino: svako od muslimana ko se nađe u pantalonama i s kosom na glavi da će biti strijeljan, a od raje isto tako koj bi se našo u pantalonama. Nama je odobrena kosa i cipele. Ujedno ko se nađe bez oružja — i to koji su za nositi oružje — golije trbuha, biće strijeljan. Onda

se počeše novci porezivat. Od našije također u istom vijeću bio je hadži Hašim-aga Mutevelić, hadži Mujaga Čilimković, Muhamed-beg Hadžijašaragić, Hašim-aga Hadžiefendić, hadži Tosun-beg i hadži Hafiz Žuna. Od našije Niko Petrić-Mihailović, Risto Horoščić-Jovanović, Pavle Stokanović i ja, Antun Subašić od katolika, i Maksim Horoščić kao neki nabavljač iz čaršije. Risto R. Đukić na paromlinu vladikinu da se melje žito, a hadži Osman-efendija Proić i Feizaga Ušćuplija (pre toga bivši kab načelnik gradski), njih dvojica na hambarove da šalju žito u vodenicu da se melje. Poručiše u sela da dođu komordžije s konjima koji ćedu za vojsku dolje Gračanici nosit ljeba, džebanu i ostale stvari. Iz brčanskog kotara nabaviše nekoliko seljaka sa konjskim kolima, Srba i katolika, da se ovđe u pripravnosti nađu, i nad svima tim komordžijama metnuše Ibrahima Vrčka Valjevca, te kad zatreba komora, da se od njeg išće. A komordžije stajali su na današnjoj oficirskoj bašti.

Alijaga je poslje sabrao okolo stotinu vojnika Srbā i katolika iz naše okoline i blizine. Bio je juzbaša pokojni Todor Vasić iz sela Čaklovića. Svi su se nalazili okolo vladičine vodenice, jer je tu na njivi bio Alijagin čador, i konji pod kolibom i momci pod čadorom, a od Vasića kuće dolazio je kajmak, maslo, janjci i pilići za Alijagu.

Kad je bila bitka, najpre je desno Caparijino krilo, koje je išlo preko Jale i Kreke Ilinčici, popustilo. Na Usinu popeo se je kapetan Šefer na drvo da gleda na durbin imade li ustaša dosta i njihove pozicije. Kad su ga sa pozicija viđeli ustaši, odmah su zatražili dobra nišandžiju koji će ga sa drveta skinuti. I nađe se neki Demirović s Ljubača sela, te ga strijelja i ubije. Ustaši su izvukli dva topa na Ilinčicu i onđe su s Moluha Švabe dvojicu tobdžija ubili i trećijem itcem zakovali jedan top koji nije više mogao raditi. Risto Popović iz Zvornika kao binjbaša (major) doneo je na Ilinčicu džebanu, što je bilo gotovo nestalo, i odmah se vratio u vladičinu vodenicu, te je onđe sakrio se i ležo. a Đoko Nikolić kao juzbaša bio je na brdu Kozlovcu više današnje gradske bolnice, te je odande puco sa ostalim ustašama. Kazivo mi je jedan Turčin više Kreke na Crvenoj Njivi kod Hana: »Onđe smo opkolili jedno dvadeset vojnika Švaba i sve smo ih pobili iz šume, a jedan među njima žute brade sjedeći puca i ne da se prikučiti, samo puca. Naposljetku, kad je već pao, mi se prikučimo, a on već umire a sav je po prsima izrešetan: tako se žestoko borio«. »Opet — kaže mi Ibro Krhatlić — dođem sa Suljbegom Murankićem, kad smō se vratili sa Crvene Njive, i nađemo jednoga u Kreki u šumi, ranjen u nogu dobro, i nešto sklapa ruke, i pokazuje ranu, a ništa ne zna progovorit, samo što mumlja. Suljbeg veli: »Oću ga posjeć da ogledam valja li mi andžar?« Jā njemu velim: »Nemoj ga sjeći, vidiš da je ranjen«. Elem, posječe ga«.

U nedelju, kad je Caparija repariro, ovđe, gdi je sada Grand hotel, valjaju se mrtve glave, valjda su, kao i obično, na kocevima sa ratišta donosili. Čim se mi kao vijeće sabrasmo, odmah se dade nalog da se ide na selo Usino i Ljubače i Lipnicu, te da se seljaci katolici dignu da se leševi zakopaju. Tako je učinjeno, a kapetana Šafara, čim je Capari po drugi put došo i Tuzlu zauzeo, tražili su. Seljaci iz Usina znali su

gdi su ga zakopali, te su vojnici njega prvoga u današnje vojničko groblje saranili.

U nedelju kad je grof Caparija rateriro Gračanici, nađoše Turci dvojicu soldata od saniteta sa crvenim krstovima na ruci — u moluškim njivama zalutali — i dovedoše ih u konak pred Alijagu i pred nas. Ja ih pitam znadu li srpski — ni beknuti, znadu l' njemački — ni to ne znaju. Odem u varoš te nađem nekog Svobodu pekara, koji je znao mađarski, i dođem s njime u konak. Kad tamo, a oni Mađari i ostali iz vojske pokopavajući mrtve. Pita ih Alijaga jesu li gladni. Oni kažu da jesu. I naredi meni Alijaga da im kupim ljeba i još štogod iz aščinice od jela i naredi meni da im svaki dan dajem ranu. I odvedoše ih u aps, Ja zovnem Ristu Tufića, kneza varoškoga, i on im je svaki dan donosio ljeba i ostaloga, a ja sam plaćo, i to iz kase od dobrovoljnih priloga.

Ne prođe pet dana, dovedoše iz Gračanice Katicu, nekoga Hiršla pomoćnicu u radnji, a Hiršl je bio magatenter, te je išao za vojskom i došao do Gračanice, pa se vratio poradi robe preko Gradašca i Šamca, da nabavi jošte što mu treba. Kako su Švabe napustili Gračanicu, onda su Turci uhvatili Katicu i njenog momka Vilelma, i jednog vojnika stražmeštra. Po nalogu muftinu njih dovedoše u Tuzlu, te i njih troje zatvoriše u aps sa onom dvojicom od Crvenog krsta, te Alijaga naredi da se i njima daje rana. Nisu bili svi skupa tri dana, elem očedu da ih spreme u Zvornik, u grad, u aps. Onaj stražmeštar znao je dobro srpski. Ne znam šta je bio: Srbin ili Hrvat, te ti njih jedan dan izjutra sve petoro zaptije vodaju po čaršiji po sokacima, a pred njima naredili su te Cigani bubaju i sviraju, te ih otpratiše u Zvornik. Odmah su ih u gradu zatvorili u aps. Šta je dalje s njima bilo, ja ne znam. Moguće, kad je vojska došla i Zvornik zauzela, našla ih je onđe. A Katicu dali su u službu Risti Popoviću. Katica je poslje ovde — pošto je Tuzla zauzeta, a i Zvornik — došla i otvorila sa svojijem gazdom Hiršlom radnju. I Vilelma je dovela iz Zvornika, a šta je bilo sa soldatima, ne znam. Katica je bila Srpkinja, rodom iz Kamenice. Kad je Hiršl umro, ostala je radnja u njenim rukama. Imala je dobru radnju za vojnike i za veću gospodu, kao pomodnu radnju. Ovde je dobavila sestru te je udala za gospodina Petra Šimića, oficijala kod Kotarskog suda. Eno ih i danas ovđe žive. A Petar Šimić jošte je činovnik. Imadu i djece, već odrasle. Katica poslje udala se za građevnog poduzimača Kandotija, Talijana, te je i on s njome, kad svoga posla nema, bio u radnji. Poslе toga Katica umre i Kandoti nju po obredu pravoslavne crkve sarani, i ukopa je u srpskom grohlju i dobar joj spomenik digne.

Započesmo kao vječe porezivat dobrovoljne priloge u novcu; a ujedno pisasmo u Brčko, u Bijeljeno, u Zvornik, u sav okrug, da se diže bašibozuk i da ide u Gračanicu za muftijom, i to muslimani. Tako isto i ovđe, u našem kotaru, sve se popisa po nufuzu, a i po Tuzli, da niko ne bi ostao. Počesmo i novce porezivat ovđe po Tuzli, tako zvane ajana (dobrovoljni prilozi), kako na muslimane tako i na Srbe i katolike po mogućstvu. I svijet poče donosit, a ja primat i svakome davati potvrdu, a ujedno bilježit u knjigu šta je koji dao i bilježit gdi se je šta

zdalo, kome i zašto. Dođe iz Bijeljene 1 600 pari opanaka, ćebeta, gu-
jeva, čakšira, koporana, a isto tako dođe iz Brčkoga 800 pari opanaka,
akšira, gunjeva i ostaloga, isto tako iz Zvornika dođe 800 pari opa-
aka i ostaloga, i ja sve to trpam u one dve sobice na gornjem boju
okružnoj oblasti, pod svoj katanac. Počeše vojnici dolaziti i njima
e poče izdavati: nekome opanci, nekom gunj, nekom koporan. Što
Medžlis vidi da mu treba, to mu se i dade. Ja se nisam ništa u to
niješo, samo slučajno kada Medžlisa ne bude, onda Alijaga kome što
ekne da mu se dade, ono se i izda. Dođe jedan star Turčin iz Vlasa-
nica. Kaže se da je iz Nikšića u današnjoj Crnoj Gori i dovede sa sobom
ravnu stotinu vojnika, sve kao da ih je birao jednog po jednog, te
dado njemu, po Alijaginu nalogu, 100 pari opanaka. Sve sam moro
birati koji su najveći. Dado mu i pet stotina groša i od istoga uzeh
potvrdu. Ćatib Ahmed-efendija napisa, a on udari svoj muhur (pečat),
na pečatu piše Odo-aga. Ja sam imo sobu u okružnoj oblasti gdi je
sada doktor okružni. Alijagina soba bila je ona mala među dvema veli-
kim sobama, a Medžlis sedeo je u sobi velikoj od štacionskomande i od
općinske bašte.

Vrijeme po vrijeme, dođe telegraf da je Filipović zauzeo Sarajevo
na 19. avgusta po novom kalendaru. Doduše žica je radila, ali šta su
oni brzojavljali, ja ništa znao nisam. Ono jutro ja dođo u konak, a
Nuri-efendija kadija što je došo iz Sarajeva, Unčo, Čilimović, Abid-
efendija i sluga Đuro, te meni dadoše depešu, veleć da oni moraju ići
u Sarajevo: »Nego, veli, daj mi hiljadu groša, a evo ti senet (prizna-
nica), i daj Abid-efendiji gunj i čakšire, a i Đuri mome jedan gunj«.
Ja sve dado i uze priznanicu. A oni onde u okružnoj oblasti konje dove-
doše i uzjašiše i odoše. Poslje dođe Ahmed-efendija te mu ja dado de-
pešu te on meni kaza kako su Švabe zauzele Sarajevo. Utome dođe i
Alijaga te i on, pošto vide, malu se učuta te nama osta sa Ahmed-efen-
dijom (a ja odo u moju sobu), valjda da jave muftiji šta je bilo. Ja
Alijagi kaza da su oni od mene stvari uzeli i kadija hiljadu groša i
pokaza senet. Nato se [Alijaga] malo naljuti na njih i reče kako su
došli da pljačkaju.

U isto doba još su bile turske kaime (novčanice). Bile su spale sto-
tinarke na sedamdeset groša. Zađu po čaršiji vojnici bašibozuk te traže
da kupuju kojekakovi stvari: kafe, šećera, opanaka, platna, i potegne
kaimu (banku) od 100 groša, a pazari 20 groša. On nju daje za 70 groša,
ali oće kusur u srebru, a neće u papiru. Mlogi su trgovci dali litru kafe
slučajno džaba, i neće novaca nikako, a mlogi su sakrivali robu, pak
kad koji što zatraži, kaže mu se da nema, samo da ne bude štete.

Isti dan odmah izjutra Alijaga sabra sve okolo sebe medžlise te
im pokaza depešu. Bogme, oni nanovo započeše i ujedno odobriše mu
što je javio muftiji. Eto ti od muftije nanovo pisma da se diže asker
đe god koji imade. Posla pismo da mu dođu na Becanj adži Hašim-aga
Mutevelić, Hašim-aga Hadžićendić, Meaga Imširagić, adži Ahmed-beg
Muradbegović, hadži Hafiz Žuna, hadži Ahmed-beg Azabagić, Muha-
med-beg Hadžijašaragić, Ibrahim-beg Džindo, te ti oni odoše. Kad su
tamo došli, njih je muftija lijepo obričio i bili su kod njega dve noći
i jedan dan. Najviše uzeo je od pušteno Hašim-aga i od strašivog Ha-

džiefendića, a Meaga Imširagić nije mu dao ništa, nego je njega poslo i hadži-Ahmed-bega Muradbegovića u Srebrenicu za kajmekama, a Meaga da diže vojsku. Sjedeći svi u društvu na Becnju kod muftije, doleti kuršum te pogodi hadži-Ahmed-bega Azabagića u šal (turban) više čela oko glave, i nije ga zrno ranilo. Oni se odmah vrate ovamo u Tuzlu, a ona dvojica odu u Srebrenicu. U istom vremenu dođe kadija jedan, Crnov, iz Gračanice, i on se pridruži Medžlisu.

Naš muftija tuzlanski bio se za sve to vrijeme u kuću sakrio i nije izlazio, te jedan dan bio je obukao feredžu žensku i zamoto se kao Turkinja i poveo brata pred sobom Gani-bega, te su ga uhvatili Gornjotuzlani, te mu oduzeli tri stotine dukata. On je hteo nekuda u selo da bježi te se poslje opet, pošto su ga Gornjotuzlani opljenili, vratio kući.

U istom vremenu bio je turski ramazan te se radilo u konaku i dan i noć: jedni poste, jedni mrse. Kadija što dođe iz Gračanice bio je u velikoj části, i on je pušio, nije postio. Jedan dan čuše se topovi kako pucaju okolo dva sata poslje pola dana. Odmah zavika kadija da se klanja džamatile, to jest u društvu. Oni u konaku klanjaju, a ja slušam kako top puca, jer sam moro svaki dan i svaki čas biti u konaku, a moje društvo nije moralo biti: odlazili su u magazu u čaršiji i dolazili. Jednu večer svi smo bili. Dođe pismo od muftije da se diže svako ko god može pušku nosit, i naša braća po zemlji hristijani, ako imadu volju, da i oni idu na vojsku. Namo protumačiše pismo, ali da svi moramo ići. Meaga Islamović iz Brčkoga kaže da se pregleda nufus te da se vidi koliko imade u varoši vojnika, a i ostale mahale da se pregledaju. Naši ćute, niko ne zna s knjigom besjediti i kako će knjigi otkazati. Ja kažem Meagi: »Aga, da mi pregledamo ovo što imade od Turaka, ako koji bude i gdigod zaostao, a za naše mi ćemo lako. Ja ću naše sutra za jedan sat sve popisat«. Oni tako i učiniše. Poslje počeše istraživat Turke na temelju nufuza gdi koji imade da nije otišo. Poslje odosmo svaki svojoj kući.

Kad dođosmo mi u varoški naš sokak, počesmo govorit šta ćemo i kako ćemo. Onda ja njima kažem kako oni nama pismo muftino pravo ne tumače (pošto ja turski razumijem). Muftija kaže: ako imademo volju, da idemo, a ne da moramo. Dakle, ja njima predložim: »Ako oćete da ja štogod obećam Alijagi i da se s njime dogovorim, pak da dademo novaca«. Sutradan mene zovne pokojni Jovo Horoščić-Jovanović rano kući i kaže mi da mu je otac Risto sinoć kazo, kad je došo iz konaka, a i Maksim amidža, sve šta je bilo i šta je muftija piso, te veli: »Ja sam tebe, brate, zvao da ti to kako znadeš udesiš, samo da nikud ne idemo«. Poslje dođemo mi petorica u našu školu te se saberemo nas nekoliko šta ćemo da radimo. Ja predložim da pitam Alijage, pak ću im kazati šta će Alijaga odgovoriti. Ja Alijagi kaza da mi ne znamo sa puškom raditi, nego sa aršinom i kantarom, te ti Alijaga meni reče: »Oće l' biti šta u ruku?« Ja njemu odgovorim da oće i uglavimo da nas nekoliko dademo — koji smo u stanju — dvesta dukata muftiji, Alijagi stotinu dukata, a dvojici ćatiba petnaest dukata, a ono siromaka što imade u varoši — možemo ih upotrebiti kao neke zaptije u izmet (manuelni rad). Ili, ako muftija ne pristane, da nađemo

bedele svako za se. Pošto to tako udesimo, sabrasmo se ponovo jedno večer u školu te tu porezasmo: jedan vojnik dvanaest i po dukata. Ali, ne lezi vraže. Stojan Ristić oće da sve pokvari zbog njegovije dvanaest i po dukata: »Znate li, veli, da je Švabo uzeo Sarajevo, a uzeće i Tuzlu. Ja ću vas tužiti, kako Švabo dođe, šta vi radite i kako idete protiv Švabe i usťanak podupirete«. Ja njemu odgovorim: »Ajde ti, gazda Stojane, budi na mom mjestu, pak ću ja sve što se na tebe udari za te platiti«. A on meni odgovara: »Ja tamo posla nemam, ti tražiš sebi tamo mjesta«. Nekako se smiri i pristade da dade dvanaest i po dukata kao i ostali, te mi skucasmo 215 dukata, a za Alijagu sada nemamo oklen dati stotinu dukata. Zovnu nas sutra ujutru Jovo R. Jovanović-Horošćić, valjda pošto mu amidža Maksim kaza šta smo radili, i dođosmo kod njihove kuće Pavo, Niko i ja, a već Risto Jovanović i jest u svojoj kući, a i Maksim dođe. Elem, čivt tek, šta ćemo? Ja kažem kako sam sa Alijagom udesio: muftiji dve stotine, pisaru prvom deset, drugom pet, Alijagi stotinu, a siromasi da budu u službi kao neka zaptije. Jovo predloži da Pavle dade dvadeset i pet dukata, Niko dvadeset i pet, ja dvadeset i pet, a Jovo dvadeset i pet, osim onije po dvanaest i po. Niko kuže. »Ja nemam za što brašna djeci kupiti«. Lazo Jovanović veli mu: »U tebe, tetak, imade u Trstu, u banki leži pet hiljada napoleodora. Valja ti dati mogo ne mogo«. On Lazi kaže: »Da bog da te, sine, pet hiljada pušaka zgodilo«. Skoči Pavle i reče mu: »Treba dati, kada drukčije ne ide: bijeli novci za crne dane«. Jovo njima kaže: »Eto, vas dvojica pedeset, a ja i Živko dajemo pedeset. Istina, nije pravo da Živku dade kao i mi, jer da Živka nije bilo i da on nije ovako saznao šta muftija u pismu piše, i da nije sa Alijagom udesio, mi bi svi išli na Becanj, kao što su i Turci išli, i bili obrijani«. Pavle kuže: »Sve je to tako, ali se je u društvu ovom trefio, pa nek dade i on kao i mi«. Sutradan ja kažem Alijagi, a on meni kaže: »Kamo novci?« Ja njima odo te kaza i brže-bolje sakupismo, i to u bijelim medžedijama dvesta i petnaest dukata, a u zlatu stotinu dukata. Ja odo i kaza Alijagi; on meni reče da se donese njegovije stotinu dukata njemu i petnaest pisarima, a muftino neka sada stoji, jer on njemu mora pisati, pak ćemo vidjeti šta će odgovorit. Tako ja uzeh stotinu dukata, a starac Niko prati me, te on sobom viđe kad ja Alijagi izbroja stotinu dukata i pisarima petnaest, a muftijini u bijelim medžedijama ostaše ležeći u mojoj magazi dok odgovor od njega dođe.

Sutradan Alijaga kaza Medžlisu za naše varoške vojnike, pošto će oni dati novaca. U ime vojnika ja ću pisati muftiji te kako on odgovori, onako ćemo i raditi. Poslje ja pitam Alijage ima li kaki aber od muftije. On mi reče da imade, samo, veli, neka novci stoje, i oni će trebat, jer se bez novaca ne može vojevati.

I tako ne prođe ni deset dana, odosmo pred njega, neko na konju, neko pješe. Dođe muftija na konju bosanskom, ali dobrom, hadži-Mehmed-bega Tuzlića đogatu. Sav se zamako u bijelu međedinu, sedlo je carigradsko pokriveno. Saznadosmo da je njega Capari potisko Tuzli. Ne prođe dva-tri dana, on meni reče da imade u Belediji općinskije novaca, 66 000 groša. Ja njemu odgovorim da ja za te novce ne znam, nego ako imade, znade Feizaga Uščuplija, on je beledije reis, to jest

gradonačelnik. On dozva odmah Feizagu i kaza mu da novce donese, ali sa mnom zajedno, u njegov šator na Gradini, u logor. Te ja sa Feizagom sednem u kola i novce ponesemo na Gradinu, te pred efendiju. Feizaga ide otragu, a ja naprijed. Poljubismo ga u ruku i kazasmo da smo novce doneli. On reče: »Eto tamo u čadoru moga ćatiba, pak mu izbrojte i predajte«. Te mi pod čador izbrojismo 66 000 groša altiluka kao mlijeka, a današnji novaca 6 600 forinata. Poslje opet odosmo kod muftije i kafu popismo i kazasmo da smo novce predali. Feizaga mene gura i opominje me da iskam potvrdu, a ja — bože sačuvaj! Odatle ustadosmo i u ruku poljubismo ga pak napolje. Feizaga meni veli: »Što mu ne iska potvrdu?« Ja rekoh: »Nisam lud«. Sutradan kaže Alijaga: »Mislim da će efendija danas od vas iskati pare«. Ja kažem da su novci spremni i gotovi. Utome okolo ićindije zovnu mene i kaže meni: »Sinko, meni je Alijaga piso da ćete vi u ime bedel-askerije dati dvije stotine dukata. To je, sinko, od vas lijepo. Ne može se bez novca vojevat. De su novci?« — »Kod mene su, efendija, u magazi«. Reče: »Idi, te donesi!« Ja odem sa Pavlom do moje magaze i donesemo dvesta dukata, i to u bijelim medžedijama, kako smo ih i primili. On jednu kesu od sto dukata, a ja drugu. Kada dođosmo u sobu, on odmah reče da je njemu Alijaga piso da su novci u zlatu. A ja velim: »Efendija, nama je svejedno, biće sada i u zlatu«.

Odosmo kod Jove R. Jovanovića. Jovo reče: »Evo ja ću dati i u zlatu, samo, veli, daj bože, nosi vodo«. Tako mi ponovo u konak, a efendija otišo u logor na Gradinu i reko je, kaže Alijaga, da na Gradinu nosimo. Ja kažem Pavlu: »Ako bog da dobro, oće da bježi, pa mu je lakše nositi u zlatu nego u srebru«. Ja uze u džep dvesta dukata, po pedeset kao četiri patrone. Sjedosmo u kola te efendiji pod čador. Ne htede ih ni brojiti nego veli: »Sjed'te«. Baci pred mene kesu duvanu i kaže: »Pravi cigaretlu!« Ja poče praviti. On udari u dlane, dođe njegov sluga. Kaže mu da skine sa onoga direka što je čador razapet jednu bluzu austrijskog oficira. Kaže mi: »Izvadi iz džepa to žuto ćage«. Kad ja izvadi, a ono zemljopisna mapa na mušemi. Pita mene šta je to. Ja mu kažem šta je. Veli: »To smo pogubili jednog švapskog zabita«. Ujedno po slugi poruči da donese kafu. Eto ti sluge, nosi njemu kafu, a i nama. Poslje meni veli: »Trgovče, evo koja su me doba i koliko sam svijeta prošao, ja onakog trgovca kao što je iz Građašca Jovan Babić nisam vidio«. A ja njemu velim: »Efendija, nećete u daleku onakog trgovca viđeti. On je bogat trgovac i čitluk-sahibija«. Jovan mi je pripovijedo: naravski da ga je neko uputio i da ga je pozvo na Recanj, i Jovan je otišo.U kola metnuo 160 oka duvana u listu i dao njemu dvesta dukata u zlatu, a duvan vojnicima da se podijeli. I suviše naredio mu da mu skroji jedan kat haljina, i skrojio mu je. Odatle ja kažem: »Molim, efendija, izun, da idemo«. I tako odosmo, veleći nam da se ništa ne plašimo: »Samo čuvajte svoga sibijana, a i ja ću čuvati vas«. Iza toga ja sa Pavlom vratim se u konak i kažemo Alijagi kako smo novce predali.

Mi nismo u ime askera od naših katolika ništa tražili niti na njih porezivali, nego smo ih sa našima kao neke zaptije upotrebljavali.

Čim je ovđe došo sa Becnja muftija, mi smo čuli da je mloga vojska došla u Rajevo Selo sproću Brčkoga, i počeše Turci iz sela brčanskije bježati sa familijama ovamo Tuzli, dalje od Brčkoga, a takođe i Brčani su svoje porodice koje u dalje . . . [selo?] u kotaru brčanskom, kao Umci i Navioci, i u Tuzlu. Baš je Mujaga Mulamehmedović, hadži-Hafizov brat, ovde došo, ovde je noć nočio, i sa familijom otišo preko Zvornika u Srbiju i nastanio se u Šapcu. Tamo sve je bio dok vojska nije Brčki zauzela te se već kući iz Šapca vratio. Mufti-efendija ovđe je dobavio iz Brčke i pješe doćerao bogatoga Aliju Kučukalića, ovđe ga uapsio i uzeo mu 400 (četiri stotine) u zlatu dukata i onda ga kući pustio da ide. Mogu reći da je muftija unekoliko bio pošten pošto, kakovu je vlast imo u rukama, mogo je od Alijage Kučukalića iz Brčkoga uzeti i 2 000 (dve hiljade) dukata, a od nas ovđe mogo je uzeti i više nego što je uzeo. Eto, kad ja sve sračunam, nas Srbe u varoši nije koštala sva komedija osam hiljada forinti za cjelo vrijeme dok je buna trajala. Mene je koštalo otprilike oko hiljadu forinti.

Kad su brčanski Turci seljaci bježali, sve su na volovskim kolima ranu i što je najpreče dovlačili, a žene i djeca sve pješke pored kola, te su ih naši Turci odmah upućivali Zvorniku, i tako su po ceo dan dolazili i odlazili.

U ono doba bilo je kod nas u varoši okolo 50 konja jahaćije, i ja sam sve imao kod sebe popisano, ako zatreba, za komoru ili za jašenje, a slučajno nema seljačkije. Čim se poišće od mene konj, ja odmah naredim Risti knezu: »Idi i dovedi konja toga i toga trgovca iz varoši«. A neki su od Taslidžaku, od onog muftijinog društva, uzimali i sami, i tako su konji bili i propali. Odveo je jedan Taslidžak Maksima Horoščića-Jovanovića konja, a jedan Jevte Odavića konja. Bilo i propalo! A Kiste Horoščića-Jovanovića konja odveo je neki hadžija Đumrukčija sa duvanom koji je ovđe bio i u Šapcu ga prodao kad je odavde preko Zvornika pobjego, i više se nije nikada hadžija ni povratio, a bio je rodom Bošnjak iz Travnika.

Mi čujemo kako se Švabe na Brčkom tuku sa ustašima. U četvrtak uvečer noću 7. septembra po starom kalendaru, a ramazan je, poiskaše od mene jednog konja. Pitam kome će konj. Oni meni rekoše: oće da ide hadži Mustabeg Huro u Brčki. Ja uzmem jednog zaptiju, tekući, i opremim moga konja i dovedem pred konak. Momak moj drži konja, a ja javi da sam konja doveo. Oni meni rekoše zašto sam dovodio svoga konja, a ja njima: da čijega ću sada u ovo doba noći, a kad će jašiti hadži Mustabeg, sve je jedno kao da ću ga i jašiti. U ono doba nije bilo u varoši našoj boljeg konja, ja i dan-danas, kad mi padne na pamet, kažem: moj pokojni đogat. Moguće da je bila u njemu duša poštenija nego u meni, a osobito bojao sam se da ga koji od Taslidžaka ne odvede pa da ga nikada neću očima viđet. Mustabeg side da jaše i da ide, ja njemu velim: »Čuješ, Hadži-beg, ti doklen god oćeš ajde i jaši, samo ne daj drugom moga konja«. Mustabeg ode po noći i dođe do sela Vražića, 4 sata od Brčkoga, i osvane onđe na brdu, ali imade šta viđeti: Švabe došle do sela Pukiša pak leže na polju u Dubravama, dva sata od Brčke udmakli, i idu Tuzli. A Mustabeg, kad to vidi, okrene đogata, te kroz selo Ratkoviće, Koraj, u Bijeljeno i kući u Janju

kasabu. Sa sobom je odavde poveo momka Abdana Kavgića, i Avdan meni, pošto Švabo dođe i Tuzlu zauze, dovede konja.

U četvrtak ujutru, 7. septembra po starom kalendaru, pošto se muftija ovamo povratio, bi naređen hadži Hašim-aga Mutevelić da ide pred Binanta generala Majevici Brčanskom cestom. Ode hadži Hašim-aga sa jedno pet stotina bašibozuka i — navrh Majevice, gdi je danas spomenik, onde naprave šančeve da dočekaju Švabe. Siđe hadži Hašim-aga do hana u Sibošnicu, i tamo su seljaci Srbi i katolici doneli sijena, zobi za konje, i tu je veliko junaštvo činio: tuko je seljake bez razlike, bio star ili mlad. U našoj Tuzli od velikaša Turaka nije bilo višeg zlikovca kao što je on bio. Odatle, iz hana Sibošnice, kada su viđeli vojsku, odmah su se povukli na breg Majevice i tu su zapali u šančeve i odatle s brijega, kako je vojska išla cestom, odmah su oborili vatru na Švabe, ali su i njih Švabe potisli. To je sve bilo jedan sat posla, te su odmah počeli bježat Tuzli i hadži Hašim-aga u noći uoči petka dođe kući i napravi se ranjen i bolestan. Ležao je u kući okolo tri-četiri dana, pošto je Švabo došo u Tuzlu, a ostali vojnici pobjegli su svojim kućama. Suviše na sebi su vukli jedan top: nisu imali kada konja upregnuti. Švabe od Brčkoga do Gradašca išli su širom u razasutim kolonama preko šume, polja, vode, kako može jedan drugoga viđet. U petak na naše Malo gospojino bili su u Dragunjoj kod mojih kmeta i u subotu 4 sata iz Dragunje u Tuzlu pješke ceo dan putovali su te sutradan zauzeli su, u neđelju, Tuzlu.

Kad osvanu petak, naše Malo srpsko gospojino, muftija naredi da se sa porodicom i djecom bježi u sela, pošto će, veli, ovde biti bitka, te da ne bude kvara: može Švabo Tuzlu zapaliti iz topova, pak je griota da žene i djeca ginu. (A ja kad pomislim kako su Caparija od Tuzle gonili Gračanici i kako su ga putem presretali i pucali, ja bih je zapalio i ne bi ostavio kamen na kamenu, mada sam se u njoj rodio.) I ja, bome, zamolim Alijagu da i meni dozvoli da i ja sa svojom ženom i djecom kudgod idem, bar u moje selo, te ti Alijaga meni dozvoli, ali veli: »Nađi nekoga na svoje mjesto«. Ja nađem Dragu Česarevića i predam Dragi tevter i okolo hiljadu čitavije groša od novaca što je preostalo od dobrovoljnih priloga.

U petak ina ićindije, pošto u subotu osviće moja krsna slava Joakim i Ana, ja kažem proti Cvjetinu da dođe u crkvu da svršimo večernju. Stojimo ja i Pavle pred kućom Maksima Đukića na sokaku kud se ide u crkvu: eto ti proto nalježe u crkvu i meni kaže: »Ajde!« Utome dođe zaptija, kaže: »Zove vas mufti-efendija obadvojicu, i to odmah«. Ja kažem Pavlu: »Ti ajde, a ja odo u crkvu, pak ćeš mi kazati što nas zove, a kaži mu da ja odo u crkvu«. Pavo, strašiv, mene moli da idemo muftiji, proto će svršiti večernju. A ja, jok, odem s protom u crkvu, a Pavle ode muftiji.

Pošto sam izišo iz crkve, nađem Pavla na istom mjestu. »Šta kaže?« — Veli mi: »Jeste li čeljad sklonili u sela i đe je Živko?« — »Ja mu reko da si u crkvu otišo zbog krsnog imena«. On veli: »Sinko, to je dobro, najpreče je bogu se moliti, svako po svom zakonu. A čujem da svijet pomalo uklanja čeljad iz kasabe«. Onu večer uoči subote meni kaže Alijaga. »Doći će ti sutra kola pred kuću, budi spreman, a dao

sam, veli, i Horoščiću jedna, a jedna Nasti Nakiću«. Sutra rano ja se digo, i odam po avliji, nije dobro ni svanulo, a Alijaga dođe na konju pred vrata avlijska i zavika: »Jesi li ustao?« Ja brže-bolje na vrata te vidim đe on jaše na konju, a kola volovska sa lesama što se kukuruz vuče s njive kućama kad seljaci beru. »Evo, veli, kola, potrpaj djecu i stvari pak ajde, a ja ću biti gore kod vladičine vodenice, čekaću te«. Moj kmet iz Dragunje, Nikola Dugonjić, došo u komore i doveo kobilu pod samarom, pak se sakrio kod moje kuće da ne ide u komore i da ga ja odbranim, kao što sam ga i odbranio. Ja natovarim na kobilu bisage, metnem u bisage ljeba, kafe, šećera i pirinča i na samar dva jorgana, a u kola ćilim, dva šiljteta i dva jastuka, te ti sjede Soka, moja sestra, Savka, moja žena, i Savka, moje sestre curica, a ja, moj Vaso, Mihajilo, Dimšo, svi pješe, pak polako niz Gradinu do vladičina paromlina. Moj amidža Milovan, strina Anđa, moj momak Jevto i Jevto Odavić ostadoše kod kuće.

Kada dođosmo do ćuprije na Solini kod vladičina paromlina, Alijaga čeka i stoje još ona dvoja kola, Jovo Horoščić i Lazo pješe, a u kolima žene i djeca. Alijaga dade nam devetoricu vojnika. Svi su bili naoružani: puške ostraguše, patronaši unakrst preko prsa i leđa i sve patrone jedna do druge; pak im onda reče: »Vidite li ova troja kola djece! Ako i jednom ovom malom djetetu fali jedna dlaka s glave, nemojte meni na oči ići. Ajte, te ih otpratite dokle oni budu išli, i onda odma se ovamo sa kolima vratite«. Zavika: »Ajsadile!«, kola krenuše i zaškripaše, a mene uvati Alijaga za ruku te me poče pitati kuda ću sa familijom. Ja mu reko da ću jednom seljaku Turčinu u Petrovice. On meni reče: »Kake Petrovice, ajde ti u Zvornik Risti Popoviću, i jeste pašenozi, pak se prevezi preko Drine u Srbiju i budi nekoliko dana, te se vrati kući i radi, a da si mene slušo, bolje bi ti bilo. Bila ti je zapala sikira u med, ali nisi umio«. Alijaga, držeći mene za ruku, kaže mi: »Jučer su bile Švabe u tvom selu u Dragunjoj, a večeras i ja ću sa muftijom preko Zvornika ići odavle«. I još reče: »Ja tebi velim: uzmi, vlašku im majku, pak ćemo delit, a ti ne šće. E, sada mi alali, pak ajde!« I tako bi: alalismo se, on osta, a ja odo za kolima, i mi svi pješe: ja, Jovo, Lazo, Vaso, Dimšo moj, Mihailo Maksima Horoščića, samo moj Mihail jaše Nikolinu kobilu pod samarom i na jorganima. Dođosmo u Jeginov Lug kod nekakovije Anđića seljaka. Mene tamo odvede Jovo Horoščić-Jovanović, veleći: neka smo zajedno. Kad tamo dođosmo, odmah kola ispraznismo i brže-bolje kafu ispekosmo te dadosmo kolarima i onim Alijaginim vojnicima što su nas dopratili i putem čuvali. Ja kažem Jovi: »Trebalo bi ovim vojnicima dati kaki bakšiš«. A on meni veli: »Ako treba, ti podaj, a ja ću tebi dati, ja ovđe kod sebe od novaca nemam ništa«. A ja svakom dadnem po jednu bijelu medžediju, današnjije pet kruna. Zaista on mi je poslje vratio.

Ja tamo onaj dan slavio moju krsnu slavu. Za vreme od šest nedelja otkad je Caparija ratefiro i ponovo opet došo, ja nisam sa sebe čakšira skinuo osim u danju (?), kad trebam presvući gaće i košulju, i sve sam spavo na samom ćilimu, a pored mene oružje, te čim svane, umijem se i oružje za pojas, pak ajde napolje u konak i u čaršiju. Moju

Soku molim da ona u dani spava, a noću nek je budna; ako bi se što slučilo, da mene može odmah probuditi.

Moj stric Milovan bješe jedan drevni pijanica, i onaj dan u petak i u subotu ode s Kostom Maksimovićem Jove Maksimovića bratom. Pošto je Kosta čuo da je na njihovoj magazi šrapnela drvena vrata razbila, vodi majstora i nosi komad daske da ono mjesto zakuje. Ja kažem obadvojici: »Kuda ćete vi, zar ne vidite da puca top i puška, možete poginuti«. Ali moj stric kaže: »Ne boj se ti meni, neće nama ništa biti«. Obadva pjana, jedva se drže na nogama. Odoše i dođoše, i ne bi im ništa.

Sutradan, u nedelju, pošto Capari raterira, moj stric ostavi rakiju i taj čovek za svo vreme od šest nedelja dana ne okusi niiedne kapi, a meni veli: »Ti malo uzmi rakije, bićeš slobodniji i kuražniji, pošto si tamo među njima i danju i noću«. Ja opet njemu kažem: »Ti nikud ne izlaziš iz kuće, zašto ti ne piješ?« On veli: »Ko je pametan sada ne sme piti, jer je danas svaki Turčin car, pa je glava jeftinija čovečija nego jarčeva, ako bi što reko kome bilo, a i naše su lole skinule julan s glave«. A kad Švabo po drugi put dođe i zauze Tuzlu, moj amidža tako se napio da ne zna šta govori.

Mi u selu Jeginovu Lugu u subotu uveče zanoćismo. Kad bi oko pol noći, eto ti Đondre (Đorđe), Riste Stefanovića kalaidžije sina. Oružan do zuba i na ramenu puška švapska, nosi meni cedulju. Piše Maksim Horoščić-Jovanović: muftija pobjego, Alliaga pobjego, naš muftija tuzlanski, koji je bio sakriven, izašo je u konak, a i sijedi hadži Jusuf-efendija je došo u konak.

Da koju kažem o ovom dobru čoveku hadži-Jusuf-efendiji. Za vreme okupacije on ništa nije tražio, a niti se je u što bilo miješao prvo što je bio već osijedio, blizu devedeset godina, a drugo — bio je pre toga na jedno pet godina šlagiran u nogu i u ruku, te mu je doktor Abdula-efendija pustio krv i ostao je živ i malo se u zdravlju popravio ali je sve nosio na ruci i ljeti i zimi rukavicu. On je prvi došo u konak sa dvojicom naoružani momaka i sa unukom Mujagom i odmah poslao zaptiju i Mujagu da dođe muftija naš u konak. Muftija kad je došo odmah su njih dvojica seli u konak, pak ajde traži vladiku, fratra, Stokanovića, Petrića, Živka, Horoščića i Tosun-bega i sve prvake, te da se saberu i da se ide u deputaciju, a neki opet — da se šalju preko Reke da se ceo bašibozuk što je razmešten na pozicijama okolo Tuzle rašćera i da svako svojoj kući ide. Oni su tako i uradili. Vladika je bio [otišao na Vršane, među Turke koji su mu bili poznati, neki su bili [otišli] na Dubrave, neki u Čaklovićе, ja u Jeginov Lug. Zato je došo Đondra po mene. U cedulji piše: neka Živko odmah ide u Tuzlu, zovu ga prvi ljudi a i Jovo naš, ako oće, neka odmah dođe sa Živkom. Ja kažem Đondri: »Kaži ti Maksimu: ja neću ići, a neće ni Jovo, nego, ako bog da, sutra uzećemo odavde kola volovska, i eto nas sviju sutra, u ponedeljak, a ti Đondro, kada dodeš blizu Tuzle, odmah tu švapsku pušku baci u trnje s ramena, jer za nju možeš lako glavu izgubit, pak ajde u Tuzlu kuć i pozdravi Maksima«. Đondra ode, a mi ostadosmo.

U ponedeljak mi krenemo rano te škrip-škrip u Tuzlu. Ja se brže bolje presvučem i odmah u konak odem. Kad dođem do sadašnje Dule

jove kuće, ide stroni ceste nekoliko oficira, a s njima Pavle Stokanović, Niko Petrić i Ibrahim-beg Džindo. Odmah ja dođo do njih i Pavle reče: »Evo, gospodine, Živka Crnogorčevića što ste za njega pitali«. To je bio obrstlajtnant Petrović, plackomandant, major Tomičić i ostali. Poslje kaže Petrović Niki Petriću: »Ti ajde kući, ti si star, a evo meni mlađega, on će služiti«. Mene pita kad sam došo i je li mi familija došla. Ja njemu kažem da smo svi došli te dođemo do sadašnje fondovske kuće, te on posla Pavla Stokanovića u sadašnju Binertovu ulicu sa dvojicom oficira, a Ibrahim-bega u Džindić-mahalu, opet sa dvojicom oficira, a on uze mene i lajtnanta Paju Kneževića te ajde u varoš. Odmah meni kaže da otvorim vrata Koje Horoščića-Jovanovića. Ja njega pitam zašto mi sada idemo unutra, a on meni veli — da vidimo koliko imade soba i koliko može unutra biti oficira, a i familija da unutra ostane. Ja njemu kažem: »Gospodine, što god imade u varoši kuća, ja sam u svaku dolazio, a i koliko imade soba ja znadem, a i familija kolika je, i to sve znadem, koliko duša u kojoj kući imade u varoši«. Te mi tako redom: ja kazujem, a Paji on zapovjeda koliko će oficira u koju kuću. Pajo piše i lepi cedulje na vrata bez da smo i u čiju kuću ulazili. Kad dođosmo do kuće Riste Horoščića-Jovanovića, unutra se već smestio grof Capari u gornjem boju, a oni u donjem boju. Odosmo po cijeloj varoši. Kada dođosmo do moje kuće, ja mu kažem da u moju kuću ne može biti nijedan oficir, jer nas imade mlogo, a on meni reče: »Mogu u štalu dva konja i jedan soldat«. I tako bi svršeno.

Binert general bio je u konaku, u današnjoj okružnoj oblasti, a i Petrovića kancelarija bila je u konaku. Kvartir mu je bio u Hašima Đebića kući u Džindić-mahali. Poslje toga ja se s njime vratim u konak, u njegovu kancelariju, te daj traži kotlove da se skuva jelo za vojnike, daj traži dušeke gdi ćedu oficiri spavati. Ja sam sabrao preko muktara (knezova) šezdeset komada dušeka. Jelo nije prispjelo odmah za vojskom, nego je vojska udarila po cijeloj Tuzli i traži ljeba da jede i svi plaćaju od jednoga seksera forintu, samo daj.

Ovđe je došlo osam regimenti same pješadije i svi su bataljoni puni, koje aktive koje rezerve, od jedne hiljade do jedne hiljade i tri stotine vojnika jedan batalion. Osim toga konjica, husari, dragoni, ulaneri, tobdžije, poljske baterije, brdske baterije, pioneri, sanitet, pekari, svi rodovi vojske ukupno. Kaže mi major Tomičić da je bilo pedeset i šest hiljada vojnika. Ona dva-tri dana bili su fraj, obukli fesove, čovjek bi reko da je turska vojska. Kiša, blato kako bog oće. Na osam strana uveče svira osam muzika, Tuzla se razlježe.

U utorak okolo pol dana ja izađem iz konaka. Mene je tako bio uvatio Petrović kao pre toga Alijaga te sam s njim sve bio u konaku pre podne i poslje podne. Kad izađem iz konaka na današnjem Apelplacu, viknuše me četvorica: tri oficira i jedan stražmeštar, i pitaju me njemački di ćedu da ručaju, a ja njih povedem u varoš, u takozvanu Srpsku kafanu. Pitam Tode Stojkovića šta imade za jelo, jer ovi ljudi oće da ručaju. On kaže: »Nema ništa. Ja sam jutros kupio devedest oka mesa i nema ništa«. Onda ja kažem njima da ću doneti od kuće moje, ali oćedu i oni da idu sa mnom. Ja kažem: »Ne bojte se, sad ću ja doći«. Oberlajtnant čak razume ponešto što ja govorim. Tako ja njima done-

sem da jedu kilu friška kravijega sira i jedan dobar komad, okolo pol kile, slanine i jedan komad kućnjega ljeba. Kapetan predloži da m dadu osam forinti, svaki po dve. Ja kažem da nisam birtaš, nego j neću njima ništa naplatiti. Kapetan kaže onom Čeku da me pita koliko sati da se vidimo večeras. Ja kažem u pet sati. I zaista, Ček men čeka pred kafanom, te ti mene preko Trnovca kroz lanac preko Solin u Obrenov han, čitavo pola sata. Kad tamo: kapetan sjedi i ostali, t metnuše njihov gulaš, vino, ljeb cvibak. Udri, jedi i pij. Ja s njim večera i oni se meni zahvališe te oberlajtnant sa mnom, otprati m upravo do kuće moje. Ja mislim: da sam ja bio znao da ću ja ići Solinu, ja bih njima uzeo osam forinti.

Vojska je došla u nedelju rano, okolo osam sati izjutra. Pred Caparija gračaničkom cestom otišo je u sretanje Stanko Mitrić, hadžija Hamid Prcić, i Feizaga Uščuplija, a pred Binerta u Solinu brčanskom cestom Avdaga Berbić, Mustafa-efendija Azabagić i Mošo (Toska) Koen, Jevrejin, koji je ovđe bio kao poreznik. Pripovijedaju oni: kad su došli do vojske sa bijelim bajrakom, odmah su ih pitali ima li vojske da ćedu tući. Oni su odgovorili da nema i da su ispred naroda izašli kao deputacija u znak predaje. Odmah su ih sa puškama vojnici opkolili i kazali im: ako jedna puška pukne, da ćedu oni njih streljati. Oni kažu, vojske nema nikako, a slučajno može da se trefi da puška pukne. »U tolikoj mjeri mi ne možemo jamčiti«. Kazuje Toska: »Vojska krenu cestom niza Solinu dok dođosmo gotovo do Obrenova hana, kad na Gradini nešto puče. Odmah se vojska uskomeša. Mi kažemo da se ne bojidu, nema ništa, slučajno ostala je na Gradini jedna šrapnela koja nije eksplodirala i negdi ležala. Neki Gavro, pekarski kalfa, dođe i udari s njome od kamen, i ona pukne, te Gavro ostane na mjestu mrtav«. Tako sam slušo od njegova društva, a oni su došli do depoa na Gradini da pljačkaju. »Utom, veli Toska, dođosmo do sadašnje pivovare. Oću da ja idem s vojskom kroz varoš, a Binert neće. On oće da ide kroz polje. Veli: »Ovuda je glavni put, jer ovuda eto su telegrafski direci«. A Toska sigurniji kroz varoš, boji se da koja puška ne pukne ako pođu kroz Turski sokak. Naposljetku pođoše kroz Turski sokak kroz polje. Istina, Toska je znao talijanski govoriti, te su odmah našli jednog oficira te su se mogli dobro sporazumeti. Srećno dođu u čaršiju gdi je danas Apel-plac. Prvo je došo Binert, a kasnije za četvrt sata došo je grof Capari. Pošto Caparija bio je glavnokomandujući, Binert je čeko dok je Capari došo, a čim je Capari došo, odmah se popelo nešto vojske i muzika na grad, te su odsvirali carsku himnu, i tako je bilo svršeno.

Vojska kupuje ljeba, rakiju, kukuruza se prodaje, možda po forintu oka. Asker sve u fesovima, misliš da je turska vojska. Kupuju najviše ljeba i ranu, jer su gladni, a njihova rana nije došla. Udarila je soldačija po kućama, od vrata do vrata, pak samo išće ljeba i pruža novce na dlanu, pak uzmi koliko oćeš. Mimikom pokazuje na usta koji ne zna govoriti da je gladan. Udarali i po turskim kućama. Oni ne znadu da li se neko krije ili ne krije, glad goni. Počeše po čaršiji i krasti. Uđe u magazu po pedeset, jedni nešto kupuju, a drugi kradu. Mi se pritužimo plackomandantu Petroviću, te on odmah naredi te pred avalu

gotovo magazu metnu po jednog soldata s puškom. Onda redom jedan po jedan ulazi u magazu i kupi što treba, pak izlazi, a drugi ulazi. Najviše su kupovali viks za cipele i koverte za pisma i već toga je i nestalo sasvim u čaršiji, te poče jedan Turčin, bivši činovnik, praviti koverte i lepiti sa ... te sve jedan komad po dva krajcara prodavati.

Dođe pred moju magazu Tošo Sarunac, major, s kim sam ja već bio poznat iz Vinkovaca, i ponovo se poznadosmo. Ide sa svojijem obrstom , jedan Madar, i ja njima prodam 6 komada košulja finije. Dok će Tošo meni: »G. obrst želio bi da uđe u jednu bosansku kuću da vidi nameštaj i običaj. Gdi ćemo, veli, otići?« Ja mu kažem: »Kod mene, danas u 3 sata poslje podne«.

Oni dođoše u magazu, a ja s njima kući. Kažem ženi što su došli. Pregledaše sobe, žena donese slatko na tabli, po običaju, i prvo, kako sam joj kazo, ponudi obrstera. On uze slatko — bijaše pelte od tunja (sulc), — te ti moj obrst vičući: Sehr gut! pojede sve iz čaše što bi slatka. Onda ja izađem sa ženom napolje u predsoblje i kažem njoj da donese za Tošu drugu čašu. Tošo, naravski, kako se jede: uze jedanput i ne hte više, a obrst govori mu: zašto ne jede više kad je dobro. Tošo neće i onda žena donese kafu i vina. Vina jednu bocu ispismo, a oni sobe pregledaše i tako odoše.

Vojska, u srijedu čim je rano došla, odmah krenu za Zvornik, a u utorak došla je deputacija iz Zvornika: Jočo Jovičić i još nekije Turaka. U sredu rano krenu jedna po jedna regimenta; naposljetku ostade kod nas samo pješačka regimenta Rodića i ostade husara, tobdžija, i to brdske baterije i saniteta.

Kazao sam kako je došla vojska ovđe u nedelju 22. septembra po novom, a 10. po starom, kalendaru i kako smo mi stupili u službu: Pavle Stokanović, Ibrahim-beg Džindo i ja. Odnekuda se među nas uvuče i fratar fra Pavo Semunović. Ja ne smem pitati Petrovića, obrstlajtnanta i plackomandanta, šta će fratar među nama. Dok, u srijedu, 25. septembra, dođosmo u konak. Skupa stojimo svi mi, osim fratra, u sobi gdi je sada kancelarija doktora živinara. Dođe fratar, nazva dobrojutro i pruži ruku Petroviću da se rukuje. On njemu veli: »Šta oće?« »Oću, kaže, da se rukujem«. A on će njemu: »Ja sam, znadeš, carski vojnik, ti treba da čekaš da ja tebi pružim ruku pak ti poslje meni. U crkvu ajde, stotinu krstova, pak ako te zovem, onda i dođi, ako ne zovem, ne trebaš mi«. Bome, fratar ode. Meni bi začudo, i ja oću da saznam šta je posrijedi i kaki je uzrok, te ti ja uveče kupim od Đuričina Spasojevića momka 3 boce vina belega bordo od pola litre, i donesem u konak sve tri, i njemu u sobu. Pita me šta je to. Ja njemu kažem: »Kupio sam, oćemo jednu popiti?« I tako on zovnu soldata imenom Nikolu i otvori jednu flašu, te ja s njime laf-laf. On meni kaže: kad su zauzeli Brčki, onda je njemu kazo g. Nikola Omčikus, bivši ondašnji austro-ugarski vicekonzul u Brčkom, koga će i koga, kad u Tuzlu dođe, tražiti i pitati. Dakle, Petrović sve sebi u bilježnicu po bilježio nas za koje mu je konzul kazo. »A evo, veli, što mi je opet fratar pobilježio« — nekoliko Turaka i nas trojicu: mene, Pavla Stokanovića i Maksima Horoščića — da sve strijelja: »A ja, veli, sada kroz

ovo tri dana vidim s kime treba da radim. Zato sam ga i otero između nas, ne treba mi«.

Sutra ujutru, u četvrtak, dođem ja u konak kod njega u sobu i nađem 7 komada carigradski sanduka okovani u žuti pleh. Pitam šta je to? — »Ovo su, veli, kako sam čuo, Šemsibegovi sanduci. Našao sam ih u jednoj ovđe kući turskoj. Nego sam poručio da dođe muftija i Šemsibeg, pak ćemo vidjeti jesu li njegovi«. U tom dođe muftija i Šemsibeg. Otvorismo sve jedan po jedan, i stvari ja vadim i opet nanovo slažem u sanduk, dokle sve stvari Šemsibegove, odnosno žensko odijelo i muško, sve skupocjeno i u zlatu. Pregledajući stvari, izvadim ja iz jednoga sanduka vrlo dobar par pištolja kremenjača; onakvoga ja nikada nisam vidio, a tako isto i jednu bundu (ćurdiju) žensku; postavljena sa lisičinom, i to iz Lajpcika. Meni Šemsibeg veli: »Ostavi te dvije stvari, nemoj slagati u sanduk«. Kad sve složih, Šemsibeg pita Petrovića: »Jesi li oženjen?« Kaže da jeste. »Ovu ja bundu poklanjam tvojoj gospođi, a pištolje tebi«. Petrović kaže: »Mojoj gospođi ne treba bunda«. — On kaže: »Radi uspomene«. Petrović kaže: »Ti, beg, uzmi puške sebi, ja ću ti dati dozvolu da ih možeš imati radi uspomene«. On opet njemu kaže: »Neka su tvoje radi uspomene«. I tako bi i osta. Šemsibeg prenese sanduke. A gdi su ih našli? Našli su ih u kući hadži-Veizovoj, takozvanoj, ali je onda bila hadži-Džanina i on ih je, valjda, kad su pljačkali Šemsibegovu kuću, sebi preneo i upljačko.

Sutradan, u petak, ja izvadim propusnicu da idem u Vinkovce da vodim u školu moga Mihaila, jer približuje se 1. oktobar i započinje škola, gimnazija. On meni dade propusnicu. Nađem kola. Pavle Stokanović reče meni da ide sa mnom i Mara Jovanovica, njegova sestra, jer je njen sin Risto Jovanović učio u Gornjem Karlovcu te u vrijeme ferija, kad je kući bio pošo, zadržo ga je g. Konzul Omčikus u Brčkom, te je svo vreme ferija bio sa Omčikusom, to jest kao sa svojim kumom, pak mora nanovo da ide u školu. Oče mati da se s njime vidi te je zato sa mnom udružila se i pošla u Brčki.

Mi se u subotu krenemo, i jedva u nedelju, u pola dana, dođemo u Brčki; odavde do Lukavice jedva smo za dan — i noći smo uvatili — stigli na konak kod moga dobrog prijatelja seljaka Stojana Jovanovića. Nismo pola sata odmakli od Tuzle cestom preko Sibošnice, sve vojska ovamo ide. Prvo smo sreli kod hana Draguševića u Solini može biti 5 baterija brdskih topova, a u Majevici furvezere. Major od furvezera jaše na konju bez sedla. Pita me: »Odakle ideš?« Ja kažem: »Iz Tuzle«. — »Imadeš li duvana?« Ja mu dado nekoliko cigaretli. Pita on mene: koliko imade u Tuzlu odavde? Ja mu kažem: »Dva sata«. Ja pitam: »Gdi ti je sedlo?« — »Ja ću, veli, i glavu izgubit dok dođem u nesretnu Tuzlu. A sedlo sam izgubio«. Nudi me vinom. Ja nisam hteo piti. Mórō šām sve u ruci nositi propusnicu, jer gdi god me koja patrola sretne, odmah me pita za propusnicu.

Kad dođo u Brčki, odsjedne gospođa Mara kod konzula, upravo ih zatečemo za ručkom, te i ja vidim se s njima i sa Ristom, potpišem pasoš kod konzula i pređem preko Save. Noćim u Rajevu Selu, nađem kola, te sutradan u Vinkovce. Odem na kvartir gdi je Mihailo stanovao i kažem da sam ga doveo ponovo, te s njima odem u Osijek. U Osijeku

kupim jedan metar viksa i ovamo uputim sa Jovom Mihailovićem Modričaninom.

Jovo je došo iz Tuzle te i on koješta kupuje u Osijeku. Mihaila s njime vratim do Vinkovaca, a ja odem u Beč te kupim robu u Beču i dođem kući do 20 dana. Pošto dođo, a ono Švabe streljali Salija Tučića, sajdžiju. Istina, on je onoga proljeća išao u Taslidžu radi cigljara, odnosno majstora koji prave ćeramit, da mu prave ovđe crijep, i kazuju da je Šemsibeg kazo da je on išo radi muftije taslidžanskog. On je streljan, i niko više. Istina, jesu zatvorili u aps, i to u vladičinu vodenicu, hadži-Hašim-agu Mutevelića i njegova brata hadži-Alijagu, hadži-Mujagu Ćilimkovića, Hašim-agu Hadžiefendića. Od istije, kako sam čuo, pošto sam se iz Beča povratio, uzeli su devet stotina dukata i odmah su ih pustili.

Kad sam se vratio iz Beča, već je otišo bio general grof Capari, a tako isto i general Dinert, a ovđe je ostio Frejlik. Utome dođe nekaki Marković, Srbin iz Sarajeva, i s njime dođe Aleksa Popović Sarajlija, koji je kasnije petnaest godina ovđe bio kod okružne oblasti tumač turskog jezika. Istina, Aleksa je učio u Sarajevu turski jezik u ruždiji i vrlo je dobar tumač bio. I danas je živ, ali nije više u službi. Sve je nesretna čaša učinila. Išti Marković nije bio ni mjesec dana, pak ode odavde u Banju Luku i Aleksu odvede. Poslje toga dođe iz Sarajeva Stiepan Kovačević kao mutesarif i donese pismo iz Sarajeva, meni od hadži-Makse Despića preporuku da mu budem na ruci. Pošto se upoznasmo, on kaže da bi rad bio da nađe stan, i ja mu nađem stan i dadnem doneti od moje kuće krevet, dušek i ostale, astal i tri stolice, i to bi sav nameštaj. On bi kratko vreme, nije punu godinu dana, ali je svaki dan kod mene u magazu dolazio i razgovarali smo se o svačemu. Čim se je sa mnom upoznao, kaže mi da se mora ustrojiti belediia, gradska općina, te pošto vidi da ovđe više imade Turaka nego hrišćana, dakle — mora načelnik biti muhamedanac, a ja ću, veli, biti podnačelnik. Ja njemu odjednoč reko: »Neka bude g. Pavle Stokanović, jer je on čovek stari«. On meni reče: »Dogovori se s Pavlom te izaberite jednoga koji je čovek dobar i pravedan i ne bi li znao štogod čitati i pisati. Ja njemu kažem da ih imade dosta koji znadu čitati i pisati, ali samo ćirilicom jer smo se svi služili ćirilicom, a i sama Vlada [Turska] pisala je ćirilicom, novine zvanične pisate su ćirilicom, a osobito 1876. godine, kada udari Srbija na Bijeljeno, počeše svi Turci učit pisat i čitat ćirilicom, suviše najmiše učitelja Ristu Stefanovića i otvoriše privatnu školu u konaku Šemsibega Tuzlića. On meni reče: »Neka on znade ćirilicu, pak će i latinicu naučiti, promjeniti nekoliko slova, pak ćto latinica«. Te ja s Pavlom izaberem Meagu Imširagića za načelnika, a Pavla za podnačelnika, i tako bi i vijeće izabrano: osam Turaka, od Srba Pavle Stokanović, Niko Petrić-Mihailović i ja, od katolika Boško Štitić. Elem, bi stvorena Općina. Avdi efendija Dubravić pisar kao nataroš. Počesmo raditi i mjesto za Općinu uzesmo hadži-Halila Berbera gornji boj gdi je sada baštovan Bugarin. Kroz kratko vreme dođe odnekuda neki Vjekoslav Raik, Slovenac. Potpisivo se Raić. On uze se za nataroša, a Abdi-efendija ostade kao pisar da vodi knjige od prihoda i

rashoda i ujedno blagajnik, kao što je i danas. Poslje toga, dolazeći meni g. Kovačević u magazu svaki dan, poče se tužiti na generala Frejlika: »Oće, veli, svaki čas da ja njemu dolazim za najmanju stvar da ga pitam kao da sam ja oficir. Ja ovo neću trpit. Ja, veli, imadem moje mjesto u Jaski, ja ću natrag da idem«.

POSLIJE OKUPACIJE

19. Marta 1889.* godine donese Pešter Lojd jedan dopis, preštampan iz carigradske novine Tariha, to jest Puta, kako se je sa mnom razgovaro jedan obrst-beamter i kako je kazo meni da je pre toliko godina bila ova zemlja austrijska pak će opet biti. »A i vi, Turci, ako ne mislite biti rimokatolici, tražite mjesto sebi dok je vremena«. Isti dan, čim se je dopis ovđe pročitao, eto ti meni moga jarana majora Tomčića u magazu pa me pita: »Kaki je ono dopis u Pešter Lojdu?« Ja mu kažem: »Gospodine, ja ni za što ne znam, a ovđe nema nijednoga obrst beamtera s kim bih ja mogo tako što razgovarat osim s vama«. Kaže mi: »Da ja napravim u ime tvoje odgovor?« Ja mu kažem: »Dok se smislim«. Elem, ja se i danas smišljam. Moj prijatelj Kovačević presječe meni dolaziti. Nema ga kao prije nikada više da dođe u magazu. Jedan dan u maju nađem ga gdi se šeta Dugom ulicom okolo podne. Dođem do njega, pitam ga: »Gdi ste vi, gospodine! Vas nema više kod mene da dođete«. On meni kaže da ne smije od generala Frejlika: »Neki dan veli mi: »Vi svaki dan idete na plac kod trgovca toga i toga. Ja ne znam šta vi tamo radite, valjda od njega dobijate inštrukcije. Ja nisam rad da vi tamo odlazite«. A ja mislim, veli, neću ja ni kod tebe dolaziti, ja idem u moju Jasku. Tamo mene čeka otvoreno moje sturo mjesto«. I zaista, taj čovjek ode. Poslje njega dođe Horovic, i to kao upravitelj, a ne okružnik. Horovic bi kratko vrijeme, dođe Mraović, i on kao upravitelj, a ne kao okružnik. Za Mraovića bijaše ovđe govor da je nezakoniti sin generala Filipovića, osvajača Sarajeva.

U vrijeme Mraovića dođe ovđe poglavar zemlje Njegova preuzvišenost i kraljevska visost Virtemberg. Dođe pred večer u školu našu i raspituje koliko godina postoji škola i koliko razreda. Mi već odgovaramo, a Mraović tumači i kaže mu kako ne uče djeca latinice. Ja odgovaram: »Da je nama naučit njemački, a latinicu možemo mi lako naučiti«. A on mene kuči po ramenu. Ovaj isti Mraović dao je skinuti natpis sa naše škole, današnje Sokolane. Bilo je od maltera napisano »Srpsko narodno učilište. 1873. godina«. Nalog dade načelniku Meagi Imširagiću, a Meaga posla policiju Blagoja Jovanovića te on ostruga natpis.

Ovaj isti Mraović posla kancelista Josifa Bastajića, žalosnog Srbina, te iz naše škole odnese sliku svetoga Save i još kojekakove slike. Za vreme Mraovića, uoči 1. marta 1880. godine, bi premetačina srpskih domova, kako sam čuo u cijeloj Bosni i Hercegovini, a i ovđe, te prekopaše moju kuću, Jove Horoščića-Jovanovića, g. prote Cvijetina, Jove Đukića i Jove Stokanovića. Dođe meni tajnik Okružne oblasti, neka-

* Stvarno: 1879. g. M. S. F.

kovi kapetan u miru, žalosni Srbin Joco Forkapić, te prevrći i premeći sve stvari po kući, i ženske sanduke. Suviše pope se na kućni tavan. Nađe šipak. Metnuo je Joco jednog žandara pred vratima na sokaku, jednog pred kućom u avliji, drugog za kućom, trećeg viš kuće, a četvrtog pod kućom, tako je to strogo. Sutradan je odem u Okružnu oblast te njemu: »Šta ste, gospodine, radili sinoć po našim kućama?« On meni odgovara: »Hvala bogu, sve je dobro bilo, jer se ništa nije našlo, a sumnja je bila. Ja sam hteo sada do vas da dođem da vas pitam da se nije gospoja štogod uplašila«. Ja njemu kažem: »Kad vi imate kakovu sumnju na mene, što vi mene držite u Općini i vučete me po kojekakvim komisijama? Ne date mi u mojoj kući i radnji da mirno sjedim i živim«.

Poslje Mraovića opet Horovic, a Mraović ode u Bihać. I Horovic bi kratko vreme, a poslje njega dođe Vuković. I bi Vuković okolo dvanest godina dana i mlogo je štokaki stvari na svoju ruku učinio i dosta je trošio. Držo je mloge večere, ručkove, na tej pozivo je i soare pravio je svake godine po dva puta. Za njegovo vreme dolazila je Njena carska visost Stefanija, za njegovo vreme napravila se je željeznica u Tuzlu, a za njegovo vreme išli smo u Požegu 12. avgusta 1885. godine da se poklonimo Njegovom c. kr. veličanstvu. Dobar je bio, što se kaže, u kući domaćin i vrlo gostoljubiv, a najzadovoljniji i najveseliji bio je kad je digo mitropolita Dionisiju. Mitropolit htede da ide u Carigrad preko Brčke odavde na Lopare, ali mu ne dade, nego željeznicom preko Doboja i Broda, te Savom u lađi u Biograd i suviše posla Ristu Stefanovića da ga prati do Beograda. On kada htede da digne Dionisiju, pozva nas iz varoši i dođosmo u Okružnu oblast nas nekoliko od pravoslavnih. I dođoše svi prvi činovnici u crnom odjelu, a drugih vjeroispovesti nema. Mene pita okružni inđžilir Mihanović šta će ovo biti. Ja njemu kažem: »Gospodine, ja ne znam. Samo znadem da se tiče nešto naše kože, pravoslavnije, jer drugije nema«. Pomoli se naš kotarski predstojnik Dobošević, a s njime sjedi u fijakeru arhimandrit iz Tavne manastira Aleksandar Simić i za njima okolo dvadeset popova odsvakle: od Zvornika, Bijeljena, Brčkoga, te svi u konak. U sobu pročita kancelist pismo kojim se skida sa ove dijeceze mitropolit Dionisije Ilijević, a mjesto njega administrator Aleksandar Simić. Odatle u Grand hotel svi skupa: popovi, arhimandrit, nas trojica (ja, Jovo Đukić i Aleksa Blagojević), Vuković, Dobošević i Stevo Nenadović, kancelist. Te, bome, večeraj i pij do neka doba noći, a Vuković sobom ide od stola do stola te vino ljeva i nudi da se pije.